

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики

Журналістика

**Науковий збірник
(заснований у 1976 р.)**

Випуск 8 (33)

2009

Свідоцтво про державну реєстрацію видано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.
Серія КВ № 5744 від 10 січня 2002 р.

Усі права застережені. Посилання на матеріали цього видання під час їх цитування обов'язкові.

Голова редколегії

Володимир Різун, д. філол. н.

Головний редактор

Наталя Сидоренко, д. філол. н.

Редакційна колегія:

Роман Сипенко, д. і. н.;

Валерій Іванов, д. філол. н.;

Григорій Казьмирчук, д. і. н.;

Михайло Козицький, д. і. н.;

Олександр Коновець, д. і. н.;

Олександр Мукомела, к. філол. н.;

Володимир Сергійчук, д. і. н.;

Микола Тимошик, д. філол. н.;

Борис Черняков, д. філол. н.;

Володимир Шкляр, д. філол. н.

Відповідальний секретар

Анастасія Волобуєва

Відповідальний випусковий редактор

Ніна Вернигора

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка 31 березня 2008 р. (протокол № 10).

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 р. № 1-05/7 збірник включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за профілем історичні та філологічні науки, а також доктора і кандидата наук із соціальних комунікацій (постанова президії ВАК України від 12 березня 2008 р. № 3-05/3).

Журналістика : науковий збірник / за ред. Н. М. Сидоренко. – К. : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – 200 с.

У збірнику висвітлюються суттєві питання історії, теорії і практики журналістики; розглядаються проблеми становлення та функціонування засобів масової інформації в Україні та за її межами; досліджується творчість видатних діячів на публіцистичній ниві.

Для викладачів, наукових працівників, журналістів, аспірантів, студентів, істориків, культурологів.

Електронну версію наукового фахового видання передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та для представлення на порталі наукової періодики України.

Див.: <http://www.nbuv.gov.ua> (Наукова періодика України).

© Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2009

З М І С Т

До джерел

Дудко Віктор. Публікації про Тараса Шевченка в російській пресі 1856–1861 рр.: недосліджені аспекти	5
Сніцарчук Лідія. "За усупільнення звання журналіста": особливості організації фахової діяльності (за публікаціями української преси Галичини 20–30-х рр. XX ст.)	13
Хітрова Тетяна. Монополізм як ознака розвитку приватної преси Запорізького регіону (1906–1917)	22
Шкільна Олена. Періодичні видання земських установ Катеринославської губернії (кінець XIX – початок XX ст.)	32
Волобуєва Анастасія. Функціонування науково-освітніх видань Києва (1835–1917)	41
Кобинець Алла. Історія і сучасність "Запорізької правди"	51

Грані

Супрун Людмила. Соціально-психологічний і ментальний портрет журналіста	59
Кузнєцова Тетяна. Оцінність як соціокультурна ознака журналістського тексту	68
Дяченко Марія. Специфіка жанрової палітри сатири та гумору в регіональній пресі (на прикладі запорізьких газет 50–90-х рр. XX ст.)	78
Завадяк Віталій. Гласність та перебудова на сторінках закарпатської преси	89
Желіховська Наталія. Висвітлення проблем суспільної моралі та ідеології на сторінках журналів "Київ" і "Вітчизна" у період суспільно-політичних змін (1985–1990)	96

Постаті

Семенко Світлана. "Історія русів" у трактуванні Михайла Драгоманова	104
--	-----

Краснікова Юлія. "Молода Україна" – "промінь надії" Олени Пчілки	109
Бідзіля Юрій. Олена Рудловчак – журналістка і дослідниця періодики Закарпаття	114
Кравченко Світлана. Тема України в публіцистиці Влодзімежа Бончковського	121
Гаранський Сергій. Роздуми Олега Бабишкіна про історію публіцистики (з ненадрукованого)	143
Свалова Марина. Реалізація професійних етичних принципів у публіцистиці Бориса Олійника	148

=====**Преса за межами України**=====

Сидоренко Наталя. Національні риси Антона Коршнівського	156
---	-----

=====**Гендерні домінанти**=====

Пода Олена. Проблема гендерних ролей і стереотипів у пресі на межі ХХ–ХХІ ст.	162
--	-----

=====**Студентська наука**=====

Черняхівська Вікторія. Творчий профіль літературного покоління "двотисячників" у дзеркалі ЗМІ	178
Сидоренко Оксана. Дитячі та пластові видання у європейських таборах переміщених осіб (Німеччина, Австрія, 1945–1950)	184
Кайстренко Юлія. Мотиви рекламних повідомлень	188

=====**Спогади, есе, рецензії**=====

Сидоренко Наталя, Школьна Олена. Світ української преси	193
Пузій Володимир. "Темна" сторона Рея Бредбері	196

Віктор Дудко,
к. філол. н. (Київ)
УДК 070(09)(477)

**Публікації про Тараса Шевченка
в російській пресі 1856–1861 рр.:
недосліджені аспекти**

У статті виконано порівняльний аналіз висловлювань про творчість Т. Шевченка, що містяться в літературно-критичних публікаціях М. Чернишевського та П. Куліша, висвітлено обставини появи нарису про українського письменника в журналі "Иллюстрация".

Ключові слова: рецензія, журнальна полеміка, українсько-російська двомовність, цензура.

The utterances concerning T. Shevchenko's works contained in literary-critical works of N. Chernyshevskyy and P. Kulish are comparatively analyzed, circumstances of appearance of a feature story about Ukrainian writer in "Illyustratsiya" journal are covered in this article.

Keywords: review, journal controversy, Ukrainian-Russian bilingualism, censorship.

В статье осуществлен сравнительный анализ высказываний о творчестве Т. Шевченко, содержащихся в литературно-критических публикациях Н. Чернышевского и П. Кулиша, освещены обстоятельства появления очерка об украинском писателе в журнале "Иллюстрация".

Ключевые слова: рецензия, журнальная полемика, украинско-русское двуязычие, цензура.

Важливість прижиттєвих публікацій про Т. Шевченка, які містять і власне біографічні відомості про нього, і дані про сприйняття як самої особистості поета, так і його творчості, є цілком очевидною. Помилково, однак, вважати, що шевченкознавці облікували і дослідили ці джерела вичерпно. Здійснені останнім часом спеціальні пошуки засвідчують, що відповідних публікацій насправді було більше, ніж донедавна вважали дослідники. Окрім того, поки що не опрацьовано коректно і низку давніше запроваджених до наукового вжитку матеріалів. Кілька таких публікацій розглядаються у пропонованій статті.

1. Хоча про ставлення М. Чернишевського до творчості Т. Шевченка збереглося мало свідчень, написано на цю тему багато: актуальна за радянського часу настанова на пошук в історії українсько-російських літературних зв'язків позитиву передбачала надмірну увагу до

"виграшних" епізодів і якщо не цілковите ігнорування, то принаймні виразну маргіналізацію контрверсійних аспектів теми. Одним із наслідків такого підходу було виведення зі сфери розгляду цілої низки джерел, істотних для контекстуального вивчення відгуків М. Чернишевського про Т. Шевченка. (Якщо ж дослідники іноді й використовували такі матеріали, то, як правило, безвідносно до висловлювань М. Чернишевського, що не давало змоги зафіксувати взаємозалежність суджень його й інших літературних діячів.) Мабуть, найбільш репрезентативною фігурою в даному контексті є П. Куліш, якого в СРСР протягом багатьох років було трактовано як ідеолога українського буржуазного націоналізму. Тим часом деякі його статті найтісніше пов'язані з відгуками М. Чернишевського про творчість Т. Шевченка.

У січневому числі журналу "Современник" за 1856 р. було вміщено негативну рецензію М. Чернишевського на дослідження Г. Данилевського "Основьяненко" (С.Пб., 1856). Автор її висловився і стосовно творчої спадщини "персонажа" рецензованого видання: "<...> что касается до значения Основьяненка в ряду авторов, писавших на малороссийском наречии, мы сказали бы, что не заслуживает внимания малорусская литература, если Основьяненко может в ней считаться, сравнительно с другими, хорошим писателем. Но, к счастью, это вовсе не так: малорусская литература имела писателей действительно замечательных, людей, которые занимают высокое место в русской литературе, и занимали б его и тогда, если бы писали и на обыкновенном литературном языке <...>" [20, 436]. Давно з'ясовано, що, висловлюючись про українських письменників "дійствительно замечательных", Чернишевський мав на увазі власне Т. Шевченка, який у той час ще перебував на засланні й тому не міг бути названий у публікації "Современника" [13, 131–133; 20, 806].

Досі, однак, не було звернуто увагу на те, що й сама ця рецензія, і наявний у ній відгук про Т. Шевченка викликали розлогий полемічний пасаж П. Куліша. Не називаючи М. Чернишевського, саме його рецензію на книжку Г. Данилевського, безумовно, мав на увазі П. Куліш, висловлюючи у 1857 р. кілька міркувань про українсько-російську двомовність українських письменників. П. Куліш зазначав у статті "Об отношении малороссийской словесности к общерусской": "Повести Квитки представляют теплую, простосердечную живопись нравов наших поселян, и очарование, производимое ими на читателя, заключается не только в содержании, но и в самом языке, которым они писаны. На русский язык они почти не переводимы, потому что в нем неоткуда было образоваться соответственному тону речей. [...] Всего лучше доказал это сам Квитка, когда, по просьбе журналистов, перевел "Марусю" и еще несколько повестей своих. Малороссияне не в состоянии читать их – до такой степени они не похожи на подлинники" [11, 468–469]. Розмірковуючи про те, чому не мали успіху й оригінальні твори названого автора, написані російською мовою, Куліш пропонував аргументовану

відповідь: "Оттого, что он думал на малороссийском языке, и, заговорив на великорусском, был так неловок в каждой своей фразе, как молдцоватый малороссийский паробок, который вздумал бы играть роль русского добра молодца. Журнальная критика справедливо причислила его к посредственным рассказчикам, и публика перестала читать его, предпочтя ему писателей-говорунов, которых и имена странно было бы упомянуть рядом с Квиткою" [11, 469]. Узагальнюючи, П. Куліш зазначав: "<...> один и тот же писатель, производя на читателей неотразимое впечатление малороссийским языком, оставлен ими без внимания на великорусском. Здесь мы видим доказательство, какая тесная связь существует между языком и творящею фантазией писателя, и в какой слабой степени передает язык другого народа понятия, которые выработались не у него и составляют чужую собственность" [11, 469].

Далі автор статті, наголосивши, що "Квитка представляет не единственный пример бессилия передать свои малороссийские концепции на языке великорусском" [11, 470], розглянув проблему двомовності на матеріалі творчості інших авторів. Слушно вказавши на маргінальність російськомовних творів П. Гулака-Артемовського і Є. Гребінки, П. Куліш писав про Т. Шевченка: "Наконец, величайший талант южнорусской литературы, певец людских неправд и собственных горячих слез, напечатал небольшую поэму на великорусском языке, изумил своих почитателей не только бесцветностью стиха, но и вялостью мысли и чувства, тогда как в языке малороссийском он образовал или, лучше сказать, отыскал формы, которых до него никто и не предчувствовал, а из местных явлений жизни создал целый мир но-вой, никем до него не сознанный поэзии" [11, 470]. Відомо, що відгук критики про Шевченкову російськомовну поему "Тризна" (1844), яку мав на увазі П. Куліш, були "дуже стримані" [22, 690]. Такий проникливий і незаангажований дослідник, як П. Зайцев, аргументовано писав, що Шевченкова "поетична творчість <...> українською мовою своєю мистецькою вартістю безмежно вища від віршованих вправ мовою російською" [8, 228]. Висловлюючись про "Тризну", П. Куліш, безумовно, спростовував твердження М. Чернишевського про те, що Т. Шевченко посідав би "высокое место в русской литературе", якби писав і "на обыкновенном литературном языке".

Статтю "Об отношении малороссийской словесности к общерусской" було опубліковано в 1857 р. у слов'янофільському журналі "Русская беседа" як епілог до роману П. Куліша "Черная рада". Письменник розглядав цю літературно-критичну студію як "предъявляющую права нашей отдельной национальности" [12, 291]. Однак із тактичних міркувань автор висловився тут про українську літературу як частину загальноросійської, маючи на меті "бодай у такий спосіб легалізувати ідею написання і публікування художніх творів українською мовою" [12, 294]. (Первісна назва цієї Кулішевої статті – "О духовном соединении Южной Руси с Северной" [4, 85, 112].)

Наприкінці 1857 р. публікація П. Куліша дістала відгук на сторінках петербурзького журналу "Библиотека для чтения". Автор, який скористався криптонімом Е. К., опонував П. Кулішеві, зазначивши, що "малороссийские писатели, как ни бьются из всех сил, не могут образовать своеобразной и характерной литературы. По нашему мнению, этой литературы пока и не существует. Украинский поэт г. Шевченко – единственный человек, которого малороссияне могут считать вполне национальным писателем – сам отыскал, с помощью своего изумительно таланта, форму для мысли и чувства малороссийского и только благодаря этой поэтической чуткости умел из местной жизни создать нечто новое в южнорусской поэзии" [6, 46]. Ф. Прийма вважав імовірним автором даної публікації російського літератора Є. Колбасіна [17, 170]. Це припущення видається небезпідставним: у той час він працював у редакції "Библиотеки для чтения" і виступав на її сторінках як літературний критик [10, 21]. За даними Ф. Прийма, який спеціально вивчав відгуки про творчість Т. Шевченка в російській періодиці, у полемічній статті "Библиотеки для чтения" українського письменника було "вперше після періоду десятилітньої заборони названо відкрито, без звертання до криптонімів та інакомовних зворотів" [17, 171].

П. Куліш негайно відреагував на репліку "Библиотеки для чтения" у статті, написаній для "Русского вестника" з нагоди появи "Народних оповідань" Марка Вовчка. Оскільки автор "Библиотеки для чтения" назвав Т. Шевченка відкрито, так само вчинив і П. Куліш. Зокрема, він писав: *"Имена Квитки (Основьяненка) и Т. Г. Шевченка становлю я на первом плане и остаюся при своем убеждении, что они украсили бы любую литературу <...>"* (Тут і далі курсив мій. – В. Д.) [11, 479]. Як зазначав автор статті, "не было еще примеров в истории словесности вообще, чтоб у какого-нибудь народа явился первоклассный поэт, каким надобно признать Шевченка, не имев ни предшественников, ни преемников своего творчества. <...> *Что малороссийская словесность развилась до общеевропейского значения, этого отвергнуть невозможно, признав в Шевченке первоклассного поэта*" [11, 481–482].

Як цілком очевидно, з виділеними курсивом рядками виразно співвідносяться міркування М. Чернишевського, висловлені на початку 1861 р. у рецензії на перше число українського журналу "Основа": "[...] малорусская литература получила уже такое развитие, что даже могла бы обойтись и без нашего великорусского сочувствия. Когда у поляков явился Мицкевич, они перестали нуждаться в снисходительных отзывах каких-нибудь французских или немецких критиков: не признавать польскую литературу значило бы тогда только обнаруживать собственную дикость. *Имя теперь такого поэта, как Шевченко, малорусская литература также не нуждается ни в чьей благосклонности. Да и кроме Шевченка пишут теперь на малорусском языке люди, которые были бы не последними писателями в литературе и побогаче великорусской*" [21, 935–936].

До появи рецензії М. Чернишевського на український журнал П. Куліш публічно наголошував на загальноєвропейському значенні творчості Т. Шевченка ще принаймні двічі. У виданому в 1857 р. другому томі збірника "Записки о Южной Руси" П. Куліш опублікував (не називаючи автора) Шевченкову поему "Наймичка", про яку писав: "Живопись природы и нравов малороссийских возведена здесь до изумительной точности и вместе с тем свободы, в которой искусство заметно только для опытного глаза. Наивное и трогательное положено автором в основу поэмы, и в этом отношении я не знаю ничего совершеннее ни в одной европейской литературе" [11, 487]. У передмові до опублікованого у 1860 р. двома виданнями альманаху "Хата" П. Куліш, на відміну від статті "Об отношении малороссийской словесности к общерусской", уже розглядав українську літературу як цілком окрему від російської "сусідню словесность" [11, 504]. Автор передмови трактував Т. Шевченка "яко поета всеслов'янського", зазначав, що "виступають невеличкою громадою такіі мужі, як Шекспір, Вальтер Скотт, Шіллер, Міцкевич, Пушкін, Гоголь, Квітка, Шевченко" [11, 508].

Важливо насамперед вказати на цілком імовірний вплив розглянутих публікацій П. Куліша на корекцію погляду М. Чернишевського на українську літературу. Якщо в 1856 р., рецензуючи дослідження Г. Данилевського, критик розглядав її як частину загальноросійської, то п'ятьма роками пізніше, висловлюючись про перше число "Основи", – уже як самостійну літературу. Покликаючись саме на цю рецензію російського критика, Ф. Прийма безпідставно писав про пріоритет М. Чернишевського у визнанні світового значення творчості Т. Шевченка [15, 197; 16, 90]. А вже П. Куліш уже в 1857 р. наголошував: не можна заперечити, "признав в Шевченке первокласного поета", що "малороссийская словесность развилась до общеевропейского значения". Можна категорично твердити, що Ф. Прийма був обізнаний із цими Кулішевими міркуваннями не лише тоді, коли спеціально розглядав їх [17, 171], а й раніше, під час роботи над монографією про зв'язки Т. Шевченка з російським письменством, в якій уперше висловив відповідне твердження (у ній використано дослідження М. Бернштейна про українську літературну критику [15, 196], де наведено досліджувану тезу П. Куліша [1, 78–79]). Тож у даному випадку Ф. Прийма, безсумнівно, вдався до свідомої фальсифікації, яку Я. Дзира публічно спростував аж у 1990 р. (зафіксувавши відповідний пріоритет П. Куліша вказівкою, однак, лише на його передмову до "Хати") [5]. Раніше про це могли довідатися хіба уважні читачі досліджень із історії літературної критики, в яких наводилися – але зі зрозумілих причин безпосередньо не зіставлялися – оцінки П. Куліша й М. Чернишевського, причому не зазначалось, що російський критик висловився про значення творчості Т. Шевченка саме в рецензії на "Основу" [1, 78–79, 120; 9, 45, 128–129]. В. Шубравський,

не вступаючи у відкриту полеміку з Ф. Приймою, по суті дезавував його тезу, розглянувши у стислому огляді прижиттєвих відгуків про літературні твори Т. Шевченка передмову П. Куліша до "Наймички" і відгук М. Чернишевського на "Основу" (зазначивши час появи відповідної публікації) [24, 15, 26–27]. (Із праці В. Шубравського можна було дізнатися і про те, що писали про світове значення творчості Т. Шевченка раніше від М. Чернишевського й деякі інші критики – О. Пипін, М. Костомаров [24, 18–20]). У 1994 р. П. Охріменко зазначав (покликаючись на передмову до "Наймички" і статтю, написану з нагоди появи "Народних оповідань" Марка Вовчка, але не згадуючи про рецензію М. Чернишевського): "Саме Куліш першим заговорив <...> про всесвітнє значення Тараса Шевченка як геніального народного поета" [14, 14].

Текстуальна близькість виділених курсивом фраз свідчить, на мою думку, про залежність і власне формулювань, ужитих у публікації "Современника", саме від статті П. Куліша, написаної з нагоди появи "Народних оповідань". Ледве чи варто говорити в даному випадку про свідоме запозичення: імовірно, Кулішеві словесні формули відклалися у пам'яті М. Чернишевського і самі собою "спливли", коли йому довелося висловитися про Т. Шевченка як емблематичну фігуру українського письменства (у рецензії російського критика наведені тези П. Куліша відтворено з незначними варіаціями).

2. До петербурзького тижневика "Иллюстрация" (1858–1863) шевченкознавці звертаються передовсім у зв'язку з появою на його сторінках у 1858 р. антисемітських матеріалів, проти яких виступили з колективним листом у журналі "Русский вестник" українські письменники Марко Вовчок, М. Костомаров, П. Куліш, М. Номіс і Т. Шевченко [23, 222–223, 534–537]. Менш відомі публікації "Иллюстрации" пізнішого часу, в яких ішлося про самого Т. Шевченка. Одна з них – опублікована в часописі в лютому 1860 р. невідомою стаття про українського письменника, ілюстрована його портретом [19]. Висвітлювана у студіях авторитетних дослідників передісторія її появи потребує, проте, фактичних уточнень.

П. Жур занотував у праці "Труди і дні Кобзаря" на підставі неопублікованого джерела, що зберігається у відділі рукописів Інституту російської літератури (Пушкінський дім) Російської академії наук: "[1860]. 22 січня. Редактор "Иллюстрации" В. Зотов запитав у цензора С. Палаузова, чи дозволено друкувати біографію і портрет Шевченка. На записці – відповідь червоним олівцем: "Портрет Шевченка печатать не дозволяється, да он и сам того не желает и боится, чтобы овадии ему не повредили"" [7, 397]. Однак публікація із Шевченковим портретом таки з'явилася у виданні. Яким же чином це сталося?

Поінформованого читача не може не збентежити в цитованій нотатці зі студії П. Журі згадка про С. Палаузова, оскільки, як відомо не ли-

ше з досліджень про російські цензурні установи [3, 385–386], а й із шевченкознавчих праць [2, 60], на той час, від 6 листопада 1859 р., він уже не працював у Санкт-Петербурзькому цензурному комітеті. Цілком очевидно, що дослідник помилково ідентифікував С. Палаузова як адресата записки В. Зотова й автора відповіді на неї. С. Рейсер, який у 1963 р. запровадив відповідне джерело до наукового обігу вважав, що редактор "Иллюстрации" звертався до цензора П. Новосільського [18]. Ця інформація ближча до істини, хоча також потребує уточнення (у штаті Петербурзького цензурного комітету П. Новосільцева не було [3]). Насправді В. Зотов адресувався до цензора П. Новосільського ([1802]–1862) [3, 384], від якого й дістав відповідь.

Перегляд комплекту названого часопису за першу половину 1860 р. дає підстави реконструювати обставини, за яких ілюстрована публікація про Т. Шевченка – попри негативний висновок П. Новосільського стосовно можливості її появи – усе ж побачила світ. Як з'ясовується, цей чиновник цензурував "Иллюстрацию" лише в січні 1860 р. У лютому числа часопису розглядав уже інший цензор – Ф. Рахманінов, який і санкціонував надрукування нариса "Тарас Григорьевич Шевченко" з портретом письменника. Із багатьох джерел до історії друку в Російській імперії відомо, що ухвали цензорів нерідко визначалися суб'єктивними чинниками. Як можна гадати, саме вони заважили і в даному випадку.

1. *Бернштейн, М. Д.* Українська літературна критика 50–70-х років XIX ст. / Бернштейн М. Д. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 492 с.
2. *Бородін, В. С. Т. Г.* Шевченко і царська цензура : дослідження та документи (1840–1862 роки) / Бородін В. С. – К. : Наукова думка, 1969. – 165 с.
3. *Гринченко, Н. А.* Цензуры Санкт-Петербурга: (1804–1917) : аннотированный список / Гринченко Н. А., Патрушева Н. Г., Фут И. П. // Новое литературное обозрение. – 2004. – № 69 – С. 364–394.
4. *Гудзій, М. К.* Невидані листи П. О. Куліша до Аксакових / Гудзій М. К. // Радянське літературознавство. – 1957. – № 19. – С. 56–120.
5. *Дзира, Я.* Геній і коментатори його творчості: До 150-річчя виходу "Кобзаря" / Дзира Я. // Літературна Україна. – 1990. – 5 квіт. – № 14. – С. 7.
6. *Е. К.* По поводу "Черной рады, хроники 1663 року" г. Кулиша / Е. К. // Библиотека для чтения. – 1857. – Дек. – Т. CXLVI. – С. 41–52.
7. *Жур, П.* Труди і дні Кобзаря / Жур П. – К. : Дніпро, 2003. – 518 с.
8. *Зайцев, П.* Поезії Шевченка російською мовою / Зайцев П. // Шевченко Т. Повне видіння творів. – Варшава ; Львів, 1935. – Т. VI. – С. 212–228.
9. *Комишанченко, М. П.* З історії українського шевченкознавства: творчість Т. Г. Шевченка в оцінці дожовтневого літературознавства / Комишанченко М. П. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1972. – 390 с.

10. *Краснов, Г. В.* Колбасин Елисей Яковлевич / Краснов Г. В. // Русские писатели. 1800–1917 : биограф. слов. – М. : Большая российская энциклопедия, 1994. – Т. 3. – С. 21–22.
11. *Куліш, П.* Твори : у 2 т. / Куліш П. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2. – 586 с.
12. *Нахлік, Є.* Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Нахлік Є. – К. : Український письменник, 2007. – Т. 2. – 462 с.
13. *Недзвідський, А.* Шевченко на сторінках "Современника" / Недзвідський А. // Вітчизна. – 1947. – № 3. – С. 125–136.
14. *Охріменко, П. П.* Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш / Охріменко П. П. – Суми, 1994. – 27 с.
15. *Прийма, Ф. Я.* Шевченко и русская литература XIX века / Прийма Ф. Я. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – 411 с.
16. *Прийма, Ф. Я.* Шевченко і російський визвольний рух / Прийма Ф. Я. – К. : Дніпро, 1966. – 182 с.
17. *Прийма, Ф.* Шевченко у відгуках російської преси 1848–1859 рр. / Прийма Ф. // Зб. пр. 19-ї Наук. шевченківської конф. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 162–175.
18. *Рейсер, С. Т. Г.* Шевченко в журналі "Иллюстрация" / Рейсер С. // Літературна Україна. – 1963. – 26 берез. – № 25. – С. 2.
19. *Тарас Григорьевич Шевченко* : біографіч. очерк // Иллюстрация. – 1860. – 18 февр. – № 107. – С. 97.
20. *Чернышевский, Н. Г.* Полное собрание сочинений : в 15 т. / Чернышевский Н. Г. – М. : ГИХЛ, 1947. – Т. 3. – 884 с.
21. *Чернышевский, Н. Г.* Полное собрание сочинений : в 15 т. / Чернышевский Н. Г. – М. : ГИХЛ, 1950. – Т. 7. – 1095 с.
22. *Шевченко, Т.* Повне зібрання творів : у 12 т. / Шевченко Т. Г. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 1. – 782 с.
23. *Шевченко, Т.* Повне зібрання творів : у 12 т. / Шевченко Т. Г. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 6. – 629 с.
24. *Шубравський, В. Є.* Прижиттєва критика / Шубравський В. Є. // Шевченкознавство: підсумки й проблеми. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 9–29.

Лідія Сніцарчук,
к. філол. н. (Львів)
УДК 070(09)(477)

"За усупільнення звання журналіста": особливості організації фахової діяльності (за публікаціями української преси Галичини 20–30-х рр. ХХ ст.)

Розглядаються умови фахової діяльності українських журналістів на Галичині у 20–30-ті рр. ХХ ст., обговорюються проблеми їхнього економічного та політичного становища, виконання першочергових професійних обов'язків.

Ключові слова: журналістська діяльність, фахова комунікація, професійна організація.

The professional activity conditions for Ukrainian journalists in Galychyna in the 20–30-s of the XX century are examined in the article. Also economical and political problems and the execution of primary professional duties are discussed.

Keywords: journalism activity, professional communication, journalist trade union.

В статті розглядаються умови професійної діяльності українських журналістів Галичини в 20–30-х гг. ХХ в., обговорюються проблеми їх економічного і політичного положення, виконання першочергових професійних обов'язків.

Ключевые слова: журналистская деятельность, профессиональная коммуникация, профессиональная организация.

У міжвоєнне двадцятиліття в окупованій Польщею Галичині, незважаючи на негативне ставлення владних структур, активно розвивалася українська преса. Зокрема, впродовж цих років у краї виходило понад 700 газет і журналів, над створенням яких працювало чимало представників українського творчого активу.

Заборона часописів, припинення функціонування на термін від трьох днів до невизначеного часу, переслідування й арешти працівників, система прискіпливого і невмотивованого цензурування суттєво впливали на поступ української журналістики. Значна кількість ви-

дань, редакції яких не мали можливості компенсувати фінансові збитки внаслідок конфіскації, змушені були припинитися. Ті ж видання, що продовжували виходити, вели постійну і виснажливу боротьбу за виживання. З огляду на це, праця українського журналіста була зовсім не привабливою. Однак "при повній свідомості того, як повинна виглядати та праця, щоби могла задовільнити інтелектуальний загал, наші робітники пера мусили виконувати її без огляду на умовини, в яких знаходилися", – зазначалося на сторінках газети "Діло" (1923. – Ч. 183).

Зрозуміло, що за таких обставин виникало багато тем, присвячених журналістському повсякденню, які необхідно було обміркувати у колі фахівців. Саме тому на сторінках галицьких періодичних видань, зорієнтованих переважно на масову аудиторію, розміщувалося чимало матеріалів, які порушували проблеми функціонування української преси на рідних землях (Буковина, Галичина, Закарпаття, радянська Україна) та в інших країнах (Аргентина, Бразилія, Канада, США, Німеччина, Франція, Чехо-Словаччина), до яких українці змушені були емігрувати внаслідок багатьох історичних причин. Одним із важливих компонентів цього текстового комплексу був суто журналістський тематичний блок, що охоплював чималу кількість справ, пов'язаних із фаховою діяльністю журналістів.

Поява таких публікацій була зумовлена не лише відсутністю фахового часопису, а й значною мірою прагненням визначити складні процеси творення газети й з'ясувати можливості їх уникнення. Намагаючись пояснити широкому загалу сутність журналістики в цілому й особливості творчої професії зокрема, газетні працівники друкували свої міркування, а також простежували публікації часописів інших народів із цього приводу. Для ознайомлення читачів із особливостями творчого фаху газетярів "Діло" навели фрагменти з доповіді чеського сенатора Піхля, виголошеної на засіданні парламенту, на якому обговорювався законопроект про суспільне забезпечення журналіста. "За свою працю платить журналіст своїм здоров'ям, своїми нервами, своєю передчасною нездатністю до виконання своєї професії", – так голова Синдикату чехословацьких журналістів виокремлював особливі "принади" спеціальності, яку вважав однією з найважливіших для успішної життєдіяльності країни, оскільки "без журналістики не могла б республіка (Чехословаччина. – Л. С.) ніколи так сильно зміцнити своїх позицій в краю і за кордоном" (1929. – Ч. 44).

Завдяки публікаціям галицьких часописів читачка аудиторія отримувала також інформацію про розуміння газетними працівниками ролі та завдань журналістики і журналістів, про особливості фахової освіти, необхідність її здобуття для майбутньої газетярської роботи. Саме цей публікаторський блок сприяв формуванню громадської думки щодо необхідності плекання національної журналістики: "Важко подумати собі демократію без доброї журналістики; парламентаризм, конституційне

життя, державний й громадський контроль без гармонії між політикою і пресою" [3]. Саме тому, наприклад, чехословацьке міністерство закордонних справ 1924 р. заснувало щорічний стипендіальний фонд для стажування журналістів за кордоном, які, ввійшовши "в безпосередній контакт із заграничним політичним світом", мали змогу не тільки поглиблювати свої політичні студії, а й вдосконалювати знання іноземних мов [16]. Міжнародне бюро праці, розташоване в Женеві, яке опікувалося журналістським трудом, 1926 р. ініціювало опитування "дневників" багатьох країн щодо умов їхньої професійної діяльності "із становища правничого та економічного", результати якого мали стати основою аналітичного видання [1].

Публікації таких вістей про "закордонне" плекання журналістських кадрів зазвичай не супроводжувалися редакційними коментарями, хоча за текстами виразно простежувалася думка про необхідність поліпшення умов праці української газетярської громади. Тим більше, що в цих матеріалах неодноразово наголошувалося на надто широких обов'язках журналістів "супроти" українського суспільства. У публікації "Не відтягайтесь!" газета "Діло" писала про необхідність "підбадьорювати громадянство в годинах зневіри, підтримувати всі громадські почини, боронити вияснювати, з'ясовувати, вчитися і вчити інших, рекламувати і щодня піддаватися не все вирозумілій громадській контролі" (1929. – Ч. 82).

Про особливості професійної діяльності "дневників" йшла мова на З'їзді журналістів у Празі (1921), на якому були присутні представники преси з Бельгії, Великобританії, Румунії, США, Франції, Швейцарії та інших країн. Українську пресу представляли О. Борковський, В. Кушнір (до слова, засновник і керівник першого українського пресового бюро (Відень, 1907)), Олександр Олесь, Ю. Тищенко-Сірий. Щодо важливого для консолідаційної роботи представників "пресової професії" питання про створення міжнародного союзу журналістів згоди досягнуто не було через суперечки в міжнародних організаційних структурах [8]. Лише 1929 р. інформувала газета "Діло" про "переведення в життя" у Женеві Міжнародного об'єднання журналістів, яке, щоправда, відбулося не у планованому попередниками форматі (бельгійські та французькі делегати відмовилися від багатонаціонального творчого союзу, наполягаючи на об'єднанні журналістів тільки "антантських країн"). Спільно вирішувати фахові проблеми заповзялися посланці корпоративного середовища, що визначили магістральний завданням "оборону професійних інтересів журналістів національних меншостей, які часто працюють в дуже тяжких умовах, а також зміцнення мира та згоди між національними меншостями". До слова, до Ради об'єднання було обрано Д. Паліва, громадсько-політичного діяча, редактора і публіциста [10]. Надалі у галицьких інформаційних газетах, зокрема в "Ділі" і "Новому Часі", повідомлень про діяльність цієї структури не вміщено.

Зрештою на діяльність цього міжнародного блоку надіятися не доводилося, тому що "життя газетного робітника основно різниться від життя такого ж робітника в інших громадянствах. Суспільна функція нашого робітника пера без порівняння важча, обов'язки незвичайні складні й різноманітні, вантаж праці пригнічує його день в день без відпочинку, без віддиху, вимоги, які ставлять до нього, часто переходять межі можливого, а життєві умовини такі скупі й недостатні, що праця нашого робітника пера вправді належить до найважчих, часом навіть є *працею національних каторжників* (виділено нами. – Л. С.)", – писала газета "Діло" (1929. – Ч. 82).

За таких умов дуже важливим було створення фахового "братства". Підтвердження права журналістів об'єднуватися у такі спілки, союзи, синдикати тощо для "підтримки й оборони професійних інтересів" було зафіксовано у ст. 11 урядового декрету від 1919 р. Однак, незважаючи на те, що статут товариства українського журналістського креативу, неодноразово подаваний на затвердження у відповідні органи, певним чином формувався за аналогією до статуту творчих польських товариств, його ініціатори, зокрема Ф. Федорців, отримували відмови, допоки не звернулися з "відкликом" до вищих владних структур. Міністерство внутрішніх справ Польської держави, під юрисдикцією якої перебував край, 28 вересня 1925 р. скасувало заборону Львівського воєводства на створення товариства українських творчих працівників. (Нагадаємо, Синдикат польських журналістів успішно функціонував від початку 20-х рр. ХХ ст.)

Метою об'єднання, яке мало назву Товариство письменників і журналістів імені Івана Франка (ТОПІЖ), було гуртування "українських письменників і журналістів для репрезентування їх на зверх та для заступництва й підтримки їх матеріальних та духових інтересів" [12]. (Зазначимо, письменники прилучилися до спілки з огляду на те, що більшість із них працювала в журналістиці "для хліба".) Брати участь у роботі товариства могли особи віком від 21 року, які творчо заявили про себе в суспільстві, пропрацювавши хоча б рік на творчій ниві. Склад ТОПІЖу формувався із дійсних (прийнятих радою товариства) і почесних (обраних на загальних зборах) членів та членів-прихильників ("фізичні або правні" особи, які підтримували діяльність об'єднання членськими внесками). У різні роки ТОПІЖ очолювали В. Стефанік, А. Чайковський, В. Щурат, Б. Лепкий. Товариство намагалось вирішувати фахові проблеми, яких, за висловом його голови з 1934 р. Романа Купчинського, було "щонебіра": "...і справа контрактів з видавцями, і справа мінімальної границі авторських гонорарів, і справа допомогового фонду". Крім цих першочергових завдань, товариство залагоджувало "багато дрібних на око справ, які млинським каменем налягали на робітників пера", зокрема, топівівці намагалися "розкермувати" суперечки, непорозуміння, конфлікти, яких, природно, вистачало в творчому середовищі [17].

Важливими для українського суспільства загалом і для організації фахової діяльності журналістів зокрема були публікації, в яких пояснювалися закони й інші нормативні документи, що визначали права й обов'язки газетярських працівників. Необхідність правового забезпечення представників "денникарської професії" була очевидною не тільки для самих журналістів, а й для державних структур країни. Передовсім влада намагалась "управити правні відношення денникарства так, щоби його економічні і культурні інтереси мали охорону в професійних союзах, а совісне виконання обов'язків, права, честь і повага денникарів щоби були під контролею окремої інституції себто денникарської палати" [11]. З огляду на цю проблематику характерними були публікації, в яких тлумачилися особливості бачення урядовцями вищого рангу "журналістичної ділянки" країни та соціального статусу журналістів.

За повідомленнями часописів "Діло" і "Новий Час" про нормативне забезпечення фахової діяльності, журналістське "звання" діставала та особа, що працювала в "деннику" – щоденній газеті (такого статусу набувала за цим законом газета, яка виходила в світ не менше шести разів на тиждень), або в газеті, "що мала характер щоденника", тобто була універсальною за змістом і потрапляла до читача хоча б двічі на тиждень. Після внесення доповнень до закону 1928 р. статус "денникаря" також мала та особа, яка "постійно і професійно" працювала в тижневику ("єдине місце його удержання"), а ще – співробітники пресових агенцій. Чітко регламентованим було й отримання посади начального редактора, редактора відділу, члена редакції, місцевого чи закордонного кореспондента. "Право і назву" журналіста за цим правовим приписом набували особи тільки після двох років постійної практики в редакції часопису. Однак легітимізувати журналістський статус могли тільки професійні спілки журналістів [5]. До речі, у німецькому (автор "Українських Вістей" наголошував – "гітлерівському") законі про пресу фіксувалося, що журналістом могла бути тільки та особа, яка мала всі дані для формування "публичної opinio". Заперечуючи такі форми визначення творчої особи, автор статті кепкував, що критерії такого впливу неможливо передбачити навіть за допомогою "антропологічних помірив, як у гітлерівській Німеччині", адже оцінити в цьому плані адепта журналістики можна було лише після того, як написане "викликало якийсь відгук, реакцію захоплення чи обурення, а ніколи апатії й байдужості" [15].

Увагу українського читача зосереджувалося, наприклад, на тих деталях, що підкреслювали зацікавленість владних структур журналістською працею. Зокрема, в 1930 р. повідомлялося, що в обговоренні законопроекту про основні принципи "денникарської" діяльності у Польській республіці, брали участь представники Міністерства внутрішніх справ, Міністерства справедливості, Міністерства праці, Со-

юзу видавців і Синдикату польських журналістів, які вирішували, чи можуть бути базовими у законопроекті статті про матеріальне забезпечення "пресового" працівника, розвиток самоврядування газетярів, про фінансову специфіку періодичних видань [7].

Журналісти українських газет "Діло" і "Свобода" вразила позиція новопризначеного прем'єра Ради міністрів і міністра внутрішніх справ Славоя Складковського. У першій сеймовій промові, текст якої був зафіксований Польським телеграфним агентством (ПАТ), прем'єр "отворив рамена до преси", оскільки сподівався мати доброго співника в урядових справах. Однак співпраця у межах "преса-влада" не завше відбувається за схемою, пропонованою панівними структурами. Отож, невдовзі прем'єр-міністр використав для характеристики газетних працівників визначення, яке не потребує коментарю: "харцизники друкованого слова". "Чесна преса без різниці політичних переконань втратила на своїй актуальності в очах багатьох безкритичних читачів, бо не хотіла і не могла видержати суперництва наклепників, які використовують на свій спосіб "свободу слова", – дратувався Складковський, несподівано виявивши в країні непокірну владі пресу. Прем'єр пообіцяв, що конфіскації не будуть останнім видом покарання "неслухняних" журналістів: "Остерігаю, що якщо не допоможуть інші засоби, буду висилати до Берези Картуської за статті і нотатки з наклепами", – зазначено на шпальтах газети "Діло" (1936. – Ч. 136). (Відомо, що для українських журналістів ці висловлювання прем'єра не залишилися тільки загрозами знічев'я).

Репресивну реакцію владних структур українські газетярі пояснювали особливим значенням своєї місії для недержавної нації: "Українська преса заступає погляди ріжних ідеологічних груп чи політичних партій, кидає в маси суспільні й ідеологічні кличі, розвиває їх у низці статей, боронить отих проповідуваних правд, бореться за їх здійснення" [6]. Ці та інші висловлювання авторів, метою яких було підкреслення важливості призначення українського журналіста, неоднозначно сприймалися громадськістю, провокуючи полемічну трансакційну комунікацію "журналіст-журналіст". Зокрема, В. Кучабський у статті-сумніві щодо потрібності здобуття "денникарського" фаху ("наче журналістику взагалі можна "студіювати"!)" стверджував, що позиція "рятування України журналістикою" – усього-на-всього "баламутство в головах молоді". Натомість інший (анонімний) представник цього виду діяльності наполягав, що "роля українського журналіста дуже важка, відповідальна, а водночас почесна", оскільки талановитий журналіст має особливий "дар впливати на читача, формує його думку, витворює те, що загально називається т. зв. прилюдною опінією" [6].

Природно, що "прилюдна опінія", своєю чергою, мала бути зацікавлена в постійному поступі журналістики, а отже, повинна була б опікуватися принаймні матеріальним забезпеченням, щоб надати працівникам пе-

ра можливість "в цілості посвятитися праці, що творить основу, на якій спочиває певність, лад і високий рівень усього нашого життя" [3].

Натомість творчі особи змушені були не лише працювати у кількох часописах одночасно або займатися додатково ще й іншим видом діяльності для своєї матеріальної "поправи", а й дбати про віднайдіння коштів для рівномірного функціонування видань, в яких трудилися. Незважаючи на те, що значну частину пресодруків певних політичних напрямів підтримували партійні організації, об'єднання, рухи ("підготовувати газети, як підсвинки на продаж, це мабуть-таки добрий інтерес" [9]), чи не в кожному виданні міжвоєнної Галичини раз у раз вміщувалося волаюче "Вирівнюйте залеглість!".

Враховуючи те, що "інтелігентна людина навіть із грубшими нервами нелегко говорить про свої прикрі матеріальні обставини" [4], журналісти усе ж змушені були обговорювати свої фінансові проблеми на сторінках періодичних видань, нерідко порівнюючи особливості оплати праці працівників преси інших народів. Особливо відчувалася різниця в оплаті праці польських і українських газетярів. Підтримувані здебільшого державою, партійними чи громадськими організаціями, польські журналісти отримували значно більше фінансове "підпертя", ніж українські. Для порівняння: 1937 р. редактор польського часопису в середньому отримував заробітну плату до 1000 зл., що пояснюється не лише значним "запомоговим капіталом", а й високим накладом польських пресодруків (30–40 тис. примірників). Натомість редактор українського видання – до 150 зл., оскільки ця преса (середній наклад – 4–5 тис. примірників) творилася здебільшого "без капіталу, працею, часто напівдармовою тих, що хочуть видавати газету не для інтересу, але для національно-політичних спонук" [2]. Зрозуміло, що з огляду на вказані причини польська газета була суттєво дешевшою від української, яка повністю залежала від передплатника. Редакційні працівники змушені були пояснювати аудиторії, що "в ніякій іншій ділянці не виступала так виразно спільність національних інтересів, як саме на видавничо-друкарському відтинку", що саме від читачької "фреквенції" залежало українське друковане слово.

"Не один з тих читачів помиляється, коли гадає, що денникарі, приковані до свого професійного бюрка, не добачують в ньому всіх недочатків і хиб організму, в якому працюють" [4]. "Бачити і розуміти" не завше давало змогу "змінити й поправити", однак на це спрямовувалося багато зусиль творчих працівників. Полілог професіоналів, зафіксований у галицькій пресі, було скеровано на пошук оптимальних шляхів розвитку журналістської справи: визначення функцій преси, а отже, й завдань та обов'язків журналіста, удосконалення публіцистичного тексту, журналістської етики.

Стаття З. Пеленського "Покликання української газети" була спробою дати відповіді на низку фахових актуальностей. Автор, публіцист-

тика якого має неабияке значення для розуміння особливостей розвитку української світоглядності, розмірковував про "потугу" ("справжнє чудо української помисловости") і вплив ("ті, які мають пресу у своїх руках, є не тільки спричинниками, але навіть і диктаторами масових поглядів та опіній") преси. Зокрема, публіцист увиразнив кілька "за-садничих правд і постулатів", що стосувалися організаційних і творчих аспектів "пресового" руху. Як вважав автор, українська газета не повинна була тільки інформувати і формувати, а й об'єднувати українство, що проживало в "границях чотирьох ріжних держав і в десятках країн нашої національної еміграції", навчати, тобто "давати масам знання світа, людей обставин", а ще "поширювати грамотність та українську цивілізованість" [13].

Незважаючи на труднощі української журналістської діяльності в міжвоєнній Галичині, охочих опанувати цей фах не бракувало. (До слова, журналістської "грамоти" галицькі студенти навчалися здебільш у Берліні.) Саме тому на сторінках галицької преси нерідко обговорювалися необхідність фахової освіти, проблеми викладання й здобуття спеціальних знань, плекання кваліфікованого газетного працівника, накопичення ним необхідних професійних мудрощів. В. Кучабський, Ж. Процишин, М. Рудницький, В. Островський та інші автори галицьких часописів так і не змогли досягти консенсусу в "пресовому" обговоренні всіх "за" і "проти" доцільності здобуття журналістської освіти. Публіцисти наполягали на необхідності здобування "універсальних" знань (історичних, юридичних, політичних та економічних), які лише в поєднанні з практичною школою сформують доброго фахівця. Однак нерідко в пресі можна було прочитати думки про те, що трудитися у журналістиці можна й без професійного вишколу. Такі судження були властиві як газетним працівникам без журналістської освіти, так і дипломованим спеціалістам. Саме такий висновок напрошувався після виступу талановитого публіциста і письменника М. Рудницького, який переконував, що фах журналіста не потребує "ніяких спеціальних студій", а отже, журналістом може бути будь-хто і в будь-який час. Єдине, чим повинен володіти претендент на цю діяльність, – "нестримний гін писати", щоправда, писати талановито: "легко, без труду і приємно" [14].

Однак не всі газетні працівники підтримували таку активність у висвітленні журналістської проблематики: "наче журналістика – річ нині для спасення України найважніша", вважаючи, що суспільство потребує обговорення важливих громадсько-політичних актуальностей. "Резигнуємо з величавих похоронів і можливих посмертних величань", – іронізували у відповідь "дневникарі" на сторінках газети "Діло" (1929. – Ч. 82), сподіваючись, що суспільство не залишиться байдужим до проблем, пов'язаних зі складним журналістським повсякденням. Однак до кінця міжвоєнного двадцятиліття очікуваного полегшення у діяльності представників "пресової професії" не відбулося, що,

до слова, жодним чином не відбилося на якості й змістових, і формальних структур творених ними різнотипних періодичних видань.

1. Анкета денникарської праці // Діло. – 1926. – Ч. 178.
2. Друкарські робітники, призадумайтеся! // Робітничі Вісти. – 1938. – Ч. 23.
3. Журналісти і журналістика: обовязки громадянства супроти журналістів // Діло. – 1929. – Ч. 44.
4. Журналісти самі про себе // Діло. – 1932. – Ч. 220.
5. За поправу положення журналістичного стану // Діло. – 1928. – Ч. 277.
6. За усупільнення звання журналіста // Українські Вісти. – 1937. – Ч. 124.
7. Законопроект про дневникарів // Діло. – 1930. – Ч. 17.
8. Збори журналістів у Празі // Громадська Думка. – 1921. – Ч. 155.
9. Ко-ко [Едвард Козак]. Децо про час / Едвард Козак // Комар. – 1931. – Ч. 13.
10. Міжнародне обєднання журналістів національних меншостей // Діло. – 1929. – Ч. 204.
11. Обєзпечення денникарів // Громадська Думка. – 1920. – Ч. 27.
12. Організація робітників пера // Діло. – 1925. – Ч. 223.
13. Пеленський, З. Покликання української газети / Пеленський З. // Свобода. – 1937. – Ч. 41.
14. Реферати на теми вибору звання // Новий Час. – 1936. – Ч. 119.
15. Сайгор. "Арс" журналістика // Українські Вісти. – 1935. – Ч. 193.
16. Стипендії для журналістів в Чехословаччині // Діло. – 1923. – Ч. 183.
17. Як зорганізувати робітників пера // Назустріч. – 1934. – Ч. 10.

Тетяна Хітрова,
к. філол. н. (Запоріжжя)
УДК 070.48: (477.64)

Монополізм як ознака розвитку приватної преси Запорізького регіону (1906–1917)

Аналізуються особливості розвитку однієї з найбільших типологічних груп періодичної преси Запорізького краю початку ХХ ст. – приватної преси. В межах розвідки розглянуто передумови появи й охарактеризовано типологічні особливості цієї групи преси з урахуванням специфіки регіональних та загальноукраїнських чинників.

Ключові слова: видавець, преса, регіон, типологія, функція, читацька аудиторія.

This article is research of particular formation of the most typological group of Zaporizhzhia region's of the beginning of the 20th century – private press. The basic stages of forming and functioning of such editions, their typological features – these conditions consist regional and Ukrainian factors.

Keywords: publisher, press, region, typology, function, reader's audience.

В статті аналізуються особливості формування однієї з найбільш типологічних груп періодики Запорізького краю початку ХХ ст. – частної преси. В рамках статті розглянуто передумови виникнення цієї групи преси, її типологічні особливості в контексті регіональних та общенациональних факторів.

Ключевые слова: издатель, пресса, регион, типология, функция, читательская аудитория.

Своєрідним сегментом загальноукраїнської системи регіональної періодики є преса Запорізького краю. Представлена сукупністю газетно-журнальних типів видань, вона є унікальною складовою історії провінційної преси Російської імперії й водночас має свої специфічні риси, відповідні умовам Південної та Східної України, де вона функціонувала. Утворюючи складну систему періодичних видань регіону, вона слугувала своєрідним чинником духовно-культурного об'єднання адміністративно-територіально розмежованого краю, який ще за козацьких часів являв собою історичну цілісність. Власне на цьому і будується своєрідна модель її функціонування як складно структурованого механізму регуляції соціокультурних процесів.

Свого часу до преси Запорізького краю зверталися І. Герман [1], І. Гребцова [2], Н. Сидоренко [7], О. Хоменок [9], О. Школьна [11], Н. Яблонівська [12], у наукових розвідках яких подано лише фрагмен-

тарні й розрізнені огляди періодики регіону початку ХХ ст. у контексті певної проблематики (предмета дослідження) чи періодики Катеринославської і Таврійської губерній (таким чином, деякі видання залишаються загубленими або інформація про них подається не зовсім точно). Вибірковий характер викладу матеріалу притаманний і для істориків, етнографів, лінгвістів, які взагалі ігнорують регіональний контекст і прагнуть відразу піднятися на рівень загальноукраїнських узагальнень.

Мета статті – дослідити й проаналізувати особливості функціонування приватної преси регіону із урахуванням історичних, економічних та соціокультурних особливостей розвитку Запорізького краю в зазначений період, а також з позиції сучасних тенденцій розвитку друкованої періодики як комерційної сфери діяльності, у контексті жорстокої конкуренції на ринку засобів масової інформації.

Процес формування періодичної преси на Запоріжжі нерозривно пов'язаний із історико-культурним розвитком краю, який, на жаль, відбувався трохи повільніше, аніж промислове або сільське господарство. Історія, за деяким винятком, не засвідчила тут відомих художників, письменників, архітекторів [3, 228]. Лише в педагогіці та історичній науці край міг помагатися навіть із центральними містами тодішньої Росії та України. У цілому культурний розвиток Запорізького краю був обумовлений тими історичними зрушеннями, які були характерні загалом для Росії. Однак його головною особливістю стало виокремлення та розвиток потужного сегмента українського національно-культурного відродження, яке знайшло яскраве виявлення в розвитку провінційної преси та видавництва, організації освітнього процесу, творчості аматорського театру, утворенні культурно-просвітницьких товариств та ін.

Формування місцевої преси було зумовлено утворенням повітових земств, що почали виникати на території України в 1865–1875 рр. Їх поява пояснюється необхідністю в місцевій адміністрації, функціональним завданням якої було заснування та утримання лікарень, початкових шкіл, бібліотек, поштових станцій, доріг, ветеринарних служб, вирішення господарських справ та безпосередня участь в організації громадсько-культурного життя повіту. З метою інформування громадськості про стан розвитку повіту, а також архівно-статистичного ведення справ земствами створювалися інформаційні щорічники.

Такий сценарій появи місцевої преси був характерним для більшості провінційних міст півдня Російської імперії, оскільки став найбільш успішним проектом реалізації політики підпорядкування та цензурного контролю місцевої преси. Самодержавству було не тільки легше контролювати видання, підпорядковані різноманітним урядовим установам, а й досить зручно використовувати їх для пропаганди офіційної ідеології, свого способу мислення.

Перша типологічна група періодики, що з'явилася на Запоріжжі, була представлена офіційними виданнями місцевих адміністративних

установ, підпорядкованих земствам. Їх основна мета була зумовлена необхідністю поширення офіційної інформації. Відповідно, коло користувачів цієї інформацією було досить вузьким, перш за все це чиновники земських управ і губернського управління, посадові особи, службовці, власники підприємств, усі ті, хто був зацікавлений подібною інформацією. Проблемно-тематичні матеріали, що подавалися на сторінках офіційних видань, стосувалися всебічного місцевого життя, це були публікації з географії, топографії, історії, археології, статистики, етнографії, торгівлі, а також приватні оголошення та загальнокорисні поради.

Паралельно з розвитком офіційної преси активно розвивався й інший напрям інформаційного забезпечення регіону, основу якого становила не ідея розбудови провінційної державно-управлінської системи, а обставини, пов'язані, здебільшого, з регіональними особливостями суспільно-політичного та економічного устрою.

Розглядаючи особливості становлення та розвитку газетної справи на Запоріжжі, передумови формування її типологічної палітри, варто наголосити, що вагома роль у цьому процесі відводиться саме функціонуванню періодичного видавництва як комерційної сфери діяльності, що безпосередньо пов'язано з швидкими темпами промислово-економічного розвитку регіону на початку ХХ ст. і, як наслідок, процесами інтенсивної індустріалізації й урбанізації суспільства. Така тенденція, загалом, була характерна для півдня держави, який відрізнявся своєю геополітичною привабливістю.

На початку ХХ ст. тут активно відбуваються процеси так званої соціальної мобілізації, які стосуються, на думку історика В. Кравченка, зростання промисловості, торгівлі, міст, поширення освіти, тобто "змін, які творять новий триб життя, що схиляє населення прийняти нові цінності, репрезентовані національністю, і породжує громадські ресурси, що передбачають ефективну організацію при задоволенні нових потреб" [4, 15].

Відчутні прояви промислового перевороту стали поштовхом до створення мережі видань, присвячених різним аспектам соціально-економічного розвитку регіону. До заснування такого типу преси взяли участь представники торгово-промислових кіл, вельми зацікавлені в розширенні та обміні інформацією в рідній своїй комерційній інтересів. Поставлені завдання мали втілювати в життя "Александровский листок промыслов и местной жизни", "Листок промышленных и торговых объявлений", "Мелитопольский листок объявлений", "Справочный листок объявлений г. Александровска", "Южная торгово-промышленная газета объявлений".

Ці видання виконували, здебільшого, рекламно-довідкову функцію у межах розширення загального товарообігу регіону. Зокрема, перший номер газети "Справочный листок объявлений г. Александровска" з'явився з яскравим написом "газета є першим і єдиним, у своєму роді, друкованим органом обширного півдня Росії.., що широко розвиває свою діяльність у напрямку рекламування предметів реалізації, у межах суворого правила

"реклама – є двигуном торгівлі" (1909. – 24 лют.). Загалом видання було успішним, хоча й не першим і не єдиним у своєму роді, вирізнялося серед газет подібного типу досить грамотним маркетингом, зокрема разом із рекламною та комерційною складовими пропонувало своїм читачам літературно-розважальну сторінку, а також короткий огляд основних подій, а отже, заощаджувало кошти на купівлю інформаційних газет. На думку редакції, унікальність видання полягала в тому, що воно по суті було сполучною ланкою "між фабрикантом і торговцем з одного боку, і торговцем та споживачем з іншого". З цією метою "Справочный листок" безкоштовно надсилався всім державним і громадським установам, сільським управам, фабрикам, заводам, рудникам, великим торговцям і землевласникам Катеринославської і сусідніх з нею губерній. Саме в цьому і полягала унікальність газети. У запорізькій практиці це був перший випадок, коли географія розповсюдження видання вийшла не лише за межі повіту, а й губернії.

На початку ХХ ст. комерційна складова стає невід'ємною частиною тематичного компонування багатьох видань. Такий факт був пов'язаний не лише з місцевими особливостями, а й загальноєвропейськими тенденціями посилення інформаційної функції преси, а також специфікою її фінансування, це підтверджують і дослідники, наголошуючи на тому, що з другої половини ХІХ ст. важливою формою фінансування преси і засобом впливу на видавця вважалися рекламні та комерційні оголошення [10, 4].

Майже кожна з приватних газет Запорізького краю у визначенні свого напрямку мала складову – комерційна, економічна або торгово-промислова. Наприклад, "Южная речь: Газета литературная, общественная, научная, экономическая и торгово-промышленная"; "Мелитопольские ведомости: Газета литературная, общественная, экономическая и торгово-промышленная"; "Бердянское эхо: Ежедневная, общественно-литературная, политическая и торгово-промышленная газета"; "Бердянский курьер: Газета политико-экономическая и литературная"; "Новости Александровска: Газета политическая, общественная, научно-литературная и торгово-промышленная" та ін.

Видавці місцевих газет вдавалися до найрізноманітніших заходів захоплення рекламодавців – від постійного удосконалення зовнішньої привабливості друкованого видання до відвертої критики газет-конкурентів. Так, журнал "Александровский листок промыслов и местной жизни" використовував навіть літературні форми звернення до рекламодавців:

Редакторы, издатели плодятся, как грибы,
Но все они деятели – приди и погляди.
Один другому на ногу стремится наступить,
И другу поросеночка тихонько подпустить.
А наши обыватели всегда осажжены...
Их просят объявления в газету помещать,
И денег в приложение побольше присылать
(1910. – 17 серп.).

Популярною формою приваблення читацького активу були так звані роз'яснювальні статті, мета яких здебільшого зводилася до критики видавців-конкурентів. Такою практикою відрізнялась газета "Бердянское эхо", в якій 4 січня 1914 р. з'явилась редакційна стаття: "В журналістиці, яка завжди мала свої традиції, почали зустрічатися особи, які дивляться на газету, виключно, як на вигідну комерційну справу. З'явившись невідомо звідкіля, досить часто з суперечливим минулим, ці особи, нерідко стають за кермо редакції газети. Вони знають, що таке газета. Вони знають силу і значення друкованого слова. Маючи газету, завжди зручно ловити рибку в мутній воді... Для багатьох у місті такий горе "редактор" стає досить потрібною людиною. Бо в його руках потужна зброя, зброя друкованого слова..." (1914. – 4 січ.).

Разом з комерційною складовою, яка так приваблювала рекламодавця, редактори-видавці намагалися різними способами заохочувати аудиторію до читання власних газет. Тому найпоширенішим типом видань стали газети універсального змісту, розраховані на масового читача. Мета такої преси полягала в задоволенні найрізноманітніших інформаційних запитів місцевого населення: культурних, ділових, професійних, особистих тощо. Ці видання мали широку аудиторію, оскільки відрізнялися своєю політематичністю та поміркованою ціною політикою.

Доступність більшості універсальних газет зробила їх популярними серед читачів середнього статку й неможливою частиною аудиторії. Цей фактор активно сприяв пробудженню соціальної активності місцевого населення. Жвава боротьба між періодичними виданнями за читача стимулювала видавців та редакторів вдаватися до різноманітних заохочувальних заходів. Популярними були різноманітні лотереї, відкриті дискусії, конкурси, які давали можливість за рахунок збільшення тиражів зменшувати вартість окремих номерів. Так, наприклад, № 12 газети "Мелитопольський листок" вийшов із приписом: "Йдучи назустріч культурним потребам широких мас населення міста й повіту, ми вирішили надати повне виправдання назві нашої газети "Загальнодоступна" і, не зменшуючи відділів газети, понизити ціну до мінімуму – 1 копійка за номер, щоб дати можливість усім, і бідним і багатим читати місцеву газету за мінімальну платню" (1913. – 12 жовт.).

Таку практику застосовувала й популярна в Бердянську газета "Бердянская речь", у № 2 якої редактор повідомляв: "У зв'язку з тим, що роздрібний продаж газети перевищив тираж <...> я не маючи мету наживи на виданні, знайшов можливість знизити ціну до 2 копійок" (1914. – 21 лют.).

Водночас жвава конкуренція відчувалася й на ниві проблемно-тематичного наповнення газет, змістовий характер яких відображала "розлога" назва прямого видання, наприклад: "Новости Александровска: Газета политическая, общественная, научно-литературная и торгово-промышленная"; "Южная речь: Газета литературная, общественная, на-

учная, экономическая и торгово-промышленная"; "Бердянский курьер: Газета политико-экономическая и литературная" та ін. Задекларований напрям газети відповідно впливав на її обсяг та кількість публікацій, що визначалися рубрикацією як постійною, так і окремого номера. Структурний аналіз приватної преси показав, що, незважаючи на специфіку прямого газети, майже всі газети універсального змісту мали приблизно однакову рубрикацію. На підтвердження наших висновків порівняймо рубрикаційну структуру газет "Мелитопольський листок" та "Бердянское эхо". Перша газета декларувала себе як "Общедоступная и прогрессивная" і мала такі рубрики: "Обзор прессы", "Хроника уезда", "Юридический отдел", "Местная жизнь", "Зигзаги", "По белу свету"; друга газета декларувала себе як "Общественно-литературная, политическая и торгово-промышленная" і мала рубрики: "Телеграммы", "Краевые известия", "Хроника", "Среди газет и журналов", "Рассказы", "Штрихи" та ін; подібні рубрики мали й інші приватні газети Олександрівська.

Саме ці видання формували громадську думку, відображали й фіксували місцеве життя, за умов вільного вибору ідеї газети та шляхів її реалізації намагалися створювати індивідуальне "обличчя".

Отже, можемо визначити проблемно-тематичне спрямування приватної преси Запорізького краю й констатувати існування таких типів видань, як: універсальні, представлені здебільшого загальнополітичними газетами інформаційного та інформаційно-аналітичного характеру; рекламно-довідкові; сільськогосподарські; релігійні; літературно-мистецькі.

За періодичністю приватна преса досліджуваного періоду була представлена: щоденними газетами – 29, тижневими – 8, місячними – 5, іншою періодизацією – 15; за типами друкованої продукції: газетами – 49, журналами – 8. Як бачимо, найпоширенішою формою спілкування з аудиторією, а також вигідною з комерційної точки зору була щоденна газета.

Показовою ознакою розвитку приватної преси стала монополізація сфери періодичного видавництва. Така ситуація була характерна для Бердянського повіту, де існувала одна потужна газета, яка намагалася нівелювати всі спроби газет-конкурентів завоювати ринок. Цією газетою були "Бердянские новости", що почали виходити з 28 лютого 1910 р. тричі на тиждень. Через півроку газета стає щоденною і саме в такому форматі проіснувала аж до революції 1917 р. Першим редактором і видавцем газети був А. Шрайбер, який до переїзду в Бердянськ видавав "Херсонские новости", отже, мав досвід роботи в газеті. Після продажу "Бердянских новостей" І. Гольбергу, Шрайбер у травні 1910 р. заснував в Олександрівську ще одну газету – "Александровские новости", яку редагував до 1912 р. і знову-таки вигідно продав. Схоже, що створення успішних газетних проектів і подальший їх продаж були прибутковим джерелом для А. Шрайбера.

У "Бердянских новостей" періодично з'являлися конкуренти. Газета "Бердянский курьер", випустила всього 32 номери в грудні 1911 – січні

1912 р. і закрилася через відсутність складальників у друкарні. "Живое слово" випустило всього два номери в 1911 р., після чого припинило свій вихід. "Бердянское эхо" проіснувало майже рік, від листопада 1913 р. до серпня 1914 р., світ побачили 175 номерів основного видання, а також телеграми та щотижневі ілюстровані додатки. Однак і ця газета, не витримавши конкуренції, мала піти з ринку преси Бердянська. На шпальтах "Бердянского эха" залишився добре занотованим перебіг розгортання досить серйозного протистояння між редакціями газет. Так, у № 163 за 20 липня 1914 р. на першій сторінці було надруковано редакційне повідомлення: "Вчора вночі за розпорядженням місцевого жандармського управління в редакції нашої газети, в порядку ст. 21 положення про підсилену охорону, був проведений обшук, після якого сьогоднішній номер "Бердянского эха" від 19 липня був конфіскований" (1914. – 20 лип.).

Не витримуючи матеріального й інформаційного тиску, в № 166 редактор газети надрукував викривальний матеріал: "Редакція "Бердянских новостей" побилла рекорд всяких комерційних виступів... В безуспішних перегонах за баришами, вона поставила усім газетникам ультиматум: "якщо будете брати газету "Эхо" для продажу – я, говорить редактор "новостей", – забороню вам продавати телеграми". Що ж це таке? Де ми живемо: на місяці, на марсі, на юпітері? Далі цього ще ніяка комерція не доходила... Про дії редактора Левіуса ми повідомляємо місцевого поліцеймейстера й інформуємо столичні газети, в повному сподіванні, що місцева громада надасть оцінку подібним діям пана Левіуса" (1914. – 25 лип.). Однак і такі звернення до громадськості не могли змінити ситуацію, матеріальні збитки були занадто великими, тому газета мала припинити свій вихід.

За схожим сценарієм відбувався й процес розвитку преси в Мелітополі. Перші спроби випуску газет у 1905–1907 рр. були малоуспішними. Так, тижневик "Мелитопольская жизнь", який почав видаватися з 10 січня 1907 р., випустив всього 16 номерів, однак за свою коротку історію встигнув змінити трьох видавців.

Першим справді вдалим проектом стали "Мелитопольские ведомости", які в березні 1910 р. почав видавати Ш. Полатус, відомий тим, що випускав у Керчі газети "Крымский листок объявлений и справок" і "Крымский шут". Палатус швидко налагодив справу, однак вже у вересні був вимушений передати права на видання Л. Ліберману, власнику друкарні, в якій випускалася газета. Зміна власника не вплинула на випуск газети, вона і надалі продовжувала виходити двічі на тиждень до 1912 р., а потім була перейменована на "Южную речь" і почала виходити щоденно, ставши практично монополістом на ринку преси Мелітополя.

Не припинив свого видавничого бізнесу й Ш. Палатус, який у серпні 1913 р. започаткував газету "Мелитопольский листок", що виходив у друкарнях конкурентів Л. Лібермана – Лівшиця, а з 1914 р. – Брука.

Однак новий періодичний орган не зміг суттєво вплинути на ринок преси, оскільки досить швидко перетворився на газету з телеграм, а тому за змістом не міг конкурувати з "Южной речью".

Наведена вище картина особливостей формування ринку періодичної преси Запорізького краю засвідчила той факт, що найбільша кількість газет належала власникам друкарень, і, якщо навіть вони не були безпосередніми засновниками видань, згодом всі права на випуск переходили до них. Щонайменше власники друкарень ставали редакторами газет.

В Олександрівську, наприклад, однією з найбільш успішних була друкарня Б. Штерна, в якій друкувалися "Отчеты и журналы заседаний Александровского земства", у 1906 р. газета "Запорожский край", власником якої був сам Б. Штерн, з 1910 р. – "Александровский вестник", який згодом редагував усе той же Б. Штерн. У цій друкарні випускалися також "Александровский голос" (1911–1913), "Александровский листок промыслов и местной жизни" (1910), "Новости Александровска" (1912–1914). Серед великих друкарень Олександрівська можна виділити й друкарню В. Загоскіна, який до того ж був редактором та видавцем газет "Запорожский край" (1906) і "Запорожская речь" (1906). Популярними також були й друкарні Е. Торговицької, де випускалися газети "Александровский телеграф" і "Справочный листок объявлений г. Александровска", та Б. Розенштейна, який був редактором-видавцем газети "Александровский вестник" й ін. [8].

Про тенденції зростання видавничого бізнесу як вигідної комерційної справи свідчило закономірне збільшення кількості друкарень: у 1903 р. у Олександрівську діяло дві друкарні, в яких працювало 12 робітників, а вже в 1917 р. у місті нараховувалося сім малих і шість великих друкарень [3, 234]. Для повітового міста це була досить велика цифра.

Успішно розвивалась видавнича діяльність і в Мелітополі. Найбільшими були друкарні А. Розенштейна, який був редактором-видавцем "Мелитопольского листка" (1906), Л. Лібермана, що видавав газети "Мелитопольские ведомости" (1910–1914), "Южная речь" (1912–1914) й журнал "Родная земля" (1915), та Н. Лемперта, який друкував газети "Мелитопольская жизнь" (1907), "Мелитопольский листок объявлений" (1908), "Телеграммы Петроградского телеграфного агентства" (1914).

У Бердянську протягом досліджуваного періоду діяло сім друкарень, найбільшими були друкарня Г. Едігера, який був засновником газети "Бердянская жизнь" (1917–1918); С. Аршовського, дружина якого редагувала "Бердянский курьер" (1911–1912); К. Безсонова, що видавав газету "Бердянская речь" (1914–1915); І. Гуревича, який був редактором-видавцем "Бердянского эха" (1913–1914) та ін. Відомо також про наявність друкарень у Великому Токмаці, Оріхові, Гуляйполі, Пришибі; у Гальштатті та Ейгенфельді існували навіть власні видавництва [8].

Уряд вишукував різноманітні засоби підпорядкування приватної преси офіційним установам із метою встановлення контролю за їхнім

спрямуванням. Використовуючи засоби адміністративного тиску, самодержавство намагалося уніфікувати провінційну пресу, обмежуючи її зміст публікаціями місцевого характеру.

Чинний на початку ХХ ст. "Статут про пресу" забороняв публікацію матеріалів політичного характеру, які могли бути розцінені як "антидержавницькі". Зрозуміло, що під таке розпливчате визначення можна було підвести чимало газетних статей. Згідно з законодавством Російської імперії, до порушників застосовувалися такі санкції, як накладання штрафу, закриття газети або арешт її редактора.

Політичні мотиви стали причиною закриття багатьох приватних видань Запорізького краю. Так, наприклад, на п'ятому номері припинила своє існування газета "Запорожская Речь" (1909). В останньому номері зазначалося, що, згідно з розпорядженням катеринославського губернатора, головний редактор В. Загоскін був оштрафований на 300 крб. (на той час це була дуже велика сума). Таке рішення стало реакцією влади на статтю В. Ковальського "Загальний страйк у Швеції", надруковану в першому номері газети. Згідно з розпорядженням губернатора, випуск газети був заборонений.

Арештом головного редактора закінчилася й доля газети "Отклики Приднепровья", що виходила в Олександрівську (1912). Причиною таких радикальних дій стала низка статей, в яких губернська адміністрація розгледіла яскраво виявлений антидержавницький характер. У пояснювальній записці до розпорядження губернатора зазначалося: "у статті, розміщеній у № 92 під заголовком "Пам'яті третьої думи", а також передовій статті в № 95 і № 100 "До виборів" (думки і нотатки) порушення § 1 відділу VIII обов'язкових постанов від 1 лютого 1911 р. (повідомлення, що компрометують дії уряду і викликають вороже до нього ставлення в період виборів до Державної Думи), а також у статті "М. А. Бакунін", надрукованій в № 94, порушення § 2 відділу VIII тих же постанов (возхвалення злочинного діяння) ухвалив: накласти на редактора-видавця зазначеної газети С. Гуревича штраф розміром у 500 крб., із заміною у випадку неплатоспроможності, арештом на три місяці" [6].

Подібна доля спіткала й редактора-видавця газети "Новости Александровска" А. Шиндельмана, який взагалі був висланий із Катеринославської губернії за "неблагонадійність політичної думки та непристойні виступи проти місцевої адміністрації" [5].

На основі вищевикладеного можемо зробити висновок, що в досить складних умовах розвивалася й приватна періодика регіону. Беручись до справи, з надією реалізації поставлених цілей, чи то суто комерційних, чи то громадсько-політичних, засновники доволі часто зазнавали утисків, переслідувань, моральних та матеріальних збитків як з боку влади, так і від конкурентів. Тому багато хто не витримував – закривав газету, переїжджав до інших губерній, опинявся за ґратами. Однак серед загальної кількості приватної періодики За-

порізького краю третина була успішними проектами для своїх засновників, багатьом із яких принесла солідні прибутки й почесне місце в історії розвитку регіону.

1. *Герман, І. С.* Запорізька преса 20–40-х рр. ХХ ст.: жанрово-стильові особливості : дис. ... к. філол. н. : 10.01.08 / Герман І. С. – К., 2003. – 210 с.
2. *Гребцова, І. С.* Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.) / Гребцова И. С. – Одесса : Одесский нац. ун-т им. И. И. Мечникова, 2002. – 360 с.
3. *Карагодин, А. И.* История Запорожского края (1770–1917) / Карагодин А. И. – Запорожье : ЗГУ, 1998. – 286 с.
4. *Кравченко, Б.* Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Кравченко Б. – К., 1997. – 124 с.
5. *Новости Александровска.* – 1914. – 23 авг. – № 679.
6. *Отклики Приднепровья.* – 1912. – 26 сент. – № 108.
7. *Сидоренко, Н. М.* Періодичні видання Катеринослава і Катеринославської губернії (1838–1917) : список / Сидоренко Н. М., Сидоренко О. І., Школьна О. Д. – Львів ; К., 1995. – 154 с.
8. *Хітрова, Т. В.* Типологічні особливості періодичної преси Запорізького краю (1904–1920 рр.) : дис. ... к. філол. н. : 10.01.08 / Хітрова Т. В. – К., 2007. – 247 с.
9. *Хоменок, О. С.* Дореволюционная периодическая печать Таврической губернии (1838–1916) : очерк истории и библиографич. указ. / Хоменок О. С. – Одесса : АО БАХВА, 2003. – 180 с.
10. *Черняков, Б. І.* Особливості становлення журнальної періодики учнівської молоді в Російській імперії: типологічний аспект / Черняков Б. І. // Наук. зап. Ін-ту журналістики. – 2004. – Т. 15. – С. 26–31.
11. *Школьна, О. Д.* Становлення та розвиток системи періодичної преси Катеринославської губернії 1838–1917 рр. : дис. ... к. філол. н. : 10.01.08 / Школьна О. Д. – К., 1997. – 201 с.
12. *Яблоновська, Н. В.* Етнічна преса Криму: історія та сучасність : монографія / Яблоновська Н. В. – Сімферополь : Кримське навч.-пед. держ. вид-во, 2006. – 312 с.

Олена Школьна,
к. філол. н. (Київ)
УДК 070(09)(477)

Періодичні видання земських установ Катеринославської губернії (кінець XIX – початок XX ст.)

Досліджуються умови появи та шляхи розвитку періодичних видань земських установ східноукраїнських губерній кінця XIX – початку XX ст.; визначаються їх роль у відображенні подій місцевого життя і чинники впливу на розвиток подій; дається коротка характеристика тематики та проблематики публікацій цього сегмента преси.

Ключові слова: земства, періодика, тематика, місцеве життя, фахова преса.

Forming conditions and ways of development of local establishment of periodical press in east Ukrainian provinces in the end of the XIX – at the beginning of the XX century are considered in the article. Its role in a reflection of local news and factors of influence on the development of events is also considered. A short description of subjects of this press publication is offered.

Keywords: provinces, periodical press, subject, local life, professional press.

В статті розглядаються умови формування і шляхи розвитку періодичних видань земських установ східноукраїнських губерній кінця XIX – початку XX в.; визначається їх роль в отобразенні подій місцевого життя, а також фактори впливу на розвиток подій; пропонується коротка характеристика тематики і проблематики публікацій цього сегмента преси.

Ключевые слова: земства, периодика, тематика, местная жизнь, профессиональная пресса.

Необхідність дослідження земської преси зумовлена зростаючим значенням місцевої преси в сучасному інформаційному просторі, адже саме видання, які висвітлюють життя окремих регіонів, є надзвичайно важливим чинником формування самосвідомості громад і самоорганізації життя в окремих містах і селах. Преса, що видавалася земствами наприкінці XIX – на початку XX ст., є яскравим зразком журналістики, при зверненні до неї можна почерпнути чимало цікавого і корисного як для відтворення історико-журналістського процесу, так і для збагачення досвіду сучасних журналістів регіональних видань.

Мета статті – огляд та аналіз розвитку і функціонування преси земських установ кінця XIX – початку XX ст., визначення тематики і

проблематики публікацій. Джерельною базою є преса, яка видавалася земськими установами Катеринославської губернії в зазначений період [1]. Власне преса земських установ як окремий пласт журналістики не була предметом дослідження, хоча ці видання аналізувалися дослідниками преси окремих регіонів [2; 3].

Земства почали утворюватися на території України у 1865–1875 рр. Їх поява зумовлювалася потребою в місцевій адміністрації. Уряд дозволив громадам обирати на повітовому й губернському рівнях власних представників. Земства засновували та утримували лікарні, організували початкові школи, гімназії, ремісничі, професійні й технічні училища, курси для підвищення кваліфікації вчителів, турбувалися про шляхи сполучення, поштовий зв'язок, дбали про запаси їжі на випадок голоду, збирали статистичні дані, влаштовували сільськогосподарські виставки.

Для фінансування цих служб земствам надавалося право обкладати населення податками з кожної десятини. Члени земств обиралися з-поміж виборців – великих поміщиків, міщан і селян. Один раз на рік на загальних зборах депутати обирали земську повітову управу, вона, у свою чергу, – губернську управу. Незважаючи на всі недоліки в організації місцевої влади, земства привчали населення до самоврядування, чимало зробили для поліпшення умов життя населення.

Висвітленню діяльності таких установ мали слугувати офіційні друковані органи. Вони почали виникати, коли діяльність земських установ набула більшого розголосу і виникла потреба в інформуванні про різні напрями їхньої роботи.

На Катеринославщині перше подібне видання з'явилося 1 січня 1903 р. у Верхньодніпровську. Повітова земська управа розпочала випуск "Верхнеднепровского земского листка сельскохозяйственных объявлений", що мав на меті повідомляти про рішення місцевої влади, події в місті та повіті. Редагували цю газету, як і всі інші земські видання, голови земської управи, добір і підготовку матеріалів до друку здійснювали уповноважені службовці. Газета поділялася на дві частини. В офіційній друкувалися вказівки та роз'яснення урядових документів. У земському відділі подавалися розпорядження повітового та губернського начальства; новини з земського, повітового та міського життя; науково-популярні статті з різних галузей знання; повідомлення про важливі внутрішні та закордонні події; оглядові статті з теорії та практики кооперативного руху; звіти про засідання міської думи; публікації, присвячені потребам міського розвитку; запитання й відповіді; бібліографія; листи; оголошення. У вигляді додатків друкувалися списки до земських виборів, маніфести і заклики, повідомлення і звіти земських установ тощо. Газета виходила двічі на місяць, а в 1904 р. – тричі.

У грудні 1905 р. видання тимчасово припинене за постановою повітової земської управи з огляду на матеріальну скруту. Часопис

відновився під зміненою назвою "Верхнеднепровский земский листок" 19 жовтня 1906 р., продовживши попередню нумерацію. Газета проіснувала до 28 липня 1917 р. Майже півтора десятки літ цей офіційний орган був єдиною газетою у місті. Можна сказати, що "Верхнеднепровский земский листок" виконував місію інформатора в повіті, формував громадську думку, давав уявлення про події у своїй місцевості та за її межами.

У Луганську 1 травня 1903 р. повітова земська управа започаткувала видання безкоштовного "Листка об'явлених Славяносербского земства". Назва свідчила про намір установи ознайомлювати населення зі справами земства, його рішеннями, давати різноманітні повідомлення. Зміст газети становили здебільшого офіційні матеріали, місцева хроніка і телеграми щодо подій в імперії та за кордоном. Під цим заголовком часопис проіснував до № 62 за 1913 р., далі, починаючи з нового року, змінив назву на "Известия Славяносербского земства" і періодичність (від трьох разів на місяць до двох разів на тиждень), продовжуючи попередню нумерацію. У 1915 р. газета перейшла на щоденний вихід, але з уведенням воєнного стану припинила існування на невизначений час. Натомість повітова земська управа за тією ж редакцією розпочала випуск "Луганского листка", проголошеного наступником попереднього видання. Часопис заснував додаток "Ночные телеграммы" з оперативними повідомленнями про хід воєнних дій та основні події у Росії. Вихід газети припинився в червні 1917 р. Такою була історія існування першого з тридцяти двох видань, що виходили в Луганську, найдовготривалішого часопису, що змінював назви, але впродовж 14 років незмінно виконував загальну функцію – інформувати читачів про справи місцевої влади та життя повіту.

Офіційним виданням можна вважати ще один луганський часопис – безкоштовний "Донецкий листок" (1903–1906), видавцем якого значилося Опікунство селянських сиріт та округу Слов'яносербського повіту.

До подібних видань належить і губернський "Вестник Екатеринославского земства". Від дня своєї появи, 16 жовтня 1903 р., видання поставило за мету висвітлення діяльності земств у краї, надання необхідної інформації повітовим земствам. Часопис безкоштовно надсилався губернським і повітовим земським гласним, повітовим і міським управам, губернським земським управам, провідирям дворянства, чинам губернської та повітової адміністрацій різних відомств, земським начальникам, лікарям, ветеринарам, страховим агентам, інженерам, місцевому архієрею та настоятелям парафій, земським школам, волосним управлінням і редакціям газет і журналів. Це була основна читачка аудиторія видання, на її потреби спрямовувалися матеріали. Редагував журнал голова земської губернської управи, авторами дописів ставали земські службовці з різних місцевостей краю: агрономи, лікарі, вчителі, священники.

Часопис поділявся на дев'ять тематичних розділів. У них подавалися закони і розпорядження уряду, що стосувалися земства, міст і

сільського побуту; повідомлення про службові переміщення в земських і міських установах; хроніка діяльності управ, земські та міські новини; статті, замітки та кореспонденції, а також матеріали, що мали своїм завданням вивчення губернії в економічному, історичному та етнографічному відношенні; свідчення про стан посівів, урожаї, ціни на землю та сільськогосподарську продукцію, метеорологічні зведення, попит і пропонування на ринку робочої сили, функціонування дворянського та селянського банків, подавався опис господарств селянських товариств і приватних землевласників; свідчення про гірничу промисловість, біржові та торгові повідомлення; лікарсько-санітарна та ветеринарна хроніка; оголошення. Велику частину публікацій становили передруки з інших часописів – столичних і провінційних.

Зацікавлення викликає четвертий розділ "Вестника Екатеринославского земства", де подавалися етнографічні матеріали, дослідження археологічних розкопок, хроніка місцевого наукового товариства. Саме тут друкувалися історичні статті Д. Яворницького (на той час він уже отримав запрошення переїхати до Катеринослава, але ще продовжував працювати в Московському університеті) та ґрунтовні літературознавчі розвідки М. Бикова (скажімо, "Михайловский как искатель правды" (1904. – № 16), "Чехов в ряду русских классиков" (1905. – № 46)).

Упродовж 1904–1905 рр. існував додаток "Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии". Журнал верстався на дві колонки, заголовки виділялися більшими шрифтами. Виходив "Вестник Екатеринославского земства" щотижня, не маючи сталого обсягу, номери, звичайні та спарені, мали від 28 до 110 сторінок. Тираж становив 2500 примірників. Останній номер позначений 22 грудня 1905 р.

В Олександрівську (нині Запоріжжя) у 1904–1906 рр. міська управа мала свій офіційний орган "Александровский городской вестник". Він виходив двічі на тиждень і прагнув донести місцевим читачам офіційну інформацію. Часопис був недовготривалим, імовірно, не витримавши конкуренції з приватними газетами, що вирізнялися жвавішою манерою подання матеріалів. Але саме ця газета заклала підвалини періодики в місті, де до 1917 р. загалом виходило 23 видання.

Першим часописом із 14, що з'явилися в м. Бахмуті (нині Артемівськ Донецької області) стала 1906 р. "Народная газета Бахмутского земства". За своїми основними ознаками: видавцем, метою та спрямованістю на читачку аудиторію – часопис відповідав загальному характерові преси, уже знаної у губернії. Безкоштовні примірники неодмінно надсилалися в усі волосні та сільські правління, земським гласним, членам сільськогосподарської ради, лікарям, фельдшерам і вчителям. Особливу увагу приділяла газета новинам місцевого й земського життя, сільського господарства, постійно подавала детальні звіти про засідання міської думи, обов'язковим був відділ "По России". Тижневик ілюструвався малюнками. У 1917 р. він змінив назву, тому з

18 червня читачі отримували "Трудовой союз", презентований як громадсько-політична, соціалістична газета. Редагував її, як і попередницю, голова земської управи. Останнє число з'явилося 26 жовтня 1917 р., не втримавшись, як і більшість видань, у мінливих умовах того часу.

Катеринославська міська управа розпочала 4 листопада 1907 р. випуск журналу "Известия Екатеринославского городского общественного управления", призначеного для висвітлення діяльності міської влади. Редакторами цього двотижневика значилися голови міської управи. Останній номер часопису вийшов 15 жовтня 1917 р., а 31 жовтня побачило світ одне число "Бюллетеня Екатеринославского городского общественного управления". Імовірно, це була спроба продовжити попереднє видання, але успіхом вона не увінчалася.

У Новомосковську 10 жовтня 1912 р. постала газета повітового земства "Новомосковская жизнь". Редактором її був О. Зеленський. Видання мало додатки до окремих номерів, виходило тричі на тиждень. Це типова міська офіційна газета, що тримала населення в курсі місцевих подій до припинення свого існування 21 грудня 1917 р.

Отже, поява цього сегмента преси зумовлювалася передусім необхідністю поширення офіційної інформації, саме з цією метою влада започатковувала видання часописів. Друковані ЗМІ видавали губернське правління, губернська земська управа, чотири повітові та дві міські управи. Редагували й готували до друку всі ці часописи посадові особи. Типовими були їхні структурні підрозділи, оформлення, ці елементи не змінювалися тривалий час. Найчастіше часописи видавалися щотижнево, що давало можливість надрукувати більше матеріалів, підготувати узагальнюючі публікації.

Поширюючи й утверджуючи офіційну точку зору на події у своїй місцевості та країні, ця преса слугувала директивним документом для діяльності підлеглих установ. Читацька аудиторія – це широке коло посадових осіб, рядові службовці та всі зацікавлені. Проблемно-тематичні матеріали, подані на сторінках офіційних видань, стосувалися всебічного місцевого життя. Тому ця група періодики може слугувати цінним джерелом фактів і явищ тогочасної дійсності, ретельно фіксуючи подробиці в документах і статистичних звітах, що становили значну частину публікацій у цих виданнях.

Окрім видань, що інформували населення про свою діяльність, земські установи прилучилися до розвитку спеціалізованої преси. Саме вони значилися видавцями серйозних часописів, що висвітлювали і сприяли розвитку різних галузей господарства. Необхідність в такій пресі виникла наприкінці XIX ст. із розвитком господарства, з появою читачів, які потребували оперативної та якісної фахової інформації.

Сільське господарство вважалося однією з найважливіших галузей економіки Катеринославщини. Найінтенсивнішими підрозділами його були зернове господарство і тваринництво. Поступово виникла потреба

в регулярному поширенні фахової інформації для спеціалістів, які працювали в цій сфері, та освічених землевласників, які прагнули впроваджувати нові методи господарювання. У зв'язку з технологічним розвитком галузі, поділом на вузку спеціалізацію з'явилася необхідність в обміні передовим досвідом – вітчизняним і закордонним. Поява сільськогосподарської періодики стала нагальною потребою наприкінці XIX – на початку XX ст.

Першим таким виданням став у 1894 р. журнал "Сведения о ветеринарно-санитарном состоянии Екатеринославской губернии". Видавала цей часопис повітова земська управа, готував його до друку ветеринарний відділ за повідомленнями дільничних ветеринарних лікарів. Редактором часопису був М. Олешко. Завдання журналу – поширення відомостей про ветеринарно-санітарний стан, інформації про рішення земства з цього питання, подання фахових матеріалів і корисних порад для ветеринарних лікарів і тих, хто утримував худобу. Часопис друкував постанови та розпорядження губернської земської управи та різні повідомлення, ветеринарно-санітарні огляди, звіти про діяльність земської ветеринарно-бактеріологічної станції, діагностичних кабінетів і дільничних ветеринарних лікарів. Як правило, всі матеріали подавалися у вигляді таблиць. Обсяг щомісячника – 82 сторінки. "Сведения о ветеринарно-санитарном состоянии Екатеринославской губернии" припинили вихід у червні 1917 р. Журнал був найдовговічнішим із усіх спеціалізованих видань Катеринославщини. Утримуватися тривалий час йому давали змогу як фінансова підтримка земства, так і постійна потреба у фаховій інформації.

Катеринославське губернське земство запланувало скликати 11–19 червня 1913 р. обласний з'їзд із упорядкування хліботоргівлі на півдні Росії, щоб обговорити й окреслити шляхи вирішення проблем, які стосувалися виробництва хліба у чотирнадцяти південних регіонах Російської імперії: Катеринославській, Херсонській, Таврійській, Бессарабській, Полтавській, Харківській, Ставропольській, Київській, Подільській, Волинській, Чернігівській, Воронезькій губерніях та Донській і Кубанській областях. Планувалося визначитися щодо необхідності створення мережі елеваторів і зерносовищ; пристосування шляхів сполучення до потреб виробників хліба і поліпшення умов транспортування продукції; координації діяльності хліботоргових організацій – вітчизняних та закордонних бірж, експортних контор, кооперативів і ринків; статистичної роботи у цій сфері; експорту хліба та укладання міжнародних договорів; ролі держави, земств і громадських організацій у цій справі, прийняття відповідного законодавства тощо.

Підготовкою з'їзду опікувалося Організаційне Бюро. На його зборах 19 травня 1912 р. було ухвалено рішення, згідно з яким для повідомлення про діяльність Бюро, ширшого і точнішого ознайомлення з ходом підготовки до з'їзду його учасників, громадських установ і зацікавле-

них осіб, для взаємообміну думками, підтримки зворотного зв'язку з ними розпочалося видання "Известий Организационного Бюро Областного съезда по упорядочению хлебной торговли на Юге России". Часопис признався для представників земств, обласних управлінь, сільськогосподарських, кредитних, кооперативних установ, науковців, представників центральних і місцевих органів головного управління землеробства та землевпорядкування, міністерств фінансів, торгівлі, промисловості, шляхів сполучення, біржових товариств і комітетів, портових управлінь, сільських господарів. Програма часопису передбачала висвітлення роботи Бюро, публікацію його звернень і циркулярів, подання повідомлень із місць про хліботоргові організації, елеватори і зерносховища, хід підготовки до з'їзду, інформацію про конкретні заходи уряду, земств, громадських установ. Видання вміщувало таблиці, діаграми, фотографії сільськогосподарських споруд і механізмів. Текст верстася на дві колонки. Виходили "Известия Организационного Бюро Областного съезда по упорядочению хлебной торговли на Юге России" відповідно до появи матеріалу, приблизно раз на місяць на 8 сторінках. Останній номер з'явився у травні 1913 р. перед початком роботи з'їзду.

Сільськогосподарські часописи ставили за мету задоволення потреб спеціалістів сільського господарства у фаховій інформації, а також поширення новітніх знань серед господарників губернії, пропаганду впровадження і застосування перспективних методів господарювання, захист інтересів виробників сільськогосподарської продукції. Всі часописи цього спрямування – журнали, що давало можливість подавати одночасно великі матеріали й готувати ґрунтовні огляди.

Потреба у медичній періодиці виникла внаслідок централізації медично-санітарної справи, створення мережі державних медичних установ і спеціалізованих навчальних закладів, збільшення кількості фахівців у цій царині. Губернська земська управа 1898 р. налагодила видання журналу "Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии", що ставив за мету поширення інформації серед працівників земської медицини, повідомлень про діяльність земської управи щодо охорони здоров'я населення. Журнал уміщував постанови Катеринославських губернських земських зборів, замітки про спостереження за епідемічними захворюваннями та масштаби їх поширення, повідомлення про діяльність медичних дільниць, віспові щеплення, лікарські звіти (часто у вигляді таблиць), протоколи засідань з'їздів земських лікарів, програми їх діяльності, огляд земської медичної преси, передруки з російської та іноземної періодици, кореспонденції, оголошення. Часопис торкався різноманітних проблем охорони здоров'я місцевого населення та діяльності персоналу медичних закладів краю.

Автори публікацій намагалися з'ясувати причини епідемій, турбувалися про розширення системи дешевих аптек і сільських лікарень, пи-

сали про запобігання виробничим травмам, постійна увага зверталася на поліпшення умов перебування хворих у земських лікарнях, темами для дописів були дитяча захворюваність і смертність, алкоголізм, становище молодшого медичного персоналу, екологічна безпека. У програмі діяльності повітових лікарів наголошувалося: "Нам дуже скоро доведеться зустрітися і розпочати боротьбу з тією шкодою, яку завдають населенню гірничі заводи і промисли, ми зіткнемось, наприклад, із масовим отруєнням робітників ртутними парами, зі шкодою, яку завдають навколишньому населенню заводи шляхом забруднення ґрунтів, забруднення і отруєння рік, спускаючи в них відходи свого виробництва..." (1902. – № 3).

Проблеми, що обговорювалися майже століття тому, ще й досі лишаються актуальними для населення промислового Придніпров'я. Окрім того, у журналі регулярно друкувалися фахові статті для лікарів про застосування нових методів діагностики та лікування різноманітних хвороб, вживання нових ліків. "Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии" стала необхідним посібником у роботі земських лікарів. Упродовж 1904–1905 рр. цей місячний журнал виходив як додаток до "Вестника Екатеринославского земства". Обсяг журналу – від 36 до 100 сторінок, іноді видавалися спарені номери до 150 сторінок. Вихід журналу було припинено в грудні 1917 р. Загалом медична преса мала основну мету – організацію діяльності медичного персоналу, підвищення рівня його кваліфікації, захист його інтересів.

Фахова періодика – це великі журнали, що виходили, як правило, тривалий час, зумівши знайти свою нішу в задоволенні запитів певної читачької аудиторії. Їх об'єднували універсальністю тематики, популярність викладу, оглядовий характер інформації, використання закордонних джерел. Основними жанрами спеціалізованих видань були статті та замітки. Тут друкувалося багато рекламних оголошень, що мали відношення до тієї чи іншої галузі. Вони сприяли розвитку різних галузей господарства, рухаючи вперед професійну освіту, підвищуючи фаховий рівень спеціалістів, повідомляючи про найзначніші досягнення в науці та техніці, задовольняючи потребу в масовому обміні науковою інформацією, відображаючи історію розвитку науки й техніки.

Отже, земські установи зробили значний внесок у розвиток преси. Упродовж десятиків років вони фінансували і скеровували друковані органи різноманітного тематичного наповнення, сприяли розвитку фахової періодици і особливо важливим є те, що завдяки діяльності земств була сформована система місцевої преси, яка ефективно і оперативно інформувала про діяльність влади, задовольняла потреби в інформації повітових і міських громад, досвід змістового наповнення цих часописів може стати у пригоді журналістам сучасних регіональних ЗМІ.

1. *Періодичні* видання Катеринослава та Катеринославської губернії (1838–1917 рр.): список / уклад. Сидоренко Н. М., Сидоренко О. І., Школьна О. Д. – Львів ; К., 1995. – 154 с.

2. *Школьна, О. Д.* До історії медичної преси України : за матеріалами періодики Катеринославщини та Полтавщини XIX – початку XX століття / Школьна О. Д. // Відродження української державності: проблеми історії та культури : матеріали міжнарод. наук. конф. [13–16 трав. 1996 р.]. – Оdesa, 1996. – С. 210–211.

3. *Школьна, О. Д.* З історії катеринославської преси (1838–1917 рр.): особливості становлення та розвитку / Школьна О. Д. // Вісн. Київського ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Журналістика. – 1995. – Вип. 3. – С. 239–249.

Анастасія Волобуєва,
асист. (Київ)
УДК 070.1 "1835/1917"

Функціонування науково-освітніх видань Києва (1835–1917)

Висвітлюються умови формування групи науково-освітніх видань; пропонується характеристика підгруп, залежно від задекларованих завдань і проблемно-тематичного наповнення.

Ключові слова: фахова інформація, періодика, тематика, класифікація.

The article elucidates the conditions of forming of scientific and educational group of editions; descriptions of sub-groups depending on the declared tasks, problem and thematic filling are offered.

Keywords: professional information, periodical press, subject, classification.

Стаття освещает условия формирования группы научно-образовательных изданий; характеризуются некоторые подгруппы, в зависимости от задекларированных заданий и проблемно-тематического наполнения.

Ключевые слова: профессиональная информация, периодика, тематика, классификация.

Одним із виявів журналістського процесу в Україні початку 70-х рр. XIX ст. став розвиток науково-освітніх видань – часописів, які стосувалися науки й освіти, здійснювали розробку наукових питань, поширювали освіту й знання [1, 586, 682].

До вивчення окремих аспектів науково-освітніх видань зверталися А. Животко [2], О. Коновець [4], І. Зайченко [3], М. Тимошик [14; 15], Н. Сидоренко [10], Б. Черняков [16; 17], О. Сидоренко [11], І. Крупський [5], І. Михайлин [6], Н. Остапенко [9; 10], Т. Старченко [12; 13]. Проте комплексного дослідження порушеного питання нема. Мета статті – показати процес становлення і розвитку групи науково-освітніх видань Києва в 1835–1917 рр.

Спектр науково-освітніх видань, які виходили в Києві у зазначений період, надзвичайно широкий. Їхніми засновниками і видавцями найчастіше виступали наукові товариства, гуртки, наукові та навчальні заклади, музеї (Товариство "Волошки", видавництво "Український учитель", Вищі жіночі курси, Київський політехнічний інститут). Часописи науково-освітньої групи присутні в київській пресі впродовж усіх років досліджуваного періоду. Зрозуміло, що такою потужною група

стала поступово: у місті з'являлися вищі навчальні заклади, науково-дослідні установи і товариства, союзи і гуртки тощо. У 1834 р. відчинив свої двері Університет св. Володимира, який давав класичну освіту. Промислове піднесення наприкінці XIX ст. спричинило створення в 1898 р. Київського політехнічного інституту, який готував спеціалістів для промисловості. Розвиток економіки потребував кваліфікованих спеціалістів-економістів. Тож у 1906 р. з'явилися спеціалізовані Вищі комерційні курси, які в 1908 р. перетворилися в Київський комерційний інститут. І це вже не кажучи про функціонуючі Києво-Могилянську академію (1658) та Інститут шляхетних панянок (1838).

Таким чином, зростання економіки, стрімкий розвиток науково-освітніх установ на початку 70-х рр. XIX ст. обумовили появу часописів як каналу поширення якісної фахової інформації про діяльність наукових організацій, товариств, навчальних закладів тощо. Покоління учнів XIX – початку XX ст. входило до культурного простору в контексті школи, а не всупереч їй. Причому особливу роль у даному процесі відіграла позашкільна діяльність, пов'язана з виданням учнівських журналів, збірників, альманахів.

Усього в Києві у 1835–1917 рр. виходило 185 легальних і нелегальних науково-освітніх видань. Чимало з них існувало понад десять років: "Ежегодник коллегии Павла Галагана" (1896/97–1912/13), "Циркуляр по управлению Киевским учебным округом" (1859–1913), "Записки Киевского общества естествоиспытателей" (1870–1917), "Физическое обозрение" (1906–1917) тощо. Це зрозуміло, адже часто вони висвітлювали життя університетів, окремих товариств, гуртів і не торкалися злободенних тем: політичних, економічних та соціальних. Варто зазначити, що, починаючи з 1851 р., науково-освітні видання виходили ледь не щороку, найдовші перерви зафіксовано 1852–1855, 1864–1866, 1891–1893 рр. Від 1901 до 1917 кожного року з'являлося щонайменше два видання. Найпотужнішими стали 1908, 1909, 1914 – 9 нових видань, 1912, 1913, 1915 – 10, 1911 – 12, 1917 – 20 видань.

Науково-освітню групу поділено на вісім підгруп, залежно від задекларованих програм і проблемно-тематичного наповнення: *універсальна* – 12 видань, *наукова* – 38, *освітня* – 25, *педагогічна* – 14, *учнівська* – 49, *студентська* – 40, *дитяча* – 4, *жіноча* – 3 видання.

На основі цієї класифікації до універсальної групи ввійшли часописи, які висвітлювали як наукові, так і освітні питання. Серед них "Университетские известия" (1861–1919), "Славянский ежегодник" (1876–1884), "Известия Киевского политехнического института Императора Александра II" (1901–1920), "Физическое обозрение" (1906–1917), "Минерва = Minerva" (1913–1917), "Університетські вісти" (1917) та ін. Шпальти видань, поряд із науковими та критичними розробками професорів, учених, студентів, містили інформацію про

відповідний навчальний заклад: плани відвідування занять, протоколи засідань гуртків, фінансові звіти тощо.

Найбільш показовим серед таких видань стали, безумовно, "Университетские известия", які прагнули "повідомляти публіці найцікавіші предмети з кожної науки", "утворити більш цікавий зв'язок між окремими університетами, а також між університетом і суспільством" (1861. – № 3. – С. 2). Програмою видання передбачалося у "науковій та навчальній частині" публікувати звіти ради, постанови й розпорядження, що стосувалися важливих навчальних і наукових проблем, звіти факультетів про подані до захисту дисертації, програми і конспекти навчальних курсів, бібліографічні покажчики книг, наукові розвідки, монографії. "Господарська частина" містила відомості про прибутки і витрати університету та інших допоміжних підрозділів університету, а також публікації найважливіших контрактів. Студентський відділ уміщував розпорядження по університету, що стосувалися студентів і вільних слухачів, правила прийняття до університету, інформацію про наукову роботу студентів.

Універсальна підгрупа науково-освітньої групи видань відіграла значну роль у поширенні науково-освітніх знань серед населення, рухаючи професійну освіту, підвищуючи рівень фахівців.

Видання, які на перше місце ставили розв'язання наукових питань, належали до однойменної підгрупи. Зафіксовано 38 *наукових* часописів. Їхніми видавцями, здебільшого, виступали товариства, гуртки, комітети з'їздів та навчальні заклади. На відміну від інших підгруп, наукові видання дуже рідко мали підзаголовки. Всі часописи поділено на три підгрупи за специфікою вміщеної інформації. Першою підгрупою стали праці, щоденники та відомості з'їздів: "Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года" (1874), "Известия XI Археологического съезда в Киеве" (1899), "Дневник III Киевского съезда преподавателей естественных наук" (1904) тощо. Зміст видань становила хроніка з'їзду: секції, програми, резолюції, привітальні телеграми, списки учасників, доповіді, реферати. Серед обговорюваних питань були, скажімо, такі: "Стародавності південних і західних слов'ян", "Значення і постановка природознавства в середній школі" Т. Локтя, "Настрій учнів в середній школі і заходи до його оздоровлення" Д. Бурневського, "Завдання школи в справі релігійного виховання особистості" С. Філіпенка, "Про св. Софію Київську" П. Лебединцева.

Друга найбільша підгрупа – праці, записки та відомості різних товариств і гуртків: "Записки Киевского общества естествоиспытателей" (1870–1917), "Труды Киевского юридического общества, состоящего при Университете св. Владимира" (1883–1915), "Записки Украинского научного товариства в Києві" (1908–1929) та ін. Вони містили детальну інформацію про відповідне товариство чи гурток: статут, список членів, звіти засідань, резолюції тощо. Проте найбільше місця часописи

си віддавали фундаментальним дослідженням із конкретної галузі: "Портрет і характеристика творчості Володимира Антоновича" М. Грушевського, "Історичний словник української граматичної термінології" І. Огієнка, "Тоголь і сучасна українська суспільність" Б. Грінченка, "Сільське товариство, як орган місцевого управління" Н. Цитовича.

Останню підгрупою стали часописи, які склалися з розгорнутих, докладних досліджень, рефератів, критичних публікацій, бібліографії відповідної галузі науки: "Древности Украины" (1905), "Сборник статей и материалов по истории Юго-Запада России" (1911–1916), "Україна" (1914–1932). Однією з особливостей стало те, що п'ять журналів були приватними. Наприклад, "Философский трехмесячник" і його наступник "Свое слово" стверджували, що "філософія є самостійною наукою, яка має свій особливий предмет і відповідний йому метод дослідження" (1885. – Т. 1. – № 1). Вони друкували статті філософського змісту, твори загальнонаукового і белетристичного характеру: "Бесіди з петербурзьким Сократом", "Дещо про наукову філософію" і наукового філософа, "Релігія графа Л. Н. Толстого" тощо.

Наукова періодика відіграла дуже важливу роль для розвитку та поширення науки. Проблемно-тематична палітра видань тяжіла до аналітичної моделі, вміщуючи серйозні дослідження з історії, археології, літератури, медицини тощо не тільки Києва, а й усього Південно-Західного краю.

Підгрупа *освітніх* часописів своєю головною метою вважала поширення освіти в суспільстві. Вони відрізнялися від універсальної та наукової підгруп тим, що доволі часто містили педагогічні матеріали, спрямовані на запровадження освіти в місті. Об'єднані єдиною метою, вони мали впливати на підрастаюче покоління – школярів і студентів. До підгрупи увійшло 25 видань: "Циркуляр по управленню народними училищами" (1894–1913), "Летопись Императорской Александровской киевской гимназии" (1913–1914), "Летопись Вечерних высших женских курсов" (1914–1915) та ін.

Одним із найпотужніших і показових часописів став "Циркуляр по управленню Киевским учебным округом" (1859–1917). Його номери склалися здебільшого з трьох частин: 1) розпорядження уряду й начальства; нагороди, надання чинів, призначення, переміщення і звільнення чиновників; видача свідоцтв; відкриття і закриття навчальних закладів; 2) статті педагогічного змісту; 3) оголошення. Мав "Циркуляр..." і чимало додатків – брошури з методики викладання окремих предметів і офіційні матеріали по навчальному округу (1901–1908), "Статьи по классической древности" (1890), "Устав ремесленных училищ" (1890). Варто зазначити, що підгрупа освітніх часописів відіграла провідну роль у піднесенні культурно-освітнього рівня киян.

Поряд із науковими й освітніми виданнями друкується *педагогічна* підгрупа, до якої увійшло 14 часописів: 12 висвітлювали шкільне життя:

"Профессиональная школа" (1890–1892), "Западнорусская начальная школа" (1906–1917), "Світло" (1910/11–1913/14), "Вільна українська школа" (1917–1920) тощо; 2 – дитяче виховання: "Дошкольное воспитание" (1911–1917), "Дети и война" (1915). У підзаголовках таких видань зазначено: "Профессиональный и общественно-педагогический (журнал Юга)", "Педагогический журнал", "Загальнопедагогічний журнал для школи і сім'ї". Часописи прагнули всебічно, неупереджено висвітлювати стан шкільного життя, боролися за проведення в школах вкрай необхідних реформ: "Обслуговувати інтереси середньої школи в найрізноманітніших відношеннях. Через це редакція доклала максимум зусиль, аби він став дійсним другом-супутником тих, хто вчить, учням, товариствам, для яких дорогі інтереси середньої школи" (Спутник средней школы и экстерна. – 1909. – 1 лип. – № 1.); "Відкрити суспільству достоїнства і недоліки сучасної постановки педагогічної справи і служити відправною точкою для вироблення нових, більш раціональних і пристосованих до життя освітніх і виховних норм" (Педагогическая неделя. – 1906. – 7 лют. – № 1.). Часописи були переконані, що саме школа могла прищепити "гордість духу, творчу думку, благородство душі".

На сторінках журналів друкувалися урядові розпорядження і роз'яснення, які стосувалися шкільної справи; статті загально-педагогічного характеру, з шкільної та позашкільної діяльності вчителя, внутрішнього життя школи, додаткових занять у школі з ремесел та рукоділля; публікації з психології, шкільної гігієни, санітарії; шкільні щоденники, шкільні літописи, нариси та розповіді зі шкільного життя; огляди педагогічної літератури, критика, бібліографія. Містилися у виданнях і практичні поради щодо домашнього господарства чи ремесел: пошиття дитячого одягу, зберігання овочів свіжими, майстрування меблів та ін.

Як зазначалося вище, до педагогічної підгрупи увійшли і два часописи з дитячого виховання. Так, вихованню маленької дитини віддав свої шпальти журнал Київського товариства народних дитячих садків "Дошкольное воспитание". "Потреби дошкільного виховання продовжують залишатися в тіні, і це в Росії, де, за приблизним підрахунком, близько 13^{1/2} мільйонів дітей дошкільного віку, де, за статистичними даними, дитяча злочинність із кожним роком зростає, де жінки, в більшості випадків, зовсім не підготовлені до виконання завдань матері і виховательки, де почувається настійна потреба у виховних установах для дітей дошкільного віку, і де число цих установ так мізерно!" (1911. – № 1. – С. 2).

Завдання часопису полягало в тому, щоб виокремити питання дошкільного виховання з-поміж інших і зосередити на ньому суспільну увагу. Провідне місце у вихованні дітей належить батькам, насамперед матерям, тож журнал "хотів допомогти їм розібратися в складній і відповідальній роботі, зацікавити їх і показати їм, що виховання не

нудна і тяжка справа, супроводжувана бурчанням і лайкою. І що, хоча воно і приносить багато турбот, але ще більше дає глибокої радості і високого задоволення" (1911. – № 1. – С. 3).

Намагався часопис привернути увагу суспільства до проблем дитячих садків, поширити правильні поняття про ці установи, висвітлити всі аспекти життя в дитячому садку, окреслити бажані зміни в його організації і пристосуванні до вимог часу, дати теоретичні й практичні знання в цій справі; інформувати про ті школи, де введено нові методи виховання, близькі до методів дитячого садка. Видання публікувало статті з психології і експериментальної педагогіки, дитячої гігієни та фізичного виховання дітей.

Таким чином, більшість педагогічних часописів всебічно висвітлювали життя середньої школи, боролися за створення нової, автономної і демократичної школи, яка була б "вільною від партійного забарвлення", а знання в ній пронизані "науковим духом і не залежали б від релігійних... політичних і класових тенденцій" (Возрождение средней школы. – 1906. – Вип. 1. – С. 1). Різноманітна тематика і проблематика публікацій, актуальність методичних пошуків обумовили великий інтерес читача до видань педагогічної підгрупи.

Революційні події 1905–1907 рр. сприяли активному розвитку *учнівської* преси. І хоча окремі видання з'явилися в Києві у другій половині XIX ст., переважна більшість їх виходила саме на початку XX ст. Усього видавалося 49 учнівських газет і журналів. Найголовнішою особливістю учнівських видань стало те, що вони створювалися самими школярами. Часто вони були машинописними й рукописними і випускалися переважно літографічним способом. Їхня періодичність була невизначеною: виходили часописи залежно від накопичення матеріалу. Основна маса періодики видавалася гімназіями, ліцеями та іншими навчальними закладами. Так, Жіноче комерційне училище Л. М. Володкевич випускало вісім журналів, по три мали Комерційне училище М. Г. Хорошилової, "Осередок" середніх шкіл м. Києва, по два – Володимирський Київський кадетський корпус, Київська VIII гімназія, Київське комерційне училище і Товариства викладачів. Дуже виразними були назви часописів: "Начало" (1906/07–1911), "Пробуждение" (1908), "Утро жизни" (1908), "Зори" (1910), "На пути" (1910–1911), "Крылья" (1911–1914), "Каменяр" (1917–1918) тощо. Свою мету журнали визначили так: "Дати нашим товаришам можливість друкувати перші спроби їх наукової і художньої думки" (Луч. – 1917. – № 1); "Вироблення наукового світогляду і підготовка до активної громадської діяльності" (Сборник статей о молодежи. – 1916. – Вип. 1); "Эти юны наши мысли // Заключают наше знание, // И мы пишем в этих мыслях Наше Божье дарование. // Мысли юны – это правда, Но без них ведь плохо нам, // С ними мы узнаем много И познаем Божий дар" (Юные мысли. – 1912. – № 1).

Доволі часто часописи видавалися постійним колективом авторів, який переходив від класу до класу. Вони містили творчі доробки учнів: оповідання, вірші, дослідження і реферати ("Нарис з історії французького псевдокласицизму" Е. Фрадман, "Що може дати людині поезія", "Начерки з повітроплавання" Г. Княгиніна), думки, спогади ("Пам'ятні дні мого життя" А. Райгородського). Серед рубрик – "Класна хроніка"/"Хроніка" (вечірки, театральні постанови), "Весела сторінка"/"Розваги" (загадки, жарти, афоризми).

З-поміж інших вирізнялися матеріали-роздуми учнів про вічні цінності та сенс буття: "Потреби людини становлять джерело життєвої боротьби; в задоволенні їх міститься ціль і привабливість життя, а також можливість досягнути найкращого в житті – щастя" (Разсвет. – 1912. – С. 19); "Я хочу безсмертя, не бажаю помирати, раз я живий. Я боюся смерті, боюся пустоти її..."; "А людина, прекрасна і сильна, зі сміливо піднятою головою, зі світлим морем відваги в очах, йшла до людей для боротьби за щастя, для страждань за любов..." (Зори. – 1910. – № 1. – С. 15, 17); "Ти джерело світла, життя, ти уособлення краси. Ти даєш надію, славу, красу, думку – ти даєш душу і щастя, життя. І я вірю в тебе – свою мрію – жадаю тебе, прагну до тебе і в захваті вигукую: "О, як я люблю тебе, життя!" (Луч. – 1917. – № 1. – С. 5).

Учнівські часописи публікували портретні нариси, історичні матеріали, присвячені видатним постатям світової історії, а також ключовим датам в історії Російської імперії; огляди літератури, вітчизняної і закордонної драматургії, уривки з художніх творів. Особливу увагу на сторінках періодики приділяли питанням повсякденного життя учнів, їхній поведінці в громадських місцях, розвиткові духовного світу.

Учнівська преса, яка видавалася, здебільшого, навчальними закладами, викликала чималий інтерес у дітей та юнацтва. Створювана дописувачами-учнями, вона могла відповісти на болючі питання, які турбують підлітка, мала широку читацьку аудиторію.

Серед різноманітної преси Києва другої половини XIX – початку XX ст. велику нішу займали *студентські* видання. Вони дали можливість глибше пізнати ідеї та задуми, які полонили тогочасну молодь, стали свідченням її поривань і прагнень. Молодь завжди хотіла чимось вирізнитися, запам'ятатися. І тому не дивно, що для альманахів, збірників, листків, бюлетенів, журналів тощо нерідко обиралися нестандартні назви: "Помийниця" (1863–1864), "Манишка" (1897), "Асмодей" ("Голова демонів") (1917–1918). Утім, вистачало часописів, що мали і досить солідні назви: "Университетская гласность" (1862), "Вістник Української Київської студентської громади" (1903–1905), "Молодая Россия" (1912), "Революционная мысль" (1917), "Стерно" (1917). Як і учнівські видання, вони випускалися самими студентами, у переважній більшості молоддю Університету св. Володимира. Зазвичай студентська преса обстоювала прогресивні ідеї, виступала за свободу

ду особистості, відображала реальне студентське життя, тому до 1905 р. була здебільшого нелегальною. Інтереси студентства, як вважали часописи, "вимагають неупередженого висвітлення і стійкого захисту, вища школа... потребує охорони від замахів на неї" (Студенческая мысль. – 1911. – № 9). Друкувалося чимало статей, які висвітлювали проблеми вищих навчальних закладів: "Безрадісне явище сучасності являє собою російський університет. В останні роки він зробився улюбленим місцем усякого роду експериментів і в даний час переживає кризу, вирішення якої не передбачає спокою і впевненості, що в майбутньому настане краща пора" (Молодая Россия. – 1912. – 8 берез.).

Більшість студентських видань (усього 40) вирізнялися яскравим політичним забарвленням: "Студентство – ідеально налаштована, чесно мисляча частина його (суспільства. – А. В.) – може й повинна знайти своє місце в рядах борців за соціалізм" (Революционная мысль. – 1917. – № 1. – С. 2); "Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод Не спить вас! Зносіть і труд, і спрагу, й голод, Бо вам призначено скалу сею розбити" (Стерно. – 1917. – 24 берез.).

Чимало видань студентської преси друкували наукові дослідження: "Сборник сочинений студентов Университета св. Владимира" (1880–1888), "Сборник статей" (1913–1915), "Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института" (1913–1915) тощо. Шпальти часописів уміщували роботи, відзначені золотою медаллю відповідного факультету, наприклад, "Відомості про Русь, які трапляються в хроніці польського літописця Мартіна Галла" А. Врублевського, "Нарис літературної історії Зеленогорського і Краледворського рукописів" А. Стороженка, "Віче в Київській області" І. Линниченка.

Часописи друкували матеріали про історію розвитку навчальних закладів, студентських гуртків та організацій, нариси з життя відомих людей, огляди літератури, вітчизняної і закордонної драматургії, рецензії, уривки з художніх творів, сатиричні та гумористичні замальовки, реферати, наукові доповіді, виступи на злободенні теми, фейлетони.

Студентські видання позначені широким культурним, політичним і громадським діапазоном. Вони відігравали важливу просвітницьку роль, формували естетичні смаки молоді, відображали її світогляд.

До науково-освітніх видань належала і маленька група *дитячих* часописів (4 назви): "Дитя" (1898–1904), "Світло" (1908), "Молода Україна" (1908–1914), "Волошки" (1917). Спрямування часописів визначалося так: "Читайте, дітки! Про світло, про п'ятому читайте... Про сонце променісте, про день ясний, про темряву непрозору, про ніч безпросвітню... До світла, діти, до світла! Хай же, дітки, це "Світло" маленьке вас підтрима до справжнього світла!" (Світло. – № 12. – С. 3–4); "Видання наше має оригінальний характер. Перший відділ призначений для дітей... Ми їм дамо ряд казок і розповідей, основна ціль яких – розвиток в них почуття гуманності. Другий відділ – для дітей шкільного

віку: відомості з географії, історії, природознавства, класичної белетристики, все в доступній формі, унікаючи повчань..." (Дитя. – 1898. – № 1).

Видання щосили боролися за розвиток молодого покоління. Друкувалися художні твори (вірші, казки, оповідання) українських літераторів (О. Олеся, М. Загірної, Н. Романович-Ткаченко, С. Черкасенка, І. Манжури, П. Тичини, М. Жука). Для ознайомлення дітей зі скарбами світової літератури вміщували переклади та "перекази" кращих російських і зарубіжних творів М. Гоголя, М. Лермонтова, Л. Толстого, О. Пушкіна, Дж. Свіфта, Ч. Діккенса, О. Уайльда, А. Доде, С. Лагерлеф. Журнал "Дитя" майже до кожного номера випускав додатки: "Дитяче лото" (1898. – № 2/3), "Доміно" (1899. – № 1), "Дитячий театр" (1899. – № 4, 5), "Солдатики" (1899. – № 10) та ін. Загалом дитячі часописи були коло джерел формування людської особистості, і в цьому їхній неоціненний внесок.

На початку ХХ ст. у Києві з'явилися і перші суто *жіночі* видання (3 назви): двотижневий художньо-літературний журнал "Жіноча мысль" (1909–1910), присвячений питанням рівноправності й поліпшенню економічного становища жінок, художньо-ілюстрований щорічник із додатком останніх мод і викройок "Друг женщины" (1909) та журнал "Swiat kobiescy" ("Світ жінки") (1914–1916). Мета видань – згуртування жінок і їхніх однодумців, щоб "вирушити однією суцільною масою, а не діяти, як розрізнені пруття. Окремо вони (жінки. – А. В.) безсилі, а разом – їх не розірвати і чоловічій силі" (Женская мысль. – 1909. – № 1–2).

Жіноча преса на той час була нечисленною і не мала великого попиту. Проте це був перший крок у боротьбі жінок за свої права.

Становлення науково-освітньої періодики зумовлене поступом тогочасного науково-культурного життя. Вона була свідченням високого наукового потенціалу місцевої інтелігенції. Цільову аудиторію становили як науковці, так і пересічні читачі. Тож можна констатувати, що склалася стійка, з яскраво виявленими типологічними ознаками група видань.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
2. Животко, А. П. Рукописні часописи української молоді / Животко А. П. – Львів : Т-во "Взаїмна поміч українського вчительства", 1938. – 27 с.
3. Зайченко, І. В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) / Зайченко І. В. – Львів, 2002. – 344 с.
4. Коновець, О. Просвітницький рух в Україні (ХІХ – перша половина ХХ ст.) / Коновець О. Ф. – К. : Хрещатик, 1992. – 120 с.
5. Крупський, І. Національно-патріотична журналістика України: Друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) / Крупський І. В. – Львів : Світ, 1995. – 184 с.
6. Михайлин, І. Л. Історія української журналістики : підручник / Михайлин І. Л. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 720 с.

7. Міяковський, В. "Помийниця": Українська гумористична часопись 1863 р. / В. Міяковський // Наше минуле. – К., 1919. – Ч. 1/2. – С. 73–77.

8. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933 : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.

9. Остапенко, Н. Гумористичний журнал київського студентства 60-х років XIX ст. "Помийниця" / Н. Ф. Остапенко // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф. [11–13 трав. 2000 р.] / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 65–68.

10. Остапенко, Н. Від "Ради" і "Світла" до "Вільної української школи": проблеми національної освіти на сторінках перших україномовних часописів Східної України початку XX століття / Н. Ф. Остапенко, Н. М. Сидоренко // Образ. – 2001. – Вип. 2. – С. 72–80.

11. Сидоренко, О. Дожовтнева україномовна дитяча преса Росії / О. І. Сидоренко // Молодежная печать: история, современность, взгляд в будущее. – К., 1989. – С. 110–115.

12. Старченко, Т. Духовна орієнтація дитячих журналів України початку XX століття / Т. В. Старченко // Образ. – 2002. – Вип. 3. – Ч. 2. – С. 18–23.

13. Старченко, Т. Особенности киевской педагогической периодики конца XIX – начала XX века / Т. В. Старченко // Средства массовой информации в современном мире. Петербургские чтения. – С.Пб., 2004. – С. 57–58.

14. Тимошик, М. С. Її величність – книга: історія видавничої справи Київського університету, 1834–1999 : монографія / Тимошик М. С. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 306 с.

15. Тимошик, М. С. "Университетские известия" (1861–1919): тип видання, структура, проблематика / Тимошик М. С. // Наук. зап. Ін-ту журналістики. – 2001. – Т. 3. – С. 31–37.

16. Черняков, Б. І. Джерела до історії української преси учнівської та студентської молоді (XIX – початку XX ст.) / Черняков Б. І. ; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2005. – 116 с.

17. Черняков, Б. И. Революционные традиции журналистики Киевского университета / Б. И. Черняков // Молодежная печать: история, современность, взгляд в будущее : тез. науч.-практ. конф. [Киев, 19–21 дек. 1989 г.]. – К., 1989. – С. 129–133.

Алла Кобинець,

к. філол. н. (Запоріжжя)

УДК 070(09)(477)

Історія і сучасність "Запорізької правди"

Висвітлюється творчий шлях газети "Запорізька правда" у зв'язку з її ювілеєм; розглядаються умови її становлення та розвитку; визначається роль видання у відображенні подій місцевого життя; подається стисла характеристика тематики публікацій.

Ключові слова: *трудолюбиві маси, "Запорізька правда", місцеві новини, соціалістичне будівництво, традиції.*

A creative way of the newspaper "Zaporizka Pravda" because of its anniversary is examined in the article. Conditions of forming and development of the newspaper are considered; its role in a reflection of events of local life is determined; a short description of subject of publications is given.

Keywords: *working people mass, local news, "Zaporizka Pravda", socialist structuring, traditions.*

В статті освітається творческий путь газеты "Запорізька правда" в связи с ее юбилеем; рассматриваются условия формирования и становления развития; определяется роль издания в отображении событий местной жизни; подается краткая характеристика тематики публикаций.

Ключевые слова: *трудолюбивые массы, "Запорізька правда", местные новости, социалистическое строительство, традиции.*

У житті регіональної преси Запоріжжя відбулася визначна подія: 3 листопада 2007 р. газета "Запорізька правда" відзначила 90-річчя від дня виходу першого номера. За документами державного архіву Запорізької області встановлено, що 21 жовтня (за старим стилем) 1917 р. вийшов перший номер газети "Александровская мысль" як органу Олександрівської ради робітничих, солдатських та селянських депутатів [2]. У ньому в редакційній статті під назвою "По поводу перевыборов в советы" газета закликала: "Дадим же теперь в Советы самих революционных своих товарищей, дадим туда мозг, разум и сердце пролетариата, дадим в Советы его непреклонную волю и творческую силу, чтобы совет нес в рабочие массы революционно-социалистические идеи, культурно-просветительную работу, чтобы совет мог быть воистину высшим контролем над всеми общественными учреждениями, чтобы совет всегда стоял на страже интересов революции..." [С. 1].

Час виходу першого номера був позначений надзвичайно складними умовами переджовтневої доби. У цей період, а точніше в жовтні

1917 р., в Олександрівську відбулися перевибори ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, внаслідок яких до ради було обрано значну кількість більшовиків. Вони й активно впливали на діяльність видання. Вже перші публікації, розміщені в газеті, яскраво демонстрували її позицію: пропаганда більшовицької партії, її завдання та мета, а також об'єднання робітничих та селянських мас на шляху створення нової пролетарської держави. Але було це дуже непросто, оскільки протистояння у тодішньому суспільстві сягнуло свого апогею: у Києві свою політику вела Центральна рада, а землі Запоріжжя були окуповані іноземними інтервентами, військами російських генералів Денікіна і Врангеля, а також озброєними угрупованнями Григор'єва і Махна. Оскільки обставини не сприяли розвитку газети, вона змушена була припинити свій вихід. Варто зазначити, що подібні кроки робили в ті часи багато видань і передусім із метою збереження своїх матеріально-технічних баз, які створювалися з надзвичайно великими труднощами, а також і кадрів, яких дуже бракувало: якщо бодай на одну газету знаходився один більш-менш грамотний літпрацівник, який умів зібрати факти і швидко написати замітку чи статтю, це було добре.

Спогади тодішніх газетярів викликають співчуття до їхньої нелегкої, виснажливої праці. Зазвичай, творчих кадрів хронічно бракувало, і це не могло не позначатися на якості газет, які швидше були схожими на агітаційні листки, оскільки в них переважали заклики, а заголовки нерідко складалися з цілих речень. Слабкою була й поліграфічна база: всі тексти складали вручну, і, як правило, не вистачало навіть шрифтів для набору, що в кінцевому результаті позначалося на якості видання та його оперативності і, головне, – не вистачало коштів.

Невдовзі, у зв'язку з революційними подіями, які розгорталися на території України, та боротьбою за владу на Запоріжжі багатьох політичних сил, газета припинила вихід. Але це зовсім не означало, що Олександрівськ залишився без преси: на зміну "Александровской мысли" прийшли так звані газети-агітатори. Їх час від часу видавала місцева більшовицька організація. А вихід повноцінної газети-наступниці був фактично відновлений вже 6 січня 1918 р., але під іншою назвою: "Известия Александровского ревкома", а невдовзі знову відбулися зміни в її назві на "Известия укома КП(б)У и уисполкома", "Красный воин", "Красный кавалерист". Надалі протягом 1918–1919 рр. газета виходила під назвами "Известия укома КП(б)У и уисполкома", "Известия Александровского комитета КПУ и уездвоенревкома", зберігаючи загальну нумерацію [3].

Регулярний вихід газети поновився в січні 1920 р. під назвою "Известия Александровского военно-революционного комитета". Але протягом року видання двічі змінювало свою назву: "Известия Александровского комитета КПУ и уездвоенревкома" (з травня 1920), "Известия Александровского губкома КПУ и губвоенревкома" (з вересня 1920). У

1921 р. газета стає щоденником і має назву "Известия Запорожского губисполкома и губкома КП(б)У".

Гортаючи поживтілі газетні сторінки цих років, не можемо не помітити таких промовистих і закличних заголовків, як-от: "До бою з буржуазією!", "До верстатів!", "До праці!". Саме їх можна вважати ефективними засобами впливу на читацьку аудиторію, оскільки читачі відгукувалися на них, і газета вмщувала ці відгуки на своїх сторінках.

Видання писало про непримиренну революційну боротьбу, необхідність подолання контрреволюційних осередків на півдні країни, а також тяжкі випробовування, які випали на долю населення, зокрема голод, хвороби через розруху. Але водночас, незважаючи на такі великі проблеми, газета закликала революційно настроєні народні маси до єдності в боротьбі за нове життя, його цілеспрямовану та поступову побудову. Такі рядки не могли не вражати, і, безперечно, вони справляли враження на населення.

Такий діалог із читачами шляхом друкованого слова, факти, викладені у газеті, зробили свою добру справу: її тираж стрімко зріс до 2–2,5 тис. примірників (для порівняння: до революції тираж газет у повітовому містечку Олександрівську становив максимум 400 примірників).

Проте варто зазначити, що публікації на шпальтах "Известий..." мали передусім документальний характер. Насамперед це були накази, протоколи зборів трудящих тощо. Що стосується місцевих новин, то їх у газеті явно бракувало. Це пояснювалося насамперед тим, що на той час кваліфікованих журналістських кадрів не вистачало, а матеріальна база була не набагато кращою, ніж у попередні роки. Втім, подібну проблему переживала не лише ця газета, з нею неодноразово стикалися практично всі видання, що з'являлися на терені Наддніпрянської України початку ХХ ст. – як у Києві, так і в інших губернських чи повітових містах. Таким чином, спостерігалось обмежене висвітлення місцевих новин, оскільки наявних творчих сил (як правило, це був один штатний репортер) було замало для відстеження всіх подій та опрацювання матеріалів дописувачів.

Починаючи з 1921 р., газета видається як "Известия Запорожского губисполкома и губкома КП(б)У" і виходить щодня, на її шпальтах здебільшого розміщено інформацію про життя країни та закордону. Вони рясніють заголовками на кшталт: "На продовольчий фронт", "На допомогу голодуючим Росії", "Геть війну!", яскраво демонструючи активну участь видання в житті країни та заклик не триматися осторонь важливих подій у суспільстві.

Газета також починає активно пропагувати перші кроки соціалістичного будівництва і намагається залучити до цього широкі народні маси, розповідаючи про досвід роботи різних громадських рухів та об'єднань, вмщуючи на своїх сторінках тематичні рубрики, добірки про рідний край, його поступовий розвиток та існуючі проблеми, про життя певних соціальних категорій населення.

Четверті роковини від дня виходу газети прикметні тим, що видання черговий раз змінило свою назву на "Новь": надходила четверта річниця Жовтневої революції, життя в суспільстві стрімко змінювалося, і тому видавці вирішили саме такою короткою, але місткою назвою наголосити на тих тенденціях, які намагається висвітлити газета. Від цього часу вона стала щоденною газетою Запорізького губвиконкому, губкому КП(б)У. Якщо придивитися уважніше, то в підзаголовку зазначено п'ятий рік видання. А це означає, що газета усвідомлено взяла на себе функції спадкоємиці не лише "Александровской мысли", а й наступних після неї, інших видань, і в такому вигляді постала перед читачами. Такий досвід газетного видавництва не поодинокий в Україні. Так, у 1906 р., після закриття у Києві газети "Громадська думка" через кілька місяців після цього почала виходити газета "Рада", яка оголосила себе правонаступницею останньої і таким чином, як спадок, взяла до свого активу "думківських" читачів. Згодом, коли "Рада" у 1914 р. припинила вихід у зв'язку з оголошенням військовим станом, у 1918 р. на газетному ринку України з'явилася газета "Нова рада", яка сповідувала ідеї попереднього видання. Більше того, біля джерел цих видань були люди, які вклали в них власні кошти, знання, працю. Подібне відбувалося і з пресою старого Олександрівська післяжовтневої доби: було зручно використовувати вже більш-менш відому газету і, спираючись на старі здобутки, які були в той час на вагу золота, далі залучати якомога більше читачів.

Стосовно газети "Новь" слід зауважити, що вона стояла на кілька щаблів вище від своїх революційних попередниць. З її утвердженням на Запоріжжі почав зароджуватися принципово новий підхід у становленні газетної справи, або, іншими словами, якісно новий етап розвитку запорізької журналістики. Головним і важливим її пріоритетом було те, що вона спиралася на місцеві новини. Більшість публікацій видання були присвячені саме актуальним та злободенним проблемам краю. Серед чільних там вирізнялися такі: розвиток сільського господарства та кооперації на Запоріжжі, боротьба з голодом та розрухою, впровадження у життя нової економічної політики.

Значне місце в газеті відводилося темам культури, організації дозвілля для будівників нового життя. Йшлося і про створення в області театру, формування його репертуару, надання його постановкам ідеологічного спрямування. Сторінки газети в цей час рясніють заголовками про дискусії навколо відкриття театру, його тематики та ідейно-соціального спрямування, а також публікуються рецензії на вистави.

Серед популярних рубрик варто зазначити такі: "Листи читачів", "Замість фейлетону", "Подорожні нариси", "Нариси", "Сільське життя" або "Життя села" тощо. Матеріали, розміщені під ними, оперативно відгукувалися на події в області. Їх рівень був вищим, ніж досі, вони відрізнялися змістовністю, якістю, у них можна було знайти елементи

публіцистики. Все це додавало авторитету газеті, свідчило про зростання журналістської кваліфікації колективу редакції та її авторського активу.

Газетярі ставили перед собою завдання і виконували їх у міру сил та можливостей. Серед першочергових було залучення до авторського активу робітників, за допомогою яких більш змістовно та активно висвітлювалося б робітниче життя, оскільки газеті нерідко докоряли, що саме життя робітничого класу відображалось не завжди повно, а лише епізодично, мало вміщувалося виступів представників робітничих професій. Цим, як вважали журналісти, газета значно програє, і намагалися все робити для того, щоб усунути таку істотну ваду. За зразок "Новь" брала центральні газети, використовуючи їх досвід.

Починаючи з 5 травня 1922 р., газета знову змінює свою назву і стає "Красным Запорожьем" (з вересня 1929 – "Червоне Запоріжжя"). У неї з'явився статус щоденної газети Запорізького Окружного комітету КП(б)У, облпрофради, окрвиконкому. Але зі зміною назви курс видання був сталим: висвітлення життя робітників та селян, заклик населення до побудови нового, соціалістичного ладу, створення широкого робітничого активу та його залучення до участі у співробітництві з газетою. У газеті з'явилися нові рубрики, як-от: "Робітниче життя", "Листи селян", "Партійне життя", "Профспілковий рух", "Куточок сільського господаря", "Нам пишуть", "Листи робітників", авторство яких здебільшого належить людям від верстата чи від плуга: робітникам, селянам, червоноармійцям.

Але зміни в газеті відбулися не лише стосовно змісту, а й її зовнішнього вигляду. Трохи поліпшилася поліграфічна база, на шпальтах почали з'являтися перші малюнки (переважно сатиричного плану), а потім і фотоілюстрації. Та безумовно найціннішим було те, що зміни зачепили не лише форму видання, а й передусім його зміст.

На сторінках "Красного Запорожья" з'являються перші замальовки, а згодом і нариси про будівників нового життя, які знайомили читачів із робітниками, селянами, вчителями, які вносили дециму своєї праці в побудову нового життя. Чільну площу займають також події в країні та за кордоном, зокрема з особливим пафосом видання повідомляє про розгортання революційної боротьби трудящих мас у розвинених країнах капіталізму. Газета друкує повідомлення про встановлення дипломатичних зв'язків між Радянським Союзом та деякими закордонними країнами. Великого значення газетярі надають публікаціям про партійне життя в країні, про зародження молодіжних організацій, їх розвиток та вплив на молодь міст і сіл.

З початком втілення в життя плану ГОЕЛРО на сторінках "Красного Запорожья" друкуються інформації про геологічні роботи на Дніпрі: у 1925 р. у країні розпочалася кампанія з висвітлення будівництва Дніпрогесу. Рядки, присвячені цій темі, стали з'являтися на шпальтах

видання все частіше. А з березня 1927 р. матеріали про будівництво потужної гідроелектростанції на Дніпрі можна знайти практично в кожному номері газети.

Висвітлення цієї кампанії велося досить професійно. Газетярі "Красного Запорожжя" не залишали без уваги жодної деталі з життя велетенського будівництва. Йшлося не лише про сам виробничий процес, технічне забезпечення будівництва, а й про людський фактор, який на той час відіграв величезну роль, адже на гігантську будову соціалізму з'їхалися з усіх куточків тодішнього Союзу. Люди жили у бараках, вручну розмішували бетон, перевозили на візках будматеріали, працювали з ентузіазмом і великим піднесенням, незважаючи на нелюдські побутові умови, погане харчування тощо. Слід віддати належне газетяркам: вони виявили досить високий професіоналізм, оперативно подаючи з місця подій репортажі, інформповідомлення та ін. Тому можна припустити, що поза "кадром" не залишилося практично жодного питання стосовно цього будівництва – від забезпечення Дніпробуду матеріалами, кадрами, технікою і до створення належних умов побуту будівельників.

Зі сторінок газети до населення Запорізького краю зверталися відомі на той час партійні та радянські діячі, зокрема М. Калінін, Г. Орджонікідзе, Г. Петровський, С. Косіор, В. Чубар, які відвідували будівництво [1]. "Красное Запорожье" також повідомило, що 1 травня 1932 р., на сім місяців раніше строку, перший генератор станції дав промисловий струм. Можна стверджувати, що видання було певним чином причетне до цієї події, адже публікації, присвячені темі будівництва станції, мобілізували на трудові звитяги.

Трудячі Запорожжя водночас ознайомлювалися на сторінках газети з живим словом М. Горького й А. Барбюса, В. Маяковського та О. Безименського, Ф. Гладкова та В. Сосюри. Послідовно й наполегливо газета висвітлювала хід колективізації сільського господарства, індустріалізації, зокрема будівництва на Запоріжжі великого промислового комплексу чорної та кольорової металургії.

З 1 вересня 1929 р. газета починає видаватися українською мовою під назвою "Червоне Запоріжжя", а 6 січня 1940 р. стає органом Запорізького обкому і міськкому КП(б)У та обласної ради депутатів трудящих. Наслідуючи традиції своїх попередниць, вона продовжує партійну лінію, веде велику організаторську роботу, наполегливо і пристрасно агітує за будівництво нового, соціалістичного життя.

На початку Великої Вітчизняної війни зі сторінок "Червоного Запоріжжя" лунав палкий заклик до боротьби з фашистами, регулярно публікувалися зведення Радінформбюро, репортажі з мітингів, а також листи радянських людей, сповнені віри в перемогу, вміщувалися дані про запис жителів області до народного ополчення.

У період тимчасової німецько-фашистської окупації 1941–1943 рр. газета не видавалася. Але після визволення Запоріжжя, 15 жовтня 1943 р.,

випуск обласної газети "Червоне Запоріжжя", органу обкому КП(б)У та обласної ради депутатів трудящих, був відновлений. Відбувалося все це досить важко, подібно до пореволюційного становлення газети: нестача паперу (у зв'язку з цим вона виходила малим форматом), слабка поліграфічна база. Також бракувало кадрів. До журналістського колективу "Червоного Запоріжжя" не повернулися колишні редакційні працівники, які загинули на війні: М. Сулім, М. Шолома, І. Куліш, М. Дубовик, В. Ловкий, Ф. Зубач.

Але, долаючи труднощі, газета намагалася всебічно висвітлювати трудовий ентузіазм запоріжців у повоєнні роки – в період відбудови Дніпрогесу, всього промислового комплексу та сільського господарства. Газета також активно сприяла заснуванню обласної письменницької організації, на її сторінках вперше побачили світ твори П. Тичини, В. Сосяри, Остапа Вишні, М. Нагнибіди, Я. Баша, Ю. Дольд-Михайлика та інших відомих поетів і прозаїків.

З 1 січня 1957 р. газета починає виходити під нинішньою назвою – "Запорізька правда". Згідно з рішенням секретаріату ЦК КПУ "Про об'єднання обласних газет "Червоне Запоріжжя" та "Запорожская правда" від 22 листопада 1956 р. (протокол № 39) вказані газети з 1 січня 1957 р. об'єдналися в одну обласну газету "Запорізька правда" [4]. Видання виступало організатором багатьох патріотичних починань запоріжців. Зокрема, тривалий час газета вела рейд-огляд підвищення ефективності суспільного виробництва і поліпшення якості в усіх ланках народного господарства, на кожному робочому місці. З ініціативи "Запорізької правди" проводився обласний огляд резервів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, широкого розмаху набуло змагання під девізом "Кожному полю – знак якості". "Запорізька правда" тричі була учасницею виставки досягнень народного господарства СРСР.

Згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 20 жовтня 1967 р. за заслуги в комуністичному вихованні трудящих Запорізької області, мобілізації їх на виконання завдань господарського та культурного будівництва і в зв'язку з 50-річчям від дня виходу першого номера газета "Запорізька правда" нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

Починаючи з 1989 р., газета з органу Запорізького обкому КПУ переходить в іншу якість – стає газетою обласної ради. Такий статус вона має й сьогодні. Її видавцем є Запорізька облдержадміністрація.

Популярність та авторитет газети (а вона мала найвищий тираж серед українськомовних обласних газет південно-східного регіону України) забезпечували порушувани в ній теми, а також її працівники та числені автори, читачі. В редакційному активі "Запорізької правди" було близько тисячі постійних дописувачів та позаштатних кореспондентів, велику допомогу редакції надавали 18 позаштатних кореспондентів.

дентських пунктів, 52 кореспондентські пости, створені в районах області та на підприємствах. Про високий професійний рівень працівників газети свідчить те, що вона була кузницею кадрів багатьох колишніх союзних і республіканських видань.

Багато років свого життя газеті віддали журналісти А. Самойленко, А. Самсика, М. Лиходід, Л. Натанзон, П. Лузан, М. Попель, І. Лола, М. Гапонов, І. Лукаш, Г. Шнайдрок, І. Циганок, І. Сергеева, І. Дерев'янка, І. Науменко, М. Шумилов та ін. Сьогодні в редакції працюють ветерани журналістики: Г. Кліковка, Л. Платонова, Н. Кузьменко, В. Дем'яненко, Н. Ломонос, О. Гривцова, Є. Дроздовський.

Авторитет та популярність "Запорізької правди" значною мірою пояснюється тим, хто її редагував. Із повоєнних часів редакторами газети були відомі журналісти, талановиті організатори: О. Шабалін, М. Черевко, А. Ключенко, М. Пересунько, В. Похвальський, І. Циганок, В. Дупак, М. Манько, М. Лобач. Визнанням великого внеску Миколи Пересунька в розвиток газети, трудових і культурних досягнень області є те, що рішенням Запорізької обласної державної адміністрації його іменем (як і іменем колишнього редактора "Індустріального Запорожжя" А. Ключенка) названа обласна журналістська премія.

Нинішнє покоління працівників "Запорізької правди" свято береже і прагне примножити славні традиції попередників – широку популярність та людяність стосовно тих, хто звертається до газети, об'єктивність і правдивість у висвітленні життя області. Редакція не піддалася політичному тиску чи іншим кон'юнктурним мотивам і не змінила своєї назви.

Колектив редакції не забуває свого минулого, не відмежовується від нього, бо це є життя, якого не можна забути; шанує своїх читачів, відчуваючи відповідальність перед ними; не розпалює національні, політичні, релігійні пристрасті; виступає за консолідацію всіх політичних та економічних сил на терені розбудови Запорізького краю і України в цілому. Головним орієнтиром, метою своїх публікацій колектив редакції вважає основоположні принципи розбудови Української держави, відродження духовності й культури нашого суспільства.

1. *Головін, А.* Запорізька правда : іст.-літ. нарис / Головін А. / Газетне видавництво і друкарня Запорізького обкому КП України.

2. *Матеріали* державного архіву Запорізької області. – Оп. 1. – Спр. 580. – Арк. 10.

3. *Матеріали* державного архіву Запорізької області. – Оп. 3. – Спр. 1204. – Арк. 27.

4. *Матеріали* державного архіву Запорізької області. – Оп. 4. – Спр. 324. – Арк. 75–76; Р-1335. – Оп. 13. – Спр. 236. – Арк. 169.

Людмила Супрун,
к. філол. н. (Вінниця)
УДК 070(477): 159.9: 316

Соціально-психологічний і ментальний портрет журналіста

Здійснено спробу репрезентації соціально-психологічного та ментального портрета українського журналіста. Окреслені шляхи його професійного вдосконалення й розвитку.

Ключові слова: журналіст, соціально-психологічний портрет, ментальний портрет, темперамент, характер, журналістська етика, менталітет.

The attempt of describing the social, psychological and mental portrait of Ukrainian journalist is done in the article. It is outlined the ways of his improving and development.

Keywords: journalist, social and psychological portrait, mental portrait, temperament, character, journalist ethics, mentality.

В статті зроблено спробу репрезентації соціально-психологічного і ментального портрета українського журналіста. Определены пути его профессионального совершенствования и развития.

Ключевые слова: журналист, социально-психологический портрет, ментальный портрет, темперамент, характер, журналистская этика, менталитет.

Найдосконаліший витвір природи – це людина в ній. Її призначення, місія практично й теоретично вельми широкі (навіть коли йдеться про окрему особу). На основі діяльності людини, її мрій, прагнень, вчинків, досягнень, загалом її життєвої позиції можемо творити соціально-психологічний і ментальний портрет особистості, зокрема портрет журналіста.

Справді, журналіст – трудівник громадський, колективний, який постійно працює на інших, дбаючи про їхні позитиви, борючись із негативами в суспільному житті. Проте в умовах незалежності засобів масової інформації від цензури принцип свободи слова тлумачиться, на жаль, трохи помилково. Уседозволеність, аморальність, ненормативна лексика, що заповнили український інформаційний простір, аж ніяк не свідчать про дотримання хоча б загальнолюдських норм поведінки, не згадуючи вже про фаховий етикетний кодекс журналіста. Мовлення працівників мас-медіа нерідко перенасичене іншомовною лексикою, професіоналізмами. Журналісти часто припускаються не лише лексичних, а й орфоепічних (в умовах радіомовлення і телевізійної жур-

налістики), орфографічних, стилістичних помилок. Соціально-психологічний і ментальний портрет українського журналіста, на жаль, не є взірцевим. Саме тому його змалювання (із зазначенням шляхів удосконалення) і становить мету нашої статті.

"Великий тлумачний словник сучасної української мови" подає таку дефініцію: "журналіст – це професійний літературний працівник газет, журналів, радіо та інших органів інформації і пропаганди" [2, 278]. Г. Варганов пропонує своє визначення: "Журналіст-професіонал – особа, яка присвятила себе творчій діяльності у засобах масової інформації, має вищу спеціальну освіту, нахил до журналістської діяльності. Журналіст-професіонал покликаний збирати, вивчати, літературно викладати та публікувати під своїм прізвиськом або під псевдонімом оригінальну інформацію в будь-яких жанрах публіцистики з власним стилем і авторським "я", що забезпечує йому відповідну грошову винагороду у вигляді заробітної плати, авторського гонорару" [1, 18].

Характеризуючи соціально-психологічний портрет журналіста, варто зауважити, що кореспондент не може бути аполітичним, некультурним, грубим, бо ці риси заважатимуть його роботі. "Журналіст повинен бути правдивим і чесним. Чесним насамперед перед собою. Але він не буде чесним, якщо безвідповідальний за своє слово, людей, країну. Безвідповідальна людина не може бути правдивою, бо правду висловлюють тільки з великої відповідальності за справу і за когось. Щоб говорити правду, треба вміти її бачити, шукати і знати, коли і для чого говорити. Для цього треба бути критичним у значенні здатним аналізувати, ретельно вивчати факти, бути прискіпливим до дрібниць. З одного боку, журналіст повинен бути в сфері подій, щоб їх розуміти, але, з іншого боку, перебуваючи в такій ситуації, вже бути спостерігачем і вміти виходити подумки з події, щоб не бути заангажованим нею та її учасниками й об'єктивно відображати речі" [10, 11]. Журналіст повинен бути уважним і спостережливим, вдумливим та зосередженим; він "не той, хто говорить, а хто слухає для того, щоб сказати" [10, 11]. І, безумовно, працівник мас-медіа повинен володіти професійними знаннями й уміннями, бути обізнаним зі своєю справою.

Підготовка журналіста – це тривалий процес формування його як особистості, а не тільки фахівця, який володіє технікою впливу на громадську думку. Особистісні якості кореспондента відіграють значну роль у його професійному становленні, виборі виду мас-медійної діяльності, зумовлюють певну поведінку у різних професійних ситуаціях, визначають його стиль спілкування. Тому цей аспект формування спеціаліста є досить вагомим.

За "Психологічним тлумачним словником", особистість – це "феномен суспільного розвитку, конкретна жива людина, яка має свідомість і самосвідомість" [12, 305]. Особистість характеризується такими рисами, як:

- "1) активність – прагнення розширити сферу своєї діяльності;
- 2) спрямованість – перевага системи певних мотивів, інтересів та переконань;
- 3) глибинні смислові структури, що обумовлюють функціонування свідомості та поведінки особистості;
- 4) ступінь усвідомлення свого ставлення до дійсності, оточуючих людей" [12, 307].

Поняття особистості тлумачиться неоднозначно – залежно від того, який підхід реалізується дослідником. Науковці виділяють чотири аспекти вивчення особистості: індивідуально-психологічний, соціально-психологічний, діяльнісний та генетичний [9, 102].

Індивідуально-психологічний напрям пізнання зосереджується на вивченні психофізіологічних властивостей особистості. Центральним поняттям тут є темперамент (лат. *temperamentum* – відповідне співвідношення рис) – "сукупність індивідуальних особливостей особистості, яка має своєю фізіологічною основою тип вищої нервової діяльності й характеризує динаміку психічної нервової діяльності особистості; темперамент проявляється у силі почуттів, їхній глибині або поверховості, у швидкості їх перебігу, у стійкості або швидкій зміні" [12, 522]. Динаміка психологічних станів здійснюється за допомогою моторики. "Серед динамічних якостей рухового компонента виділяють такі ознаки м'язового руху, як швидкість, сила, різкість, ритм, амплітуда" [9, 104]. Емоційність являє собою сукупність властивостей, що характеризують особливості виникнення, перебігу і згасання почуттів, афектних станів та настроїв. Основними характеристиками емоційності особистості є вразливість, імпульсивність й емоційна нестабільність.

Першим дослідником темпераменту був Гіпократ, який "пов'язував типи темпераменту з гуморальним фактором – співвідношенням між чотирма рідинками, які циркулюють у людському організмі, – це кров, жовч, чорна жовч та слиз (лімфа, флегма)" [9, 104]. Саме на основі його вчення були розвинені інші теорії темпераменту. Цей структурний елемент особистості досліджувало чимало науковців. Так, І. Кант уперше створив психологічну характеристику типів темпераменту, дав класифікацію психологічних властивостей темпераменту і характеру людини; П. Лесгафт розробив теорію, згідно з якою прояв певного типу темпераменту залежить від особливостей кровообігу людини. Теорія Е. Кречмера визначає типи темпераменту залежно від типу конституції тіла індивіда. Подібною до попередньої є теорія В. Шелдона, який запропонував морфологічну теорію темпераменту з поділом на три типи соматичної будови тіла: ендо-, мезо- і екоморфний [9]. Дослідниками темпераменту були також Б. Теплов, В. Небиліцин, сучасні вчені Б. Цуканов та В. Русалов, проте найбільш відомою і поширеною у практичній психології є теорія І. Павлова, побудована на взаємозв'язку ти-

пу темпераменту з властивостями нервової системи індивіда. "Фізіолог виділив три основні властивості нервової системи – силу, врівноваженість і рухливість збуджувального та гальмівного нервових процесів. За його даними, з можливих комбінацій цих властивостей доцільно розглядати лише чотири основні, які характеризують чотири типи вищої нервової діяльності" [9, 106]. Сильний, врівноважений, рухливий тип нервової системи відповідає типу темпераменту сангвініка; сильний, нерівноважений – темпераменту холерика; сильний, врівноважений, інертний – флегматика; слабкий, інертний – меланхоліка. Тип темпераменту зумовлює поведінку, активність та особливості сприйняття дійсності людиною. Саме тому він є важливим елементом структури особистості журналіста.

Людині зі сангвінічним типом темпераменту притаманна висока активність, багатство міміки і рухів, емоційність. Сангвінік добре орієнтується у складних ситуаціях, контролює свою поведінку [5, 22]. Водночас надмірна рухливість може призводити до втрати зосередженості, до поверховості.

При холеричному типі темпераменту індивід досить активний, енергійний, імпульсивний, із яскраво виявленою емоційністю, різкістю рухів; він може бути нестриманим, гарячковим, нездатним до самоконтролю у критичних ситуаціях.

Флегматичний тип темпераменту характеризується повільністю у рухах, діях, мовленні, вирізняється глибиною переживань, стійкістю поведінки, низькою активністю, проте його носій доводить справу до кінця.

Меланхолійній особистості властива "сильна емоційна реакція, глибина і стійкість почуттів при слабкому зовнішньому їх вияві" [9, 107], стриманість, низький рівень активності.

Варто зауважити, що у "чистому" вигляді жодного темпераменту немає, ознаки кожного з них властиві будь-якій людині, але певний тип (або поєднання двох типів) домінують. Тип темпераменту великою мірою зумовлює і стиль діяльності журналіста, його спрямованість та соціальну позицію, адже є основою неповторності особистості, базисом її почуттів і поведінки.

Значне місце у структурі творчої особистості журналіста має характер – "сукупність істотних, стрижневих і найбільш стійких індивідуальних якостей особистості, що виявляється у її діяльності, спілкуванні та поведінці" [5, 20]; це особливі прикмети, риси, яких індивід набуває в суспільстві. Характер – основне поняття соціально-психологічного підходу до тлумачення особистості.

Знаючи характер людини, можна передбачити її дії у тій чи іншій ситуації, адже це своєрідна програма поведінки, в якій є провідні та другорядні риси. Характер, на відміну від темпераменту, обумовлений не стільки властивостями нервової системи людини, скільки її культу-

рою, вихованням. Структура рис характеру виявляється у тому, як людина ставиться:

1) до інших людей; це можуть бути такі риси характеру, як уважність, доброзичливість, альтруїзм, тактовність, доброта, співчутливість, прихильність, комунікабельність тощо, а також протилежні їм риси;

2) до праці: старанність, відповідальність, працелюбність, ретельність, ентузіазм тощо;

3) до речей: акуратність, бережливість, почуття смаку та ін.;

4) до себе: почуття власної гідності, впевненість (або не впевненість) у собі, гордість, скромність, кар'єризм, егоїзм і т. п. [9, 111].

Характер формується впродовж усього життя людини. У перші роки життя провідним фактором розвитку характеру є наслідування дорослих, у молодшому віці – виховання, а з підліткового – самовиховання. Характер може свідомо, цілеспрямовано змінюватися самою людиною завдяки зміні соціальної поведінки, діяльності, спілкування з іншими людьми.

Деякі риси характеру можуть бути надміру розвиненими, що призводить до формування так званих акцентуованих рис характеру. "Акцентуації характеру – це крайні варіанти норми характеру як результат підсилення окремих його рис" [9, 111], що можуть зумовлювати неадекватні дії людини. Вивченням акцентуацій характеру людини найповніше займався шведський психолог К. Леонгард. Він виділяє десять основних типів акцентуацій [7]:

1. Сутність демонстративного типу полягає в здатності людини до "аномального" витіснення. Вона може говорити неправду, навіть не усвідомлюючи того, це пояснюється тим, що у момент спілкування неправдива інформація стає для такого індивіда істиною. Демонстративним особистостям притаманні самопохвала, прагнення привернути до себе увагу, необдуманість вчинків, дій, самовпевненість. Таким людям властива розвинена фантазія, здатність перебільшувати, артистичні здібності і водночас уміння пристосовуватися до інших, "згладжувати гострі кути" у стосунках із іншими.

2. Педантичні особистості не рішучі, перш ніж діяти, хочуть ще раз і ще раз пересвідчитись, що краще рішення знайти неможливо, що більш вдалих варіантів не існує. Характерними ознаками педантичності є надмірна схильність до порядку, дисциплінованість, чіткість у роботі, акуратність, старанність, відповідальність, пунктуальність. Проте при патологічних відхиленнях у педантичних індивідів можуть розвиватися невроз нав'язливих станів, іпохондричний невроз (людина переконана у тому, що важко хвора, проте їй ніхто не хоче сказати правду).

3. Основою такого типу акцентуації, як застрягання, є патологічна стійкість афекту (це сильне короточасне збудження, яке виникає раптово, оволодіває людиною настільки, що вона втрачає здатність контролювати свої дії та вчинки). В особистостей із яскраво виявле-

ним застряганням дія афекту завершується значно повільніше, і варто згадати події, як одразу ж повертаються емоції, що супроводжували стрес. Такі люди вразливі й чутливі, цілеспрямовані та наполегливі, досягають помітних успіхів, проте, як правило, не забувають приниження особистих інтересів, і тому їх часто називають злопам'ятними людьми. У патологічному розвитку застрягання може призвести до виникнення параноїчних ідей.

4. У збудливих особистостей вирішальними для стилю життя і поведінки часто виступають інстинкт, неконтрольовані пориви. Якщо їм що-небудь не подобається, вони не шукають примирення, а навпаки, і мімікою, і словами дають волю роздратуванню. Люди, яким властивий цей тип акцентуації, імпульсивні, нестримані, агресивні, нетерплячі, схильні до конфліктів, не задумуються над наслідками своїх дій, моральні принципи для них не мають помітного значення. Такі індивіди здебільшого фізично сильні й у стані афекту можуть бути дуже жорстокими.

5. Гіпертимність як акцентуація характеризується підвищеною говірливістю, ініціативністю, енергійністю, піднесеною настроєм поєднується з прагненням діяльності. Гіпертимні особистості – оптимісти, цікаві співрозмовники, постійно в центрі уваги, мають розвинене творче мислення. Але вони можуть братися за кілька справ водночас і доводити їх до кінця, іноді порушуючи етичні норми.

6. Дистимні особистості – серйозні, зазвичай зосереджені на похмурих сторонах життя, в колективі майже не беруть участі в бесідах, зрідка вставляючи зауваження. Події, що глибоко вразили, можуть спричинити у такої людини стан депресії. Та водночас дистимні індивіди мають стійку етичну позицію, тонкі, глибокі почуття, несумісні з егоїзмом, вони тактовні й справедливі.

7. Суть циклотимності полягає у зміні гіпертимних та дистимних станів. Радісні події викликають у таких людей не лише приємні емоції, а й бажання діяти, підвищену говірливість. Сумні ж – пригніченість, уповільнення реакцій та мислення. Причиною зміни станів не завжди виступають зовнішні чинники, іноді достатньо невольного повороту в загальному настрої.

8. Екзальтовані особистості реагують на життя більш бурхливо, аніж інші; їм властива інтенсивність почуттів, прив'язаність до близьких, співчутливість, щирість, тонкі, високі почуття.

9. Акцентуація тривожності передбачає внутрішню напруженість, переживання за наслідки своїх дій, нездатність відстояти свої інтереси, невпевненість у собі.

10. Особистості з акцентуацією емотивності чутливі, вразливі, з глибоким переживанням тонких емоцій, м'якосерді, гуманні, легко піддаються розчуленню, будь-яку подію сприймають серйозніше, ніж інші, здатні прив'язуватися до інших. Особлива чутливість призводить до то-

го, що душевні потрясіння можуть набути хворобливої дії і викликати депресію.

Акцентуації характеру справляють сильний вплив на діяльність журналіста та формування його особистості. Так, журналісти з демонстративним типом акцентуації мають розвинену фантазію й акторський хист, вони намагатимуться привернути до себе увагу, їхня діяльність спрямовуватиметься на зовнішній ефект. Педантичні журналісти підходять до редакційних завдань із надмірною відповідальністю та скрупульозністю, а збудливий – постійно конфліктуватиме з оточенням, не думаючи про наслідки, часто буде поводитися нетактовно [5, 21]. Не варто забувати, що як і типи темпераменту, так і типи акцентуації характеру діють сукупно, з переважанням певного з них.

Формування характеру – процес динамічний, і яким буде результат, залежить не лише від соціального оточення та суспільних умов, а великою мірою і від самої особистості.

Ще одним вагомим поняттям соціально-психологічного підходу до вивчення особистості є спілкування – різноманітні контакти між людьми, зумовлені потребами спільної діяльності. Змістом спілкування завжди виступає інформація. Серед засобів спілкування виділяють вербальну й невербальну комунікацію. Мабуть, зайвим буде наголошувати на особливому значенні спілкування для журналістської діяльності: засоби передачі інформації становлять основу функціонування масмедійної системи.

Важливим елементом формування професійного журналіста є культура його спілкування, дотримання етикету. Ось які поради щодо цього дає О. Корніцька: "Розмовляючи з людьми, треба брати до уваги складність їхнього внутрішнього світу, психіки, намагатися визначити тип темпераменту і тип характеру, аби відшукати потрібний ключ до ефективного ведення бесіди. Ввічлива людина не дозволить собі випробовувати терпіння свого співрозмовника, гаючи час у порожніх розмовах, галасливому марнослів'ї, безконечних паузах, ковтанні кінцевих звуків, болісному підшукуванні слів і гугнявому бубонінні беззмістовних фраз. Зміст розмови слід продумувати наперед і викладати аргументи зважено, чітко, з належними інтонаційними акцентами, без нудних повторів. Під час спілкування треба триматися скромно й водночас бути певним себе. Не слід метушитися, розмовляти уривчасто й похапливо. Мова повинна бути спокійною, плавною, чемною. Ви повинні повсякчас дбати про створення психологічно сприятливої атмосфери довіри, приязності, товариськості, вільного й рівноправного обміну думками" [6]. Безумовно, ці поради залишаються цінними і для журналіста.

Моральні аспекти журналістської діяльності все більше привертають увагу громадськості, бо за умов уседозволеності непоодинокими стали випадки використання ЗМІ для досягнення злочинної мети, вираження різного роду амбіцій та вподобань.

Безперечно, проблема етики журналістики в тій чи іншій формі існувала від самого початку виникнення преси як такої. Проте лише в ХХ ст., коли ЗМІ стали так званою "четвертою владою" і набули незвичайної сили (бо спроможні не просто впливати на громадську думку, але й формувати її), ця проблема розглядається в науці досить широко. Є низка видань, стосовно яких ніби взагалі не існує поняття моралі, лояльності, зрештою, навіть чесності. Це не тільки "жовта" або "бульварна" преса, для якої порушення етичних норм є елементом концепції, а й безліч заангажованих політичних видань, для яких "брудні" засоби завжди виправдані тією чи іншою політичною метою.

Поняття справжньої журналістської етики багатогранне. В. Жадько виокремлює такі головні її ознаки, як правдивість, переконаність і принциповість, організованість та дисципліна, швидка орієнтація в конкретно-історичній обстановці, правильна оцінка ситуації [5, 42].

Окреслюючи параметри журналістської етики, професор А. Москаленко визначив деякі її характерні особливості: "1. Етика як система моральних і творчих принципів автора. 2. Етичні норми і принципи, нагальні для створення будь-якої конкретної публікації, усіх персонажів і дійових осіб. У межах одного конкретного емпіричного дослідження всі персонажі (нарису, репортажу, статті) мають виступати як одна соціометрична група, а їх взаємини мусять фіксуватися за законами загальнолюдських принципів моральності. 3. Журналістська етика не може ігнорувати ставлення творчого середовища, що виступає під поняттям колегіальності. Йдеться про те, що треба враховувати й думку колективу" [5, 42].

Регулюють дотримання етикету журналіста Кодекс професійної етики українського журналіста (схвалений XI з'їздом Національної спілки журналістів України, 2002) та Декларація принципів поведінки журналістів (прийнята на II Всесвітньому конгресі Міжнародної федерації журналістів, Бордо, 25–28 квітня 1954).

Кодексом професійної етики українського журналіста передбачаються релевантні риси його соціально-психологічного портрета. "Свобода слова в діяльності засобів масової інформації є одним із найважливіших інститутів демократії. Керуючись Загальною декларацією прав людини, Всесвітньою Хартією свободи преси ООН, Конституцією та чинним законодавством України, Кодекс професійної етики українського журналіста визначає основні морально-етичні орієнтири, яких журналіст має дотримуватися при виконанні своїх професійних обов'язків із тим, щоб його діяльність усіляко сприяла якнайкращому й найефективнішому виявленню творчих можливостей в ім'я утвердження добра і справедливості" [1, 56]. І далі в десяти пунктах викладаються основні положення Кодексу.

Автори підручника "Телевизійна журналістика" зауважують, що "такі етичні цінності, як порядність та гідність, – однозначні. Жур-

наліст ангажований тільки ними. У цих випадках його залежність абсолютна, як присяга солдата чи клятва лікаря" [11, 257].

Як бачимо, соціально-психологічний портрет журналіста значною мірою визначається сукупністю правил спілкування, етичних норм поведінки у сфері журналістики. Етичні засади діяльності українського журналіста ґрунтуються на принципах моральності, що значною мірою зумовлено особливостями менталітету нашого народу. "Система домінуючих у великій соціальній групі мотивів, детермінована існуючою ієрархією цінностей, відображає деякі єдині для представників певної спільності переконання, ідеали, нахили й інтереси. Ці та інші фактори є соціальними настановами і можуть вважатися однією з основних характеристик менталітету нації" [3, 21–22].

Українцям властиві сентиментальність, чутливість і ліризм, український гумор, артистизм, легка запальність, людяність, велика жертовність, талановитість тощо [4, 337]. Усіма цими рисами, безперечно, наділені й журналісти.

У центрі діяльнісного підходу до вивчення особистості перебуває діяльність – "активна взаємодія з оточуючою дійсністю, в ході якої жива істота виступає як суб'єкт, цілеспрямовано впливаючи на об'єкт і задовольняючи таким чином свої потреби" [9, 114]. Ми виділяємо такий аспект діяльності, як індивідуальний стиль діяльності (ІСД), що становить "систему прийомів і способів діяльності, яка характерна для певної людини і забезпечує успішність виконання якоїсь дії" [9, 438]. Серед умов формування ІСД – врахування властивостей темпераменту людини, а також позитивне ставлення до діяльності, прагнення відшукати найбільш ефективні та доцільні прийоми для розв'язання певних завдань. Складовою частиною ІСД журналіста є індивідуальний стиль написання журналістських творів – "системність виразових засобів мови окремої людини, що вирізняє її мову серед інших мовців" [8, 164].

Генетичний аспект вивчення особистості ґрунтується на дослідженні здібностей та їх ролі у розвитку індивіда. Здібності до журналістської діяльності – чи не найперший критерій професійного відбору, а тому одна з найбільш вагомих ознак особистості журналіста.

Отже, структура особистості, й особистості журналіста зокрема, є "цілісним системним утворенням, сукупністю соціально значимих психічних властивостей, відносин і дій індивіда, що склалися в процесі онтогенезу і визначають його поведінку як поведінку свідомого суб'єкта діяльності та спілкування" [12, 305], тобто комплексом індивідуальних фізіологічних і соціальних, а також ментальних властивостей людини, що зумовлюють тип її поведінки, діяльності та стиль спілкування.

1. *Вартанов, Г. І.* Засоби масової інформації : короткий слов. термінів і понять / Вартанов Г. І. ; за ред. А. А. Чічановського. – К. : Грамота, 2005. – 64 с.

2. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
3. *Дубов, И. Г.* Феномен менталитета: психологический анализ / Дубов И. Г. // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 20–27.
4. *Дудик, П. С.* Стилістика української мови : навч. посіб. / Дудик П. С. – К. : ВЦ "Академія", 2005. – 368 с.
5. *Жацько, В. О.* Основи журналістики та редакційно-видавничої справи : навч. посіб. / Жацько В. О. – К. : Вид-во "СПД Жацько В. О.", 2005. – 352 с.
6. *Корніцька, О.* Таємниці спілкування / Корніцька О. // Шкільна бібліотека. – 2004. – № 4. – С. 136–142.
7. *Леонгард, К.* Акцентуированные личности / Леонгард К. – Ростов н/Д., 1997.
8. *Мацько, Л. І.* Стилістика української мови : підручник / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
9. *Психологія* : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук [та ін.] ; за ред. Ю. Л. Трофімова. – 4-е вид., стереотип. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.
10. *Різун, В. В.* Основи журналістики у відповідях та заувагах / Різун В. В. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 80 с.
11. *Телевизионная* журналістика : учебник / редкол.: Г. В. Кузнецов, В. Л. Цвик, А. Я. Юровский. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 2002. – 304 с.
12. *Шапар, В.* Психологічний тлумачний словник / Шапар В. – Х. : Прапор, 2004. – 640 с.

Тетяна Кузнцова,
к. філол. н. (Суми)
УДК 070: 81.367

Оцінність як соціокультурна ознака журналістського тексту

Розглянуто оцінність у світлі соціокультурних досліджень журналістських текстів. Зокрема визначено основні чинники, які зумовлюють оцінний знак матеріалів друкованих ЗМІ: специфіка соціокультурного простору, тип видання, жанрові особливості тексту, індивідуальні особливості світосприйняття комунікантів.

Ключові слова: оцінність, журналістський текст, соціокультурні чинники.

This article presents the views of estimate as socio-cultural indication of journalist texts. The main factors are determined which cause the estimative

sign in the texts of printing mass media, such as: specific of socio-cultural space, type of edition, genre specific of text, individual features of perception of the world of communicators.

Keywords: estimate, journalist text, socio-cultural factors.

В статье рассматривается оценочность в свете социокультурных исследований журналистских текстов. В частности определены основные факторы, обуславливающие оценочный знак материалов печатных СМИ: специфика социокультурного пространства, тип издания, жанровые особенности текста, индивидуальные особенности мировосприятия коммуникантов.

Ключевые слова: оценочность, журналистский текст, социокультурные факторы.

Оцінка як мовна категорія привертає увагу багатьох науковців. Проте її неможливо вивчити досконало, обмежившись лише вузьколінгвістичними дослідженнями. Потребують розгляду інші, насамперед соціокультурні факти, на що неодноразово звертали увагу вчені. Зокрема, Sally McConnell-Ginet у своїх міркуваннях про слово "good" наголошує, що занадто широке значення прикметника "good" дозволяє використовувати його в різних контекстах, і для його правильного розуміння слід залучати екстралінгвістичні знання [26, 142].

Особливу увагу оцінка привертає у світлі соціокультурних досліджень журналістських текстів, які, до речі, за слушним зауваженням М. Макарова, у наш час становлять значний інтерес для дослідників мови [15, 101]. Саме тексти ЗМІ сьогодні є джерелом соціокультурної інформації і являють собою, на думку багатьох дослідників, модель національно-культурної специфіки мовленнєвого спілкування, "портрет мовленнєвої епохи", фрагмент національної культури, який дає достатньо повне уявлення про політичні, економічні та соціокультурні процеси [7, 34; 4]. Крім того, журналістику цікавить насамперед те, що є найбільш актуальним сьогодні, найбільш важливим у даний момент. Сутністю її діяльності є оцінка актуального і впровадження цієї оцінки в масову свідомість [16]. Отже, будь-який журналістський текст уже сам по собі містить оцінність як основну ознаку. Так, У. Еко в есе "Про пресу" зазначає: "(за винятком прогнозу погоди) об'єктивної інформації не існує і не може існувати. Навіть при педантичному відокремленні коментарю від повідомлення сам по собі підбір повідомлень та їх розміщення на шпальті вміщує в собі імпліцитне судження" [23, 49]. Сама оцінка завжди соціально зумовлена, адже, "її інтерпретація залежить від норм, прийнятих у тому чи іншому соціумі. <...> Соціальні інтереси і мода, престижність і непрестижність формують і деформують оцінки" [1, 6]. До того ж, "в умовах цивілізації утворюється ціла система способів та засобів, призначених для збільшення ефективності оцінки – крім якісно специфікованих (політичних, юридичних та інших) норм, у цій же ролі виступають тепер ідеї та ідеали, правила та стандарти, принципи і зако-

ни" [17, 633]. "Оцінні та емотивні конотації можуть бути результатом співвіднесення з культурними настановами (правилами поведінки), стереотипами, фоновими знаннями..." [22, 58]. Отже, оцінка – соціокультурна категорія, характерна ознака журналістського тексту, специфіка вияву якої зумовлена різноманітними чинниками.

Метою розвідки є виявлення основних соціокультурних чинників, які впливають на оцінність газетного тексту, зумовлюють той чи інший його оцінний знак. Матеріалом дослідження стали тексти всеукраїнського видання "Україна молода" за 2007 р.

Враховуючи, що будь-яке повідомлення не існує у вакуумі, а породжується "мовцем і слухачем у конкретних ситуаціях, у межах широкого соціокультурного контексту" [8, 159], слід визнати, що одним із вагомих чинників, які формують оцінність тексту ЗМІ, є соціокультурний простір, значущість якого неодноразово визначали дослідники масово-комунікативних процесів. Зокрема У. Шрам разом зі С. Сібертом та Т. Пітерсоном, виявляючи соціальну сутність та основні функції масової комунікації, дійшли висновку, "що преса завжди приймає форму та забарвлення тих соціальних і політичних структур, у межах яких вона функціонує" [19, 16]. М. де Флер у праці "Теорія масової комунікації" розглядає процеси масової комунікації як соціальну систему, що входить у системи культури, економіки та політики [25]. В. Богуславська, досліджуючи лінгвосоціокультурні моделі тексту, виділяє базові компоненти простору журналістських текстів, до яких відносить історію, культуру та соціум [7]. Саме ці параметри, на її думку, зумовлюють специфіку узагальненого простору тексту: так, історичний момент визначає концептуально-сміслове наповнення тексту і водночас обумовлює культурну епоху, яка, у свою чергу, накладає свої обмеження на концептуально-сміслову наповнення текстів і виявляється через соціум, який "породжує" реалізацію конкретного тексту з врахуванням індивідуально-особистісних та мовних особливостей конкретного автора [7]. Отже, можна зазначити, що соціокультурний простір виявляється зовнішнім фактором, який детермінує оцінний знак поданої в журналістському тексті інформації і тим самим зумовлює вибір відповідних лінгвістичних засобів її репрезентації.

Аналізуючи газетні матеріали радянських та сучасних видань, науковці вказують на варіативність оцінності текстів, що відбувається під впливом ідеологічних змін у соціумі. Відомо, що пресі тоталітарного суспільства була властива так звана "соціалістична оцінність", яка виявляла себе насамперед у "позитивних" текстах, знак яких зумовлювали викладені в них факти, події, проблеми (зокрема висвітлення "щасливого" життя радянського народу, успіхів у будівництві соціалізму тощо) та відповідні лінгвістичні засоби їх репрезентації: "революційна фразеологія", старослов'янізми, суто книжні слова з підкресленою урочистістю, традиційні "воєнні" метафори тощо. "Негативні" тексти сто-

сувалися насамперед "ворогів пролетаріату" і часто містили заклик до їх знищення. Характерною рисою цих агресивних матеріалів було активне використання слів, що належать до семантичного поля "смерть"?, метафоричних найменувань доісторичних і міфічних тварин, лексики, пов'язаної з тваринним світом, інтенсивів. При цьому, як зазначає Г. Солганик, серед негативно-оцінних одиниць переважали передусім евалюативи, які характеризуються найвищим ступенем вияву даної ознаки [20].

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. оцінність журналістських текстів суттєво змінилася: їм став властивий яскраво виявлений негативний знак, що трапляється як у висвітленні насамперед негативних аспектів буття людини, так і в негативному лінгвістичному репрезентуванні фактів, подій "мовою ворожнечі", або, як її називають сучасні мовознавці, словесним екстремізмом, дискурсом ненависті, мовленнєвою (словесною, мовною, вербальною, комунікативною) агресією, яка заповнила сучасні ЗМІ. І хоча дослідники зазначали, що "люди намагаються бачити у першу чергу світлі сторони життя і говорити про них" [9, 102], у сучасних мас-медіа простежується домінування оцінки негативної, що засвідчує навіть побіжний огляд рубрик центральних друкованих ЗМІ. Зокрема, у ході аналізу "Україна молода" було з'ясовано, що серед дев'яти рубрик кожного номера цього видання завжди негативними є п'ять, а саме: "Політика", "Кримінал", "Економіка", "Здоров'я", "Я вам пишу...". "Політика" містить насамперед матеріали, ключовими концептами яких є "брехня", "фальсифікації", "непрофесіоналізм", "політична криза", "мафія". Наприклад, у цій рубриці вміщено такі матеріали, як "Масовка для Мороза" (11 верес.), "Брехня по-соціалістичному" (Як партія Мороза народ дурить) (20 верес.), "Підсудний Мін'юст" (4 верес.); "Рожеві окуляри від Кабміну" (4 верес.), "Про "матрьошку" від Мороза, яка дестабілізує владу" (20 верес.), "Донецька мафія: "глюки" на старті" (25 верес.), "Комуністичний хабар чи підступи опонентів" (25 верес.), "Уряд блефує?" (27 лют.), "Брешуть і бАзарять" (15 верес.), "Уряд "підкидає кістки"" (5 серп.), "День жилих "мерців"" (5 верес.), "Усюди клин..." (24 трав.).

У рубриці "Економіка" подано матеріали щодо енергетичних проблем, інфляції, бізнесу, криміналу: "Після виборів – газова війна" (6 верес.), "А ці нари – для людей у чорному" (11 верес.). Рубрика "Здоров'я", як правило, містить матеріали, які стосуються епідемії, захворювань, смерті, тому ключовими і виявляються ці негативні концепти: "Від хвороб рятує... пляшка" (11 верес.); "Хот-дог з раком" (13 верес.), "Чарку – смик, під лавку – брик" (24 трав.). Листи читачів, уміщені в рубриці "Я вам пишу...", здебільшого, стосуються соціальних та економічних проблем: "Не потрібна Рада, яка сидить на шії в народу" (20 верес.), "Закон як дишло: куди повернеш, те й вишло" (24 трав.), "Як і які соціальні "дірки" затикати?" (13 верес.).

Рубрики "ІнФОРУМ", "Політінформація", "Світ і Україна", "Регіони" містять різноманітну інформацію з точки зору її оцінного навантаження з явною перевагою негативної, про що засвідчує навіть аналіз назв підрубрик згаданих рубрик. Так, "ІнФОРУМ" протягом зазначеного періоду містив такі підрубрики: "Епідемія", "Суїцид", "Горимо!", "Трагедія", "Вибух", "Аварія", "Нахабство", "Є проблема", "Кримінал", "Протести", "Гвалт!", "Безмір", "Невдача", "До крові", "Скандал", "Крадуть!", "Суд та діло", "Катастрофа", "Розбірки", "Афери", "Нота протесту", "Дах їде" (приблизно в одному номері 7 із 12 матеріалів цієї ж рубрики дають негативну інформацію про кримінальні події, вибухи, смерті, суди, погіршення здоров'я тощо). У рубриці "Політінформація" часто трапляється підрубрика "Парад маразмів"; "Світ" містить підрубрики "Гаряча точка", "Війна", "Тероризм", "Стихія"; "Конфлікт", "Небезпека", "Втрати", "Жах!"; "Регіони" – "Зона НП", "Зона бід", "Надзвичайна ситуація", "Звірство".

Концепти добра виявляють себе набагато рідше і подані сухо та одноманітно. Аналізуючи матеріали "позитивних", на перший погляд, рубрик "Освіта", "Культура", "Спорт", "Зірки", "Калейдоскоп" (на позитивність налаштовують насамперед концептуальні слова, винесені в заголовки рубрик), можемо зазначити, що ця позитивність не завжди збігається з оцінним знаком поданої в них інформації, оскільки рубрики часто містять матеріали щодо негативних проблем, негараздів, невдач тощо. Особливо вирізняється в цьому аспекті рубрика "Освіта", де, як правило, вміщено матеріали щодо дорожнечі навчання, проблем між учителями та учнями, якості навчання тощо. Заголовком матеріалів притаманні негативні концепти та інтенсифікатори оцінки: "У пострадянській школі все побудовано на брехні" (14 верес.); "Непедагогічна поема" (24 трав.).

У рубриці "Спорт" трапляються матеріали, які негативно інтерпретують позитивний факт: наприклад, у статті, заголовок якої містить зневажливі натяки, "Як мед, так і ложкою" (4 верес.), йдеться про те, що українська тенісистка вперше дісталася до 1/8 фіналу відкритого чемпіонату США. "Культура" часто містить підрубрику "Є проблема", в якій порушуються різноманітні питання щодо проблем фінансування й розвитку вітчизняного мистецтва: "Найважливіше із мистецтв у закутку" (8 верес.). Щодо позитивних матеріалів, опублікованих у зазначених рубриках, то вони виявляються значно обмеженими як за обсягом, так і за тематикою: це насамперед короткі повідомлення про святкові заходи, спортивні перемоги, меценатство.

Суто "позитивними" рубриками газети "Україна молода" виявилися "Людина", "Суспільство", "Історія", в яких висвітлюються проблеми історико-культурного надбання українського народу, надруковано матеріали про історичні постаті, відомих людей, цікаві подорожі. У ході аналізу цих матеріалів було встановлено, що автор, говорячи про пози-

тивні явища, події, факти, начебто свідомо уникає позитивно-оцінних лінгвістичних засобів. Складається таке враження, що журналіст неначе боїться хвалити, вважаючи, що негативна оцінка робить його сприйняття критичнішим, а отже, тоншим. Е. Канетті наводить цікаві роздуми про цю тенденцію, яку називає "радістю від негативного судження": "Краще за все розпочати з явища, всім добре відомого, – радості від негативного судження. Не раз ми чули судження типу "погана книга" або "погана картина"; мовець при цьому робив багатозначну міну, начебто висловлював дещо змістовне. Форма висловлювання обманлива, скоро в таких випадках відбувається перехід на особистостей, говориться "поганий письменник" або "поганий художник", і звучить це зовсім, як "погана людина". Легко спіймати знайомого, незнайомця, самого себе на таких фразах. Радість від негативного судження очевидна" [12, 21].

У текстах сучасних ЗМІ для вираження оцінності залучається насамперед арсенал некодифікованих лексичних засобів, зокрема жаргонізмів, арготизмів, згрубілих слів тощо. Їх поява в сучасному інформаційному просторі спричинена насамперед соціокультурними чинниками: зміною історичних епох (радянської на пострадянську) з наступною демократизацією, що зумовило відсутність заборонених тем, обговорюваних на шпальтах ЗМІ (наприклад, секс, приватне життя політиків), всездозволеністю у мовній репрезентації тієї чи іншої проблеми, а також популярністю та значною активною діяльністю (як політичною, так і економічною) людей з кримінальним минулим. У пресі некодифіковані лексичні одиниці з'явилися не випадково, не з "нічого", оскільки давно існували в мові. Інша справа, що тривалий час вони перебували неначебто в тіні, лише час від часу давали про себе знати, розхигуючи етичні, естетичні та мовні норми. З. Костер-Тома, аналізуючи сфери побутування некодифікованих засобів, зазначає, що до 1985 р. в СРСР існувала так звана "напівпровідникова" культура, коли радіо, телебачення, кіно, концерти виробляли споживацьке ставлення до культури, а сама культура нагадувала вулицю з одностороннім рухом; люди були розділені на дві частини: одні на сцені співали і танцювали (творці), інші знизу дивилися і слухали (споживачі). Ця "напівпровідниковість" знайшла відображення і в мові, яка була покликана все приховати, згладити, що з успіхом реалізовувалося на сторінках ЗМІ: "Когда в 1971 году погибли три наших космонавта, в сообщении ТАСС говорилось, что программа полета выполнена в полном объеме и спускаемый аппарат приземлился в заданной точке. Все космонавты оказались на своих рабочих местах, но, как выяснилось, без признаков жизни" (Волгин И. Печать бездарности // Литературная газета. – 1993. – 25 авг. – С. 3). Під цим мовним шаром існувала інша мова, яка виплеснулася на межі 80–90-х рр. на сторінки публіцистики [13, 19]. Сьогодні ці слова і вислови зайняли ключову позицію в журналістському тексті, стали виконувати роль оцінних та смислових

домінант: "Як *"мочили"* прихильників" (31 берез.), "Братки по крові" (14 квіт.), "Який же *"синій"* мітинг без *"бабла"*?" (31 берез.), "Порожнє від коаліції" (14 квіт.).

Сучасним ЗМІ властива й немотивована публіцистична пейоративна оцінка. Часто в текстах трапляються словесні формули, які дискредитують ті явища, що не заслуговують засудження, пор.: "Шевченко – *"за бортом"*" (19 верес.). Дидактичне завдання немотивованого пейоративу полягає, очевидно, в тому, щоб привчити читача до іронічного, з часткою цинізму, погляду на життя. Це, як зазначає О. Басовська, своєрідна матеріалізація принципу "нічого святого", певна маніпуляція, яка нав'язує суспільству звичку до агресивної мовленнєвої поведінки [4, 234]. Крім того, подібна репрезентація картини світу здатна сформувати в аудиторії кардинальну зміну в світосприйнятті, викривлене уявлення про систему цінностей, домінуючих у суспільстві.

Інтенсивну оцінність тексти ЗМІ дістають й в умовах політичних змін у соціумі, які породжують яскраву образність, активну журналістську словотворчість. За влучним висловом Л. Ставицької, "шоковою терапією для української мови" стали політичні події листопада – грудня 2004 р. в Україні [21]. Помаранчева революція змінила стилістику спілкування влади з народом: зокрема з'явилися м'які, інтимні інтонації у зверненнях народного лідера до українців типу *моя нація, мої друзі, моя Україна, мої любі* тощо; національно-прецедентними феноменами стали позбавлені відчутних конотацій колоративи *оранжевий, помаранчевий* [21], оцінний знак яких варіювався у різних виданнях у діапазоні + / – , що було зумовлено насамперед політичною спрямованістю газети. Так, у демократичних ЗМІ помаранчевий – це "колір тепла, життя, світла, настрою, революції, перемоги": "*Майдан Незалежності <...> прикрасили в помаранчевий колір – колір нашої революції*" (Вільне життя. – 2004. – 22 січ.), "*помаранчева надія*" (Вільне життя. – 2004. – 27 листоп.); в опозиційній – "колір відмирання, спаленого листа, кошмару": "*для нього (Януковича) та його прибічників "помаранчевий кошмар" триватиме недовго*" (Вільне життя. – 2004. – 22 січ.). Хоча нині зазначені колоративи вже не мають яскравої образності, трапляються навіть матеріали, в яких вони змінюють свій оцінний знак, що зумовлено сучасним політико-економічним станом в Україні, в результаті чого у текстах з'явився наліт авторського розчарування й песимізму, порівняйте: "*Тепер "помаранчеві" й "сині" цілуються і разом їздять у Монте-Карло, а ми виглядаємо, як дурні*" (Орех. – 2006. – 14 верес.). Те ж саме стосується й власних імен головних учасників революції. Так, замість таких найменувань, як "*помаранчева леді*", "*залізна леді*", "*леді Ю*", "*принцеса помаранчевої революції*" ті ж самі "помаранчеві" видання сьогодні уникають цих висловів, часто замість них використовують власні імена політиків у іронічному контексті: "*Для чого нам "повертати Юлю?"*"

(14 верес.), "*Пересічних українців уже не цікавить, навіщо Юля розпустила косу*" (27 трав.). Отже, можемо зазначити, що рухливість оцінних меж журналістського тексту значною мірою зумовлена як політичними змінами у суспільстві, так і суб'єктивним ставленням мовця до адресата мовлення, його дій, поведінки, подій у соціумі в цілому.

На оцінку тексту впливає й тип самого видання. Зокрема, як зазначає російська дослідниця О. Какоріна, "образний світ опозиційної преси несе в собі риси "естетики потворного", в якому гіпертрофована сфера негативних оцінних номінацій" [11, 425]. Ця ж характеристика властива й вітчизняним ЗМІ. Отримані дані щодо використання емотивних одиниць в українській пресі засвідчують найактивніше використання негативно-експресивних одиниць у комуністичних виданнях. А. Белецька, провівши контент-дослідження партійних українських газет напередодні президентських виборів 2004 р., наводить таке відсоткове відношення негативно забарвлених іменників та прикметників до загальної кількості досліджених одиниць номера газети за липень 2004 р.: "З жінками за майбутнє" – 1,04 %; "Наша газета+" – 1,2 %; "Україна і світ сьогодні" – 3,4 %; "Без цензури" – 4,7 %; "Товариш" – 5,4 %; "Комуніст" – 8,6 % [5, 50–53]. Саме у газеті "Комуніст" найчастішою метафоричною моделлю є "війна", яка, як відомо, відображає конфліктність мислення і призводить до серйозних проблем при спробах досягнення консенсусу [3].

Аналіз газетних матеріалів засвідчив, що оцінність тексту може бути зумовлена й специфікою журналістських жанрів, структурні й функціональні особливості яких передбачає формування того чи іншого оцінного знака тексту. За нашими даними, суто позитивним виявляється нарис, який за своїм призначенням уже зумовлює створення позитивних текстів. Адже саме в ньому, як слушно зауважує В. Здорова, "досліджуються реальні життєві явища через людські долі та характеристики з метою впливу на соціальну практику, формування особистості, її орієнтації у системі національно-політичних і духовних цінностей" [10, 245]. "Саме нарис з його художніми засобами, розповіддю про мислячих людей тією чи іншою мірою стимулював суспільні процеси" [10, 246]. Надзвичайною добротою сповнені портретні та подорожні нариси, у центрі уваги яких постаті історичних і культурних діячів, талановитих людей, цікаві країни, міста, їх мешканці: "*Квітка з Петриківки*" (23 серп.), "*Генії міста Львова*" (19 верес.). Саме позитивний фактичний матеріал та позитивна лінгвістична репрезентація, які властиві нарисам, й створюють схвальну оцінність журналістського матеріалу.

Оцінність тексту, безумовно, формується й на основі соціокультурних стереотипів. Адже суб'єкт, оцінюючи певний об'єкт, спирається, з одного боку, на власне ставлення до нього, а з другого – на стереотипні уявлення про об'єкт та його місце у ціннісній картині світу.

В різних культурах і в різних історичних умовах стереотип набуває різного смислу, в зв'язку з чим оцінюваний об'єкт має неоднакову оцінку. Як слушно зазначає В. Русанівський, "у всякого народу є своє уявлення про позитивні і негативні предмети, явища, їх ознаки" [18, 52]. Крім того, кожний народ має свої специфічні архетипи, в яких закріплюються риси менталітету тієї чи іншої нації. Видатний український етнологіст О. Кульчицький у статті "Риси характерології українського народу" (1949) серед головних українських архетипів називає "доброту, ласкаву, плідну Землю" і "Богиню-Матір" [2, 50–52]. Саме українцям властиве пріоритетне ставлення до землі-годувальниці як до Батьківщини, матері, яка розвиває в нього культ краси, любові до рідного краю, шанобливість і повагу. Відомо, що українці споконвіку були хліборобським народом. За свідченням В. Янова, ще в 1926 р. 92 % українців були селянами [24, 292], які були пов'язані з землею як фізично, так і духовно. Саме "земля для українця набрала певної мітичної й містичної, якоїсь легендарної таємної життєдайної сили" [24, 292–293]. М. Костомаров, порівнюючи українську та московську вдачі, зазначає: "На Україні пишається квітами майже чи не кожний двір хлібороба", біля хат вирощують лісові дерева, хоч вони не приносять ніякої матеріальної користі, вони просто для краси, для естетичної насолоди, чого нема в інших північних сусідів. "Рідко коли можна здивувати великороса, щоб спізнавав і відчував красу місцевості, любувався, оглядаючи небо, – і впивався б, ні на що не звертаючи уваги, очима в озеро, освічене сонцем або місяцем, або вдивляючись у блакитну далину лісів, заслуговував хором весняного птаства" [24, 294]. У зв'язку з цим медійні тексти, які містять концепт "земля", вже самі по собі оцінні, незважаючи навіть на контекст. Хоча найчастіше публікуються матеріали, що стосуються негативних земельних проблем, насамперед її розпродажу або, як прийнято говорити, "розбазарювання, "деребану". Порівняйте: "Земля з ароматом ліків" (11 серп.), "Темні схеми для чорнозему" (27 лют.), "Манна земельна" (12 верес.).

Отже, проведений аналіз газетних матеріалів засвідчив, що оцінність як соціокультурна ознака журналістського тексту виявляється багатогранною категорією. Її знак у ЗМІ може бути зумовлений різноманітними соціокультурними чинниками, серед яких вирізняються специфіка соціокультурного простору (зокрема історична епоха, ідеологічні та політичні зміни в соціумі, його культурні стереотипи), тип видання (насамперед його політична спрямованість), жанрова специфіка тексту, індивідуальні особливості світосприйняття комунікантів. Урахування цих факторів сприяє не лише ґрунтовному дослідженню категорії оцінки, а й ефективній комунікації та створенню оцінно збалансованих журналістських текстів, що, у свою чергу, зумовлюватиме інформаційний та психологічний комфорт у суспільстві.

1. Арутюнова, Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Арутюнова Н. Д. – М. : Наука, 1988.
2. Баронин, А. С. Этнопсихология / Баронин А. С. – К., 2000.
3. Баранов, А. Н. Словарь русских политических метафор / Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. – М. : Редакция САМ, "Помовский и партнеры", 1994.
4. Басовская, Е. Н. Немотивированный пейоратив в публицистическом тексте / Басовская Е. Н. // Эмоции в языке и речи : сб. ст. – М., 2005. – С. 223–235.
5. Белецька, А. В. Мовна сугестія політичного дискурсу партійної преси України / Белецька А. В. // Наук. зап. Ін-ту журналістики. – 2005. – Т. 20. – С. 50–53.
6. Богомоллов, А. Н. К вопросу о создании модели обучения пониманию текстов массовой коммуникации (на материале учебника русского языка для иностранцев "Взаимопонимание") / Богомоллов А. Н. // Вестник МГУ. Сер. 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2000. – № 2.
7. Богуславская, В. В. Журналистский текст: лингвосоциокультурное моделирование : автореф. дис. ... д. филол. н. / Богуславская В. В. – Воронеж, 2004.
8. Ван-Дейк, Т. А. Стратегии понимания связного текста / Ван-Дейк Т. А., Кинч В. // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. XXIII: Когнитивный анализ языка. – С. 153–211.
9. Вольф, Е. М. Оценочное значение и соотношение признаков "хорошо/плохо" / Вольф Е. М. // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 98–106.
10. Здоровега, В. Теорія і методика журналістської творчості / Здоровега В. – Львів : ПАІС, 2004.
11. Какорина, Е. В. Трансформации лексической семантики и сочетаемости (на материале языка газет) / Какорина Е. В. // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – М. : Языки русской культуры, 1996.
12. Канетти, Э. Л. Массы и власть / Канетти Э. – <<http://lib.ru/POLSTOLOG/KANETTI/pover.txt>>.
13. Кёстер-Тома, З. Сферы бытования русского социолекта (Социологический аспект) / Кёстер-Тома З. // Русистика. – Берлин, 1994. – № 1–2. – С. 18–28.
14. Крысин, Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни / Крысин Л. П. // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – М. : Языки русской культуры, 1996.
15. Макаров, М. Л. Основы теории дискурса / Макаров М. Л. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2003.
16. Науменко, Т. В. Журналистика как система деятельности: сущность, содержание, формы / Науменко Т. В. – <<http://www.openburg.ru/culture/credo/19/naumenko>>.
17. Плотников, В. И. Оценка / Плотников В. И. // Современный филологический словарь / под общ. ред. В. Е. Кемерова. – Лондон ; Франкфурт-на-Майне ; П. ; Люксембург ; М. ; Мн., 1998.
18. Русанівський, В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / Русанівський В. М. – К. : Наукова думка, 1988.

19. *Сиберт, С.* Четыре теории прессы / Сиберт С., Шрам У., Питерсон Т. – М., 1998.
20. *Солганик, Г. Я.* Системный анализ газетной лексики и источники ее пополнения / Солганик Г. Я. – М. : Наука, 1976.
21. *Ставицька, Л. О.* Дискурс помаранчевої пристрасті / Ставицька Л. О. – <<http://www.technology.ru/public>>.
22. *Токарев, Г. В.* К вопросу о типологии культурных коннотаций // Филологические науки. – 2003. – № 3. – С. 56–60.
23. *Эко, У.* Пять эссе на темы этики / Эко У. – С.Пб. : Симпозиум, 1998.
24. *Янів, В.* Нариси до історії української етнопсихології / Янів В. ; упоряд. М. Шафовал. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006.
25. *Fleur, M.* Theories of Mass Communication / Fleur M., de Ball-Rokeach S. – N. Y. ; L., 1982.
26. *McConnell-Ginet, S.* On the Deep (and Surface) Adjective Good / McConnell-Ginet S. // Contribution to Grammatical Studies: Semantics and Syntax / Ed. Waugh L. R., Coetsem F. von. Leiden. – 1971.

Марія Дяченко,
асп. (Запоріжжя)
УДК 070(477)

Специфіка жанрової палітри сатири та гумору в регіональній пресі (на прикладі запорізьких газет 50–90-х рр. ХХ ст.)

Досліджуються особливості функціонування та різновиди жанрів сатири та гумору на сторінках запорізької преси 50–90-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: анекдот, афоризм, гумор, жанр, жанрова різноманітність, сатира, фейлетон.

This article deals with peculiarities of functioning and varieties of the genres of satire and humor on the pages of Zaporizhzhya's newspapers in the 50-90-ies of the XX century.

Keywords: aphorism, fanny story, feuilleton, genre, genres variety, humor, satire.

В статье исследуются особенности функционирования и разновидности жанров сатиры и юмора на страницах запорожской прессы 50–90 гг. ХХ в.

Ключевые слова: анекдот, афоризм, жанр, жанровое разнообразие, сатира, фельетон, юмор.

Твори газетної сатири та гумору становлять велику групу жанрів художньої публіцистики, фіксуючи парадокси людського життя, відтворюючи їх у комічних, смішних формах, певним чином впливаючи на формування особистісної культури і ментальності українців.

Дослідженню жанрів сатири та гумору приділяли увагу М. Віленський [1], В. Ворошилов [2], Є. Журбіна [3], Л. Крайчик [4], О. Кузнецова [5], І. Михайлин [6], О. Сукоцєв [7], Н. Федоренко [9], А. Щербина [10], Ю. Ярмиш [11], запорізькі науковці І. Герман, Т. Хітрова, журналіст-практик В. Московцева та ін.

Питання специфіки сатирично-гумористичного дискурсу та його ідейно-темагичного навантаження в газетній періодиці Запорізького краю другої половини ХХ – початку ХХІ ст. досі не були об'єктом спеціального комплексного наукового вивчення, чим пояснюється експліцитність вибору предмета нашого аналізу. Джерелами обраного дослідження є регіональні газети 1950–2000 рр.: "Червоне Запоріжжя" (ЧЗ), "Запорізька правда" (ЗП), "Індустріальне Запорожжя" (ІЗ), "Комсомолец Запоріжжя" (КЗ), "Запорізька Січ" (ЗС), "Верже".

Мета статті – відстежити на матеріалі запорізьких газет специфіку жанрової палітри сатирично-гумористичної публіцистики, проаналізувати динаміку індексу частотності її різновидів у регіональній пресі відповідно до суспільно-політичних змін у країні.

На думку О. Кузнецової, "комічне в пресі, помножене на тираж газети чи журналу, не просто додає настрою, веселить десятки тисяч читачів, воно підносить силу духу, додає наснаги до праці, допомагає вижити в скрутні часи, змушує боротися" [5, 3]. Яскравим підтвердженням такої думки може бути і напрочуд багата жанрова палітра сатирично-гумористичних творів на шпальтах запорізьких газет 50–90-х рр. ХХ ст., представлена рідкісними памфлетами, чималими прозовими і поетичними фейлетонами, сатиричними та гумористичними оповіданнями, казками, замітками, репортажами, бесідами; малими та мініатюрними жанрами (байками, усмішками, гуморесками, бувальщинами, притчами, анекдотами, діалогами, порадами, монологами, "роздумізмами", пропозиціями, епіграмами, іронічними афоризмами, "думками набакир", жартами, думками речей, "галушками", "мудрими думками", міні-віршами, міні-оповідками, "міні-фейлетончиками", передражнюваннями, загадками, репліками, фразами, "словничками-жартівничками", мікробайками, "ідеями з нашого життя", дуплетами, гномами, співанками, пародіями, співомовками, епітафіями, перчинками, оголошеннями, "фразміркуваннями", "маразмами", "недочувками").

Памфлет – один із малодосліджених жанрів сатиричної публіцистики, "рідкісний гість на газетних шпальтах" [4, 111]. У теорії публіцистичних жанрів поняття памфлету визначається як "сатиричний твір художньо-публіцистичного жанру, який викриває політично ворожі погляди, дії, психологію, ворожу ідеологію, соціальну систему" [4, 111].

За визначенням російського дослідника В. Ворошилова, "памфлет – твір викривального характеру, в якому сатиричний початок становлять сарказм, патетика і гнівна експресивність, а публіцистичний – злободенність, оперативність, документальність і великомасштабний об'єкт викривання (велике соціальне явище, державні чи громадські діячі)" [2, 74]. Памфлет – надзвичайно рідкісне явище в регіональній пресі, як і в усій газетній журналістиці досліджуваного періоду.

Дослідження особливостей функціонування жанру на шпальтах запорізьких газет свідчать про яскравість і оцінність заголовків, з яких угадується масштабність критики, що досягається використанням реальних фактів і їх абстрагованої оцінки в назвах памфлетів, як-от: Д. Морозівська "Шило стирчить із мішка" (ЧЗ. – 1951. – 20 лип.), В. Хоменко "На кожному розі корчма стоїть" (ЗП. – 1958. – 18 січ.), В. Колотовкін "Користолюбце в брандмайорській касці" (ЗП. – 1959. – 20 січ.), В. Олейников, В. Семоненко "Шито білими нитками" (1981. – 28 лип.), Б. Антоненко "Ні риба, ні м'ясо" (ЗП. – 1984. – 1 лип.), К. Михайленко "Скільки коштує неухажливість?". Заголовки памфлетів – перший своєрідний оцінний, емоційний сигнал, що встановлює контакт між публіцистом і читачем.

У центрі кожного памфлету – образ автора, публіциста, який може посилатися на реальні події, документи, цитувати правдиві висловлювання, загострювати увагу на певних деталях, надавати розповіді оцінювального характеру, використовувати прийоми відкритої полеміки, стилістичні фігури ораторської промови, в основі якої – стрімкий, потужний пафос. Автор у памфлеті – не художній образ, а реальна дійова особа з конкретною адресою.

Специфіка партійної ідеології визначала спрямованість жанру в досліджуваній період: проти війни, імперіалізму, усіх ворогів радянської влади. Наприкінці 80-х рр. ХХ ст., у період стрімкої демократизації України і наближення її до здобуття незалежності, під безпосереднім впливом конституційних змін у державі, появи різних за політичними програмами партій та рухів памфлет у регіональній пресі набуває значної ваги і стає гострою зброєю політичної боротьби. Наприклад: В. Песоголовець "Чужі люди" (ЗП. – 1992. – 26 верес.), М. Шумилов "Чи не позичити за бугром ще й солі?" (ЗП. – 1996. – 2 квіт.), О. Довженко "Карта Севастополя. Тріумф і трагедія президентів" (ЗС. – 1996. – 15 черв.), В. Махинько "Свавілля собаче" (Верже. – 1997. – 18 верес.), В. Сергієнко "Верховенство беззаконня і... дитина" (Верже. – 1997. – 9 жовт.).

Фейлетон – художньо-публіцистичний жанр, "у якому комічне підґрунтя якихось негативних явищ або ситуацій розкривається шляхом інверсійної, асоціативної розробки теми, з використанням засобів алегоричності, інакомовлення" [11, 7]. Найхарактерніша риса, притаманна цьому жанру на сторінках регіональної періодики 50–90-х рр. ХХ ст., – сатиричність у відображенні навколишньої дійсності й аналізі

конкретних явищ, подій, людей. Відчувається, що за кожним фейлетоном – небайдужа, ерудована, спостережлива, прониклива людина з гострим пером і тонким почуттям здорового гумору.

У 50-х – на початку 60-х рр. фейлетон позначений високим рівнем частотності на шпальтах запорізьких газет: М. Мельник "Звідки взяли бур'яни в Примор'ї?", А. Михайлик "Як Іван Семенович Білий брошуру видавав" (ЧЗ. – 1951. – 12 серп.), М. Мельник "Як Гурій Спиридонович досліди закладав?" (ЧЗ. – 1951. – 26 серп.), "Надуванчики" (ЧЗ. – 1951. – 28 верес.), "В ногу з часом" (ЧЗ. – 1953. – 31 лип.), В. Брагін "В морі цифр" (ЗП. – 1959. – 3 черв.), М. Ласков "Дядю Васю везуть" (ЗП. – 1959. – 16 квіт.), А. Троян "Доки грім не гримне" (ЗП. – 1961. – 11 квіт.). Щомісяця на сторінках періодичних видань публікувалося в середньому по три фейлетони.

У 70-ті рр. простежується тенденція до різкого зниження рівня частотності цього благородного жанру в регіональній пресі (до одного фейлетону на місяць). Результати дослідження дають підстави стверджувати, що пік його популярності припав на першу половину 80-х рр.: у газеті "Запорізька правда" за липень–вересень 1980 р. опубліковано 11 фейлетонів, у квітні–червні 1982 р. – 10, у січні–березні 1983 р. – 15, у липні–серпні 1984 р. – 17, а в газеті "Индустриальное Запорожье" лише за один липень 1985 р. налічується 7 фейлетонів. Трохи нижчі показники в обласній молодіжці "Комсомолец Запоріжжя".

Активність у функціонуванні жанру фейлетону, на нашу думку, тісно пов'язана з широким діапазоном тематико-проблемного комплексу: І. Анісенко, І. Дерев'яно "Був у кума автомобіль" (ЗП. – 1980. – 30 верес.), М. Ларні "Поповнення для ЦРУ" (ЗП. – 1980. – 16 верес.), Г. Літневський "Клин до клина" (КЗ. – 1980. – 21 лист.), М. Шумилов "Жартувала баба з колесом" (ЗП. – 1982. – 14 квіт.), В. Дорошенко "Крадіжка без зламу" (КЗ. – 1983. – 3 берез.), В. Риндін, В. Полюшко "Двійка за розв'язок" (ИЗ. – 1983. – 27 серп.), І. Дерев'яно, М. Попель "Не спитавши броду..." (ЗП. – 1984. – 12 берез.), Е. Рубахін, В. Полюшко "Фотографії робочого дня Г. Головні (Виходьте – приїхали)" (ИЗ. – 1985. – 10 лип.), І. Дерев'яно, І. Анісенко "Гарнітур з сюрпризом" (ЗП. – 1984. – 4 лют.), І. Дерев'яно, М. Попель "Негоціант із Запоріжжя" (ЗП. – 1984. – 1 верес.), Е. Рубахін "Лара шукає самогон" (ИЗ. – 1985. – 17 лип.), М. Володкович "В гортоп – топ-топ" (ИЗ. – 1988. – 12 лют.).

У кожному фейлетоні – критичний спосіб відображення дійсності, висміювання, засудження негативних фактів, що досягається гостротою іронії, створенням пафосу заперечення, використанням художнього прийому антитези: "Два колгоспи, можна сказати, сусіди (їхні землі перетинає Вільнянськ) одночасно розпочали жнива. У Любимівці день і ніч у загінках гудуть комбайни, а купріянівцям все щось заважає..." (ЗП. – 1984. – 7 лип.); часто це відчувалося ще в назві твору: "Кольо-

рові сні, або Як начальника гуляйпільської механізованої дільниці № 6 підвів майстер дільниці Г. Лютий, котрого безбожно підвела запорізька междистанція залізниці" (ЗП. – 1985. – 8 трав.).

Нерідко фейлетони були прозорим відзеркаленням часу, в який писалися: "...людей охопила джинсова лихоманка – в джинсову кологнечу втягнуто усе місто!" (Дерев'янка І., Попель М. Гуляйпільський переполох // ЗП. – 1984. – 14 верес.). За їх допомогою на шпальтах запорізьких газет розкривалася комічна суть негативних фактів, явищ дійсності, їх парадоксальність у суперечностях між можливостями і потребами героя, його посадою і поведінкою, засобами і метою, словом і ділом, ідеалом і практикою, вчинком і здоровим глуздом, а відтак – окреслювався фінал, як пересторога, своєрідний засіб моральної профілактики: "Тепер за бажання поласувати м'ясом зайця доведеться сплачувати штраф у розмірі 50 карбованців" (Марченко І., Усенко В. Дещо про зайця, або Полювання, на яке не існує обмеження // ЗП. – 1984. – 8 верес.).

Слід зазначити, що в регіональній пресі 80-х рр. існували невеликі за обсягом твори, які своєю актуальністю не поступалися великим недільним фейлетонам. "Коротенький фейлетон ні про кого, бо міськелектромережа, міськєвітло, Комунарський комбінат в один голос кажуть, що стовп не їхній, а отже – нічий. <...> Стовпи все падають, а вони радять обходити: "Нічого, що зайвого кілометра дасте", – писав І. Федоров у матеріалі "Якою стежкою ходити" (ЗП. – 1980. – 19 серп.).

Існувала широка палітра різновидів жанру: фейлетон-репортаж, святковий, недільний, міжнародний, фейлетон-дослідження, фейлетон читача, міні-фейлетон, фейлетон-жарт, поетичний фейлетон. До останнього різновиду найчастіше звертався запорізький поет В. Губенко на шпальтах "Запорізької правди": "Характеристика" (1981. – 13 верес.), "В облозі" (1985. – 5 жовт.), "Критичний бумеранг" (1981. – 23 трав.), "Гості у Костя, що живе біля моря" (1981. – 15 серп.).

До кінця 80-х рр. фейлетон поступово зникає зі шпальт запорізьких газет. Ця тенденція посилюється і в 90-ті рр., адже рідко траплявся фейлетон у чистому класичному вигляді, цей жанр зазнав чималих трансформацій, внаслідок чого з'явилися нові модифікації. Процес "гібридизації" жанрів на шпальтах запорізької періодики позначився і на творах сатири та гумору, внаслідок чого з'явилися оригінальні за змістом і формою твори: іронічно-поетична дисертація Г. Літневського "До питання про ненаукову субстанцію" (КЗ. – 1977. – 5 берез.), сатиричний монолог-лекція з елементами фейлетону А. Новиченка "Про шкідливість куріння" (КЗ. – 1981. – 3 жовт.), памфлет-казка для дорослих І. Дерев'янка "І виріс... свин" (ЗП. – 1984. – 29 січ.), науково-сатиричне дослідження-репортаж П. Касьяна "Трактат про книги" (ИЗ. – 1985. – 31 лип.), фейлетон-репортаж В. Єременка "Рекет" (ЗС. – 1993. – 31 серп. – 1, 2 верес.), фейлетон-казка О. Перлюка "Лісова історія, або Літня казочка для дорослих" (КЗ. – 1990. – 7 лип.).

Серед малих сатирично-публіцистичних жанрів у регіональній пресі, що позначалися найвищим рівнем частотності, була сатирична замітка, як-от: Г. Літневський "Ой, чий то клуб стоїть?.." (КЗ. – 1977. – 17 лют.), А. Куртін "Антимодні турботи", В. Скуратівський "Запізнення" (1997. – 5 берез.), Г. Літневський "Стихія" (КЗ. – 1981. – 28 лип.), А. Новиченко "Недобір на прилавку" (КЗ. – 1981. – 15 серп.).

На сторінках запорізької преси можна було побачити усмішки Д. Іваненка "З наради не вернувся" (ЗП. – 1885. – 5 жовт.), А. Семенова "Спортивні пристрасті" (ЗП. – 1884. – 23 верес.), М. Шумилова "Земля наша: святкова усмішка" (ЗП. – 1982. – 1 трав.). Траплялися також гуморески: "Залізна логіка" В. Селезньова (ЗП. – 1994. – 8 квіт.), "Чиста перемога: гумореска застійних часів" С. Антоненко (ЗП. – 1994. – 23 квіт.), "Бандероль" А. Кушніра (ЗП. – 1980. – 19 лип.), "Премія за мовчанку" М. Мироненко (ЗП. – 1984. – 5 серп.), "Весільні дзвони" А. Семенова (ЗП. – 1987. – 25 трав.) та ін. Друкувалися байки в прозі, зокрема А. Копитіна "Цвіркун", "Іржа", "Картина в магазині", "Простота", "Пень", "Дерев'яний метр", "Перець" (КЗ. – 1981. – 3 жовт.), М. Лузана "Службові записки" (КЗ. – 1989. – 6 трав.). Стисла розповідь із алегоричним змістом спонукала читачів до повчальних висновків: "Ах, який красень! – говорили усі про Перець. – Такий червоний, такий яскравий! Але варто було його розкусити, як думки протилежно змінювалися" (КЗ. – 1981. – 3 жовт.); "Передвиборна агітація": "Ми – найнадійніша об'єднуюча сила! Голосуйте за нас! – агітували за себе Наручники" (ЗП. – 1994. – 23 квіт.).

На сторінках запорізької преси траплявся і сатиричний репортаж. До нього належать такі публікації: Ю. Гаєв "В ліс і поле за... металом" (КЗ. – 1981. – 29 серп.), М. Дмитренко "Щоб як у сусідів" (ЗП. – 1984. – 24 берез.), М. Прохоров, Є. Сирцов "Асфальтова фантазія" (1981. – 8 серп.), І. Стороженко "Ще не посіяли, а вже завіяли" (ЗП. – 1983. – 26 лют.), М. Шумилов "З кого брати приклад у роботі?" (ЗП. – 1983. – 16 січ.) та "Іронія долі, або З легким паром" (ЗП. – 1985. – 17 лист.). До сатиричної зарисовки можна віднести такі матеріали "Запорізької правди": С. Медведєв "Любов – не картопля" (1985. – 17 листоп.), Б. Павленко "Шиють, та не порють" (1980. – 13 лип.), М. Вовченко "Пенсіонери гадають..." (1980. – 16 серп.), К. Воротилов "Гірка доля солодкого кореня" (1981. – 31 жовт.). Читачам подобалися також сатиричні етюди цієї ж газети, як-от: М. Пономарець "Перше побачення" (1984. – 1 січ.), О. Панченко "Пропав голова" (1980. – 6 лип.), К. Сальниченко "Нічні злодії" (1980. – 9 серп.), А. Самсик "Дарунок Афродіти" (1980. – 16 серп.), а також сатиричні репліки Д. Іваненка "Кінокурілка" (1981. – 15 серп.), В. Голуба "Впрעדь не рекомендую" (1982. – 24 квіт.), Г. Мандричева "Приїздить іншим разом" (1983. – 29 берез.), В. Качура "Куди поділи борщ?" (1985. – 3 лист.); сатиричні штрихи С. Медведєва "Двоє на кризі" (1984. – 4 лют.), сатиричні бесіди М. Дмитренка "Уточнюємо координати" (1983. – 26 лют.).

Серед прозових сатирично-гумористичних жанрів у регіональній пресі цього періоду домінують оповідання сатиричні (Семенов К. Коробка сірників // КЗ. – 1977. – 3 берез.; Дмитренко М. Хто скаже: "Я винен"? // ЗП. – 1983. – 8 січ.; Семенов А. Подалі від гриха // ЗП. – 1983. – 5 берез.), гумористичні (Голодович А. Щедрий лицар // КЗ. – 1977. – 1 січ.; Ісаєнко В. Ягідки-квіточки // КЗ. – 1977. – 12 лют.; Ларичкін М. Щасливий виклик // КЗ. – 1977. – 3 берез.; Богуславський М. Ательє // КЗ. – 1981. – 27 жовт.; Семенов А. Сюрприз // ЗП. – 1984. – 8 берез.; Авдієнко С. Фіга // КЗ. – 1989. – 15 квіт.; Перлюк О. Вечір на двох // КЗ. – 1990. – 21 лип.), фантастичні (Літневський Г. Таємниця невідомої планети // КЗ. – 1989. – 1 січ.).

Жива розповідь із реального життя потрапляла до редакцій – і на сторінках газет з'являлися своєрідні сатиричні дискусії (М. Дзюбенко, М. Шумилов "Чи потрібен сільраді приз?"), сатиричні оповідки в документах (О. Хавчин "Анонім"), казки для дорослих (І. Дерев'яно "І виріс... свин", О. Перлюк "Лісова історія" (літня казочка для дорослих), О. Григорян "Меланхолія", В. Сергєєв "Поєдинок із козанострою" (казка гумористична).

Серед перчанського жанрового розмаїття (постійна рубрика "Запорізький перець" у газеті "Запорізька правда") високий рівень частотності мали так звані психологічний практикум ("Як кинути палити", 1980), екскурсійне бюро ("По пам'ятних місцях Куйбишевського району", 1984), рацпропозиція перця ("Дешево, вигідно, зручно і швидко", 1983), жарт (В. Чубенко "Спасибі телевізору", 1982; "В одній науковій установі" – жарт не жарт, 1982).

Не можна назвати ілюзорним і перчанський епістолярій – листи, надіслані "Запорізькому перцеві" не лише пронизані гумором, а й мають цілком реальне підґрунтя, несуть прозорі думки і слова з життя їх авторів: "Хто винен?" – добірка з листів читачів-кореспондентів (1981. – 15 серп.), "Дзвінок від невідомого автора із коксохімзаводу" (1984. – 4 серп.).

На сторінках молодіжної газети "Комсомолец Запоріжжя" "Весела бричка" не лише проводила жартівливі "юридичні" консультації дописувачам-читачам, а й відповідала на їх листи. Наприклад, у рубриці "Пегас брикається": "... Здибалися подруги, та й стали. Очі в очі. Одна наіндючина, готова кішкою накинута, з зубами і пазурами вчепитися, і пахуче волосся другої, і аж тримтять..." (В. В-ко, м. Запоріжжя). Відповідь: – Нехай "тримтять", нічого в неї не вийде. Щоб кішкою накинута, треба ж бути накошаченою, а вона ж "наіндючина..." (1977. – 5 берез.); "... Тільки людина чесна може зі спокійною душею таврувати негідника. Не будемо гриха таїти: інший і виступив би і, як говориться, "затаврував" би, але сам не зовсім бездоганний. От і думає: "Ну його. Хай що хоче – робить. А то завтра мене візьме на олівець"; "Ми обов'язково спишемо в архів останній анонімний лист. Колись.

У майбутньому..." (Сойчик В. Анонімка: шлях до архіву // КЗ. – 1981. – 4 лип.).

Слід зазначити, що в цей період у місцевій періодиці досить активно починає функціонувати анекдот, що до кінця 90-х рр. стає чи не найголовнішим жанром сатири та гумору. Живлячись життєдайними соками народного коріння, актуальний, стислий, дотепний і, врешті-решт, смішний анекдот досягає найвищого піку популярності, що пояснюється історичними умовами, демократизацією, прагненням до свободи слова і вільного виявлення думок. Рівень його частотності на шпальтах регіональних видань значно зріс наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.: часто в одному номері газети "Запорізька правда" друкувалось 6 (1996. – 8 черв.; 1996. – 12 квіт.), 7 (1996. – 30 квіт.; 1 черв.), 12 (1996. – 29 трав.) анекдотів, а за три місяці (квітень–червень) 1996 р. їх опубліковано 97. Найчастіше твори цього жанру мали форму діалогів: "Оце кульгаю, мозолі замучив. Дуже болить? Як зуби. Хоч на стіну лізь. Значить ще гірше. Зубами хоч ходити не треба" (1981. – 12 верес.), "П'яний водій та автоінспектор: Дихніть! – А чи культурно буде це з мого боку?" (1985. – 5 жовт.), "Ти вже влаштувався? – Ні, ще працюю" (1992. – 14 берез.).

Серед мініатюрних жанрів сатири та гумору, що побутували на сторінках місцевих газет, були сатиричні діалоги, які друкувалися під перчанськими рубриками: "Діалогічні мініатюри", "У світі діалогів" ("Запорізький перець у ЗП"): "Не з пустими руками" (1980. – 13 лип.), "Піди, поспитай у Килини" (1982. – 16 трав.), "І все ж таки вона не горить" (1985. – 19 жовт.), "Щоб як у сусідів" (1984. – 24 берез.).

У дитячих рубриках запорізьких газет ("Жменька зеніток про наших діток", "Сто дитячих "Чому?"") знаходили приклади своєрідних діалогів про дітей. Скажімо: "Ваню, зізнайся, хто писав тобі домашній твір? – Чесне слово, не знаю, я рано ліг спати..." (ЗП. – 1980. – 13 верес.), "Чому ти не розв'язав контрольну задачу? – Коли мені потрібно прийняти будь-яке важке рішення, я завжди раджусь із татом, а він зараз у відпустці" (ЗП. – 1980. – 20 верес.).

Трохи нижчий рівень частотності мають сатиричні монологи: М. Дмитренко "Де ж тая вулиця (Монолог для Геннадія Хазанова)" (ЗП. – 1980. – 26 лип.), А. Рекубрацький "Тато дай: (монолог ображеного татуса)" (ЗП. – 1995. – 9 верес.), "Про шкідливість куріння: (сатиричний монолог-лекція колишнього студента Андрія Новиченка)" (КЗ. – 1981. – 3 жовт.), "До питання про наукову субстанцію: (іронічно-поетична дисертація Геннадія Літневського)" (КЗ. – 1987. – 5 берез.).

На сторінках регіональної періодици 70–90-х рр. ХХ ст. уміщувались своєрідні, пронизані гумором та сатирою "психологічні практикуми" ("Як кинути палити"), газетні профілакторії "Протип'яний" ("Джин із чвертки" В. Губенка, "А Васька слухає та п'є" П. Яриша, "Нерозуміння" Б. Козлова тощо). Цікавими були корисні жартівливі

поради, що відразу з народних вуст потрапляли на шпальти газет: "Щоб немовлята не мочили пелюшок, годуйте їх сухим молоком" (КЗ. – 1970. – 2 квіт.), "Якщо ви пересолили суп, прокип'ятить у ньому мішечок з борошном, потім вилийте все у помий і починайте варити борщ" (ЗП. – 1984. – 1 січ.).

Вражають своєю народністю й самобутністю деякі оголошення: "Райком зачинено. Всі перейшли у райвиконком" (ЗП. – 1990. – 20 жовт.), "Якщо вам не вистачає культури, то це не значить, що ви повинні описувати стіни кінотеатру рекламою" (ЗП. – 1992. – 14 берез.). Траплялися також "байки в два рядки": ""Запрошення": Заходь у гості Мишоловка, – Розкрила дверці мишоловка", "Допекли": Бик від порожнього корита Мчить на завфермою: – Кор-р-рида!!!". Вирізнялися у "Запорізькій правді" так звані "думки речей", як-от: "Акумулятор: "Здоров'я в порядку! Спасибі зарядці!", "Гайка: "Ой, і закрутилась я!", "Долото: "До лота не маю ніякого відношення"" (1985. – 12 жовт.). Були і своєрідні скарги: "Поки існують акти про списання, – скаржилося Скло, – мене битимуть", "Кубок скаржився на те, що його весь час розігрують", "З виступу завідуючого фермою: "У нашому господарстві вже стало правилом: якщо ти корова, то тебе повинні доїти тільки апаратом". Траплялися "старі загадки – нові відгадки": "Хто приходить тихо, а відходить з шумом? (Теща)", "Хто малюнок на вікні уночі зробив мені? (Хуліган)" (1995. – 28 жовт.), а також бувальщини: М. Дмитренко "Як я вечеряв у ресторані" (1980. – 19 лип.), М. Карахін "Сім букв по горизонталі" (1983. – 26 лют.), М. Дмитренко "Бердянська бувальщина" (1981. – 8 січ.).

Частим явищем у регіональній пресі 80–90-х рр. були "словнички-жартівнички" з цікавим іронічним тлумаченням: *лікар* – рахівник, *вікун* – лазня, *казус* – диктор, *медіана* – бджола, *наполеон* – агроном, *оратор* – плуг (ЗП. – 1996. – 1 груд.); тлумачення останнього слова іншим автором у цій же газеті відрізнялося від попереднього: *оратор* – тракторист, *самовар* – чоловік без дружини (1981. – 15 серп.). Друкувалися "перлинки з архіву коректора" (злодій в законопроекті, відьмовочка, імплікмент, акціонерне товариство, дуб здоров! // Верже. – 1997. – 26 черв.), "фразарій" (національність: росіянин зі словником, особлива прикмета – невидимка, лозунг: "За гуманізм – з людським обличчям!" // Верже. – 2000. – 13 квіт.), авторські "Ми... му... мудровані думки" (заклик: "Хай живуть сутінки – світле майбутнє темряви", прикмета: "Обличчя, понівечене думкою", підсумки: "Історичні процеси зазвичай закінчуються кримінальними", простота: "Найлегше все робити з великими труднощами").

Враховуючи результати дослідження, можна констатувати, що в 90-ті рр. на тлі корінних суспільно-політичних змін у країні на шпальтах запорізьких друкованих ЗМІ значною мірою демократизувалися процеси виявлення думок окремих авторів. Так, В. Гичка у "Фразі тиж-

ня" писав: "Хочеться хліба та видовищ – підіть до продуктової крамниці та подивіться на товар і на ціни" (ЗП. – 1996. – 22 черв.); Г. Проценко в "Ідеях з нашого життя-буття" зазначав: "Розумні люди вчать для того, щоб знати, а нікчемні – для того, щоб їх знали" (ЗП. – 1996. – 15 черв.). Для цього існували окремі рубрики: "Думки непричісані", "Думки набакир", "Мудрі думки", "Армійські маразми" тощо у газеті "Верже", де можна було прочитати: "Світ ви-жив не тому, що сміявся, а тому, що отримував зарплатню", "Високо в горах таке чисте повітря, що в ньому навіть людей немає" (1997. – 11 верес.), "Туалет – обличчя чергового по роті!", "Поставте тут шлагбаум або тямущого майора!", "Витрусити ковдри вздовж і перпендикулярно" (1998. – 28 серп.).

Цікавими й дотепними були на шпальтах газети "Верже" так звані роздумізи: "Шукаю друга життя. Бюджетників прошу не турбуватися", "Не треба боятися старості. Вона проходить", "Діти – квіти життя. Даруйте жінкам квіти!", "Курортний роман – це проза чи поезія?" (1997. – 24 лип.); "фразочки": "Не шукай тещу іншому – сам в зяті потрапиш", "Я своєю смішною пикою сам себе і весело", "Картина Репіна: "Запорожці" пишуть листа "Мерседесу" (2000. – 20 квіт.); "фразроздуми": "Політики не забувають своїх обіцянок, кожен чотири роки вони їх згадують", "Не треба відкладати на завтра те, що можна взагалі не робити" (2000. – 6 квіт.).

У період "перебудови" на шпальти газет потрапляли свіжі думки народу, так звані "плюралізми": "Народ до 2000 року буде жити в окремих квартирах, а керівництво?" (КЗ. – 1988. – 18 серп.), "Чим більше стоятимеш у чергах, тим довшим буде життя" (КЗ. – 1989. – 6 трав.), "Вакуум не зізнався, що він – родич порожнечі (КЗ. – 1989. – 6 трав.), "Село годує місто хлібом. А місто село – обіцянками", "Навкруги – стільки цікавого і кругом не пускають" (КЗ. – 1990. – 21 лип.), "Лелека регулярно приносив йому діточок, а суд – виконавчі листи", "Людині треба вірити, навіть якщо вона працює в бюро прогнозів" (ЗП. – 1995. – 21 жовт.), "Для чого совість тим, у кого її немає?" (ЗП. – 1995. – 11 лист.), "За щастя треба боротися, ось політики і б'ють один одному пики" (ЗП. – 1995. – 9 верес.). У часи формування нової держави та визнання української мови державною до редакції з учнівського щоденника потрапила батьківська записка до вчителя, написана суржилом: "Ельвіра Іванівна. Шо за причина шо Ігорь має з письмової 3 за 4 четв., а в зошиті самі 5 і 4. Нас ето зовсім не устроює і або про вище образование і мічтатъ ненада" (ЗП. – 1995. – 23 жовт.).

Віршована сатира і гумор у запорізькій пресі досліджуваного періоду мали широке проблемне коло і конкретно-життєве мовне оформлення. Сатирична, гумористична поезія у регіональних газетах представлена малими і середніми формами: байками (Б. Слюсар "Повчання", Б. Мироненко "Панькова помилка", В. Юдін "Руки"), співанками ("Ой, коли б то швидше літо, бо у клубі холод – жах! Так набридло вже сидіти у

шапках і кожухах"), співомовками ("Щедрий господар радо він гостей прийняв, Новий рік зустрів із ними, щедро їх почастував анекдотами старими"), міні-пісеньками ("В лузі вітер свище: з'їли кабанище, а списали поросля. От і пісенька уся"), гномами ("Ходить корисно всім пішком, та на плечах іще з мішком. Ходив би й я – жона хворіє, й машину шкода – заржавіє"), епітафіями ("Підлабузникові: хай розпечений казан лиже без спочину. Він лизне і мовить: "Ні, не страшна затія. Ця робота по мені. Я лизати вмію"), віршованими пародіями ("Гліб мрійливо каже Васі: "Обживем нові світи! Уявляєш і на Марсі будуть яблуні цвісти"". "Дехто буде й тому радий, – відказав Василь на це. – Якщо візьмеш і посадиш на Землі хоч деревце"), перчинками ("Кажуть всі про нього: Славний Клим товариш, тільки без "пального" каші з ним не зварисш").

Часто на шпальтах регіональних газет, зокрема "Запорізької правди", траплялися сатиричні вірші ("Захисник флори" В. Юдіна, "Бригада "У"" В. Губенка, "Звичайна історія" Б. Мироненка), поетичні усмішки ("Хитра стратегія", "Інтерв'ю", "Конкурент Діда Мороза" П. Ребра), гуморески ("Диво" М. Білокопитова, "Суворий лікар" М. Білецького, "Не той діагноз" П. Ребра, "Не в ногу" М. Сороченко, "Суперниця" В. Губенка).

У процесі дослідження встановлено, що сатирична публіцистика особливо гостро і чутливо реагувала на соціальні та політичні зміни в житті суспільства. Разом із творчим вдосконаленням жанрів у цей період відбувається своєрідна переоцінка цінностей у висвітленні комедійних ситуацій, коли на передній план у більшості з них виступають питання політичної боротьби, що спонукало журналістів до вдосконалення професійної майстерності у розкритті вагомих життєвих проблем, до вибору найдоцільніших художньо-публіцистичних форм відповідно до загальноприйнятих норм моралі та політичних переконань і творчої індивідуальності автора.

Слід констатувати, що жанрова палітра сатири та гумору запорізької преси другої половини ХХ ст. залишається поза увагою науковців. Відсутність досліджень з цієї теми відкриває перспективу подальшої роботи над вивченням та глибоким аналізом жанрової парадигми запорізької преси 50–90-х рр. ХХ ст.

1. Виленский, М. Э. Как написать фельетон / Виленский М. Э. – М. : Мысль, 1982. – 293 с.

2. Ворошилов, В. В. Журналистика : учебник / Ворошилов В. В. – С.Пб. : Изд-во Михайлова В. А., 1999.

3. Журбина, Е. И. Теория и практика художественно-публицистических жанров : очерк. Фельетон / Журбина Е. И. – М. : Мысль, 1969. – 399 с.

4. Кройчик, Л. Е. Современный газетный фельетон / Кройчик Л. Е. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. – 230 с.

5. Кузнецова, О. Д. Засоби й форми сатири та гумору в українській пресі / Кузнецова О. Д. – Львів : Вид. центр Львів. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – 250 с.

6. Михайлин, І. Л. Історія української журналістики : підручник / Михайлин І. Л. – Х. : ХАІФТ, 2000. – Кн. 1. – 279 с.

7. Суконцев, А. А. До и после фельетона / Суконцев А. А. – М. : Мысль, 1989. – 252 с.

8. Українська афористика. – К. : Просвіта, 2001. – 320 с.

9. Федоренко, Н. Т. Меткость слова: (Афористика как жанр словесного искусства) / Федоренко Н. Т. – М. : Современник, 1975. – 255 с.

10. Щербина, А. О. Жанри сатири й гумору / Щербина А. О. – К. : Дніпро, 1977. – 135 с.

11. Ярмиш, Ю. Ф. Жанри сатиричної публіцистики : навч. посіб. для студ. Ін-ту журналістики, ф-тів та відділень журналістики / Ярмиш Ю. Ф. ; за ред. проф. В. В. Різуна. – К., 2003. – 156 с.

Віталій Завадяк,
асист. (Ужгород)
УДК 070(09)(477)

Гласність та перебудова на сторінках закарпатської преси

Досліджується розвиток районної преси Закарпаття в часи перебудови. Розглядаються суспільно-політичні й соціально-економічні процеси, що відбувалися на Закарпатті, те, як вони впливали на розвиток преси. Аналізується тематичне наповнення закарпатських видань.

Ключові слова: перебудова, політичні процеси, політичні зміни, репресії, районна преса, друковані ЗМІ, пресознавство.

The development of regional press in Zakarpattya during period of "perestroika" is researched in this article. Social, political and economical processes in this region and their influence on press' development are considered. Also a thematic filling of Zakarpatian press is analyzed.

Keywords: "perestroika", political processes, regional press, political changes, printed mass media, repressions, science about the press.

В статті досліджується розвиток районної преси Закарпаття во время перестройки. Рассматриваются общественно-политические и социально-экономические процессы, проходившие на Закарпатье, и как они влияли на развитие прессы. Анализируется тематическое наполнение закарпатских изданий.

Ключевые слова: перестройка, политические процессы, политические изменения, репрессии, районная пресса, печатные СМИ, пресоведение.

Історію журналістики не можна відділити від історії народу, від основних етапів його розвитку. Так само не можна відокремити історію преси Закарпаття від історичних процесів, які відбувалися в нашій державі.

Політичні процеси, які розвивалися в Україні протягом ХХ ст., наклали свій відбиток на всі сфери соціально-культурного життя країни й долі людей. Преса, з огляду на свої суспільні функції, не трималася осторонь усього того, що відбувалося. За роки незалежності в українській історичній та літературознавчих науках досягнуто вагомих результатів у плані дослідження й аналізу складних подій та процесів у періоди сталінщини, "відлиги", "застою", гласності й перебудови. Незважаючи на те, що за останній час у цьому контексті значною мірою просунулося й українське пресознавство, на думку авторитетних науковців, "історія нашої преси – незорана цілина, тому роботи вистачить не тільки сучасникам, а й дослідникам наступних поколінь, бо преса минулого – це своєрідне і багатопланове історичне джерело не тільки за змістом, а й за структурою опублікованого фактичного матеріалу" [10, 3].

Журналістику в цілому, і пресу зокрема, не можна розглядати окремо від політичного та суспільного устрою країни в окремо взятий відрізок часу. Преса чутливо та оперативно реагує на більш або менш помітні зміни в історії держави, і не просто реагує, а й активно формує світогляд та думку своїх читачів.

Історія преси Закарпаття – надзвичайно цікава частка культури не лише одного регіону, але й як загальноєвропейське явище. Вона найбільш повно відображає ті складні політичні зміни, що відбулися в житті Закарпатської України, а пізніше Закарпатської області, унікального регіону нашої держави. Сама історія має безпосередній вплив на становлення та розвиток преси краю.

Великий джерелознавчий пласт дає можливість дослідити засади діяльності, структуру, періодизацію та особливості функціонування преси Закарпаття другої половини ХХ ст. У період входження Закарпаття до складу УРСР в краї виходили три газети: "Закарпатська правда" (з угорськомовним дубляжем), "Советское Закарпатье" та "Молодь Закарпаття" [3, 80]. Як рупор об'єднання Закарпаття з Радянською Україною, важливу роль відіграв вісник НРЗУ "Закарпатська Україна". В архіві збереглося тільки три примірники цього видання.

Протягом одного-двох років закарпатські видання стали типовими радянськими газетами. Комуністична партія стала одноосібним керівним органом у всіх сферах тогочасного життя Закарпаття. Вожді партії вважали, що газета повинна бути не тільки агітатором і пропагандистом, а й колективним організатором мас. Тож на всіх обласних і районних виданнях з'являється гасло: "Пролетарі всіх країн, єднайтеся!" [3, 80].

Становлення закарпатської преси проходило в складних політичних, культурних та економічних умовах. Почалася боротьба з проявами бур-

жуазно-націоналістичної ідеології закарпатських письменників. Великі зміни відбулися в кадрах. До редакцій були відряджені найвідданіші партійці зі сходу.

Але обласних газет було замало для виконання ідеологічних завдань на території всього Закарпаття. Тому після адміністративно-територіального поділу області на 13 районів (округів), обкомом КП(б)У було прийнято рішення про організацію районних газет і друкарень.

Уже в 1945 р. були ухвалені перші постанови обкому КП(б)У про створення редакцій окружних газет. Так, у грудні сформувалися редакції газет "Прапор перемоги" Мукачівського району, "Сталінський прапор" Виноградівського, "Сталінське слово" Хустського району. У січні 1946 р. з'явилася газета "Верш засло" Берегівського окружного і міського виконавчого комітетів, у листопаді цього ж року – "Сталінським шляхом" Великоберезнянського окружного КП(б)У та "Зоря" Волівського окружного КП(б)У (із 1948 – "Червона зоря"), "За нове життя" Іршавського окружного КП(б)У, "Перемога" Перечинського окружного КП(б)У – із жовтня 1946 р. У цьому ж році почали виходити газети "Ленінська правда" Рахівського окружного КП(б)У, "Ленінський шлях" Свалявського окружного КП(б)У, "Тячівська правда", "Червона трибуна" Тячівського окружного КП(б)У.

З'являються в районах газети при політвідділах МТС – "Колгоспна правда" в Мукачівському, "Шлях до комунізму" при Ракошшинській МТС, "Совет фолу" в Берегові, "Зоря комунізму" в Іршаві, "За більшовицькі колгоспи" в Севлюші, "Ленінським шляхом" в Тересві, "Сталінський заклик" в Ужгороді.

Преса Закарпаття у перше десятиліття після приєднання краю до радянської України характеризується в ідеологічному плані рухом від демократії до радянзації та політичними репресіями [10, 590–594], окружні (районні) газети в області створювалися з єдиною метою – втілювати в життя ідеї комуністичної партії. Новостворені друковані засоби масової інформації були органами окружних комітетів КП(б)У або політвідділів великих районних організацій.

Преса першого періоду радянської влади на Закарпатті характеризується тематичною однорідністю, на сторінках видань починається вихваляння радянських вождів, оспівування російської культури та наукових досягнень, здійснюється жорсткий партійний контроль. Кожен період розвитку закарпатської преси вносив свої корективи в її діяльність, але всі вони були однобічними та односторонніми. Етап перебудови та гласності породив нові, продуктивніші сили в українській пресі.

У першій половині 80-х рр. адміністративно-командна система управління народним господарством, тоталітарний політичний режим в СРСР призвів країну до глибокої соціально-економічної та суспільно-політичної кризи. Це засвідчили зростаюча науково-технічна відсталість порівняно з передовими західними країнами, уповільнення темпів еко-

номічного розвитку, низька якість більшості вітчизняних промислових товарів, неспроможність колгоспно-радгоспної системи забезпечити країну сільськогосподарською продукцією, вражаюча безгосподарність, нездатність режиму створити своїм громадянам належний рівень життя, збільшення дефіциту найнеобхідніших товарів, нещадне переслідування владою інакодумства та опозиції, всевладдя партноменклатури, поширення корупції, соціальна апатія, пияцтво та інші негаразди [9, 403].

Вище партійне керівництво знало про кризу, але всі ці факти замовчувалися. Країна потребувала реформ та змін. З обранням у березні 1985 р. Генеральним секретарем партії М. Горбачова перемогли прибічники реформ [9, 404]. На початку перебудови чимало фактів свідчило про намагання Горбачова провести низку реформ, які б відродили Радянську державу. Зміни відбувалися як в економіці, промисловості, сільському господарстві, так і в культурі, науці, освіті. Найбільшим проявом реформування стала гласність.

Перебудова – рух, розпочатий за ініціативою М. Горбачова та його команди у квітні 1985 р., спрямований на кардинальну зміну політичної системи, економічних і духовно-моральних відносин шляхом проведення відповідних реформ, на демократизацію всіх сфер життєдіяльності суспільства і створення правової держави, здатної, зберігаючи соціалістичний вибір, повернути країну в річище цивілізованого розвитку. Метою перебудови проголошувалося досягнення гуманного демократичного соціалізму [12, 90].

Мета перебудови – теоретично й практично повністю відродити ленінську концепцію соціалізму, в якій безперечна перевага – за людиною праці з її ідеалами, інтересами, за гуманістичними цінностями в економіці, соціальних і політичних відносинах, культурі. Січневий (1987) Пленум ЦК КПРС звернув увагу партійних комітетів на те, щоб вони проявляли гнучкість, демократизм щодо діяльності преси, якнайповніше використовувати друковані засоби масової інформації як важіль забезпечення гласності.

Гласність – соціально-політична характеристика стану суспільства, що полягає у високому ступені відкритості політичних процесів, інформованості населення; широкому доступі наукових кіл і громадськості до джерел інформації; наявності вільних і незалежних засобів масової інформації; активності, мобільності й сприйнятливості масової суспільної свідомості. Гласність невіддільна від демократизації і є її оперативним інструментом [12, 21].

Гласність відкрила можливість через засоби масової інформації, літературу, кіно сказати правду про існуючий тоталітарний режим, його численні злочини (сталінщину, голодомори, жах колективізації, ціну індустріалізації, страхіття війни, огидність застійного періоду). Завдяки гласності були зруйновані ідеологічні міфи радянської доби, з'ясована утопічність комуністичної ідеї. Як наслідок, відбувся повний крах

ідей, які протягом всього радянського періоду вважалися безпомилковими та незаперечними. Крах комуністичної ідеології у свідомості людей робив неминучим крах радянської політичної системи [9, 406].

Головним важелем у зміні суспільної думки виступила преса. Набуття нею рис демократії та свободи дало змогу потужніше донести до читача правду. Без преси не була б ефективною розбудова перебудови. На вересневій (1988) зустрічі у ЦК КПРС з керівниками засобів масової інформації, ідеологічних установ і творчих союзів М. Горбачов зазначив, що "на теперішньому етапі перебудови, який вимагає зміни підходів, методів роботи, нових людей, без друкованих органів ми не обійдемося, процес перебудови не осилимо, всю новизну проблем, які ми маємо в економіці, у політичній галузі та в ідеології, не зрозуміємо" [13, 4].

Засоби періодичної преси Закарпатської області були під жорстким партійним контролем. Навіть у часи гласності вона залишалась рупором пропаганди та агітації, її розвиток відбувався за чітко визначеним планом. Але процес перебудови і оновлення породив нові вимоги до пропагандистської роботи, реалізація яких залежить від багатьох факторів, насамперед від добре налагодженого механізму пропаганди, який діє як єдине ціле. З цією метою партійне навчання зосереджується в партійних школах, політичних і методологічних семінарах, в університетах марксизму-ленізму. Нові тенденції, нові методи навчання та втілення їх у життя в журналістській пропаганді змінили акценти у висвітленні практичних питань економічного та соціального життя [13, 44]. Більше уваги приділяється проблемам села та його благоустрою. Прикладом цього є матеріали на сторінках закарпатських видань: "Новобудови сіл" (Прапор перемоги. – 1986. – № 64), "Споруджують усім містом центр масової оздоровчої фізкультури" і "Нова поліклініка в селищі Королево" (Прапор комунізму. – 1989. – № 52) тощо.

У перші роки перебудови та гласності закарпатська періодика істотно не змінює своє тематичне спрямування. Триває процес висвітлення безтурботного та світлого майбутнього в Радянському Союзі, піддаються критиці ті, хто псує "народне добро". Скажімо, публікація "Чому старіють молочнотоварні ферми Міжгірщини" В. Пилипчинця (Молодь Закарпаття. – 1985. – 19 берез.) про те, як занепадають молочні ферми через недбале ставлення.

Невід'ємною частиною майже кожного номера залишаються публікації про стан сільського господарства, наприклад газети "Прапор перемоги": "Квітувати яблунам навесні" (1986. – 25 листоп.), "Селу універсальну техніку" (1986. – 27 листоп.). У ці роки не стоїть на місці наука. З'являються нові винаходи, про які повідомляє преса. Так, газета "Карпатська зірка", орган Великоберезнянського райкому компартії України, повідомляла про нову техніку для малих господарств: "Нові міні плуги почав продавати "Одеський завод сільськогосподарського машинобудування імені Жовтневої революції". Вони комплектуються з

мотоблоками, тракторами малої потужності і призначені для садібних ділянок селян, невеликих полів орендаторів" (1989. – 11 лип.).

Але спроби реформувати лише систему управління народним господарством виявилися марними. Створений за роки радянської влади економічний механізм не піддався реформуванню. У країні поглиблювалася економічна криза, що супроводжувалася різким зниженням рівня життя людей. У пошуках виходу із кризи реформаторське крило партійно-радянського керівництва розпочало політичну реформу, суть якої полягала в демократизації суспільства. Було запроваджено новий виборчий закон, послаблено, а згодом і ліквідовано цензуру, гласність відкрила очі мільйонам громадян на історичне минуле радянської епохи, сприяла розвінчання ідеологічних міфів. Події в країні почали розвиватися за своїми внутрішніми законами, не підвладними директивам зверху [9, 423].

Газети рясніють публікаціями про здобутки та перспективи в курсі перебудови. Радянське господарство продовжує "процвітати" на сторінках періодики: "Ширше крок, механізаторе", "Біологічний захист рослин", "Садять картоплю", "Шляхи підвищення якості кормів", "І носять і силосують", як це видно зі шпальт газет "Червоний прапор" (Берегівський район), "Карпатська зірка" (Великобerezнянський район), "Прапор комунізму" (Виноградівський район) та ін.

Суспільно-політичне життя на сторінках місцевих видань подається, так би мовити, у "ленінських традиціях". Одну з таких заміток опублікувала газета "Прапор комунізму", де зазначалося: "Підсумки Ленінського суботника в республіці. У Ленінському суботнику взяли участь 27,6 мільйонів чоловік, з них майже 13 мільйонів працювали на робочих місцях. Як повідомили в Укрпрофраді, було вироблено продукції, виконано робіт і послуг на 208 мільйонів карбованців. Машинобудівники виготовили 23 металорізальних верстати, 10 ковальсько-пресових установок, 72 автомобілі та автобуси, на 3,7 мільйона сільськогосподарських машин та запасних частин до них. Будівельники цього дня виконали підрядних робіт на суму 35,2 мільйона карбованців. Значна частина була зайнята виробництвом товарів народного споживання. Їх випущено на 84,6 мільйона карбованців, у тому числі продовольчих на 22,4 млн крб, непродовольчих – на 62,2 млн крб. Працівники легкої промисловості випустили продукції більш як на 30 млн крб" (1989. – 16 трав.).

У період перебудови та гласності з'являється інформація так званою патогенного характеру. Прикладом цього є рубрики в газеті "Дружба" (орган Тячівського райкому компартії України): "002 повідомляє" та "Хроніки 002".

Процес гласності в закарпатських засобах масової інформації не був таким рушійним і відчутним, як на теренах Східної та Центральної України. Роки перебування під владою чужоземних гнобителів накла-

ли свій відбиток на підсвідомість закарпатців. Кожного разу доводилось оглядатися на керівників, щоб умістити той чи інший матеріал.

1. *Антонюк, Н. В.* Українське культурне життя в "Генеральній губернії" (1939–1944): за матеріалами періодичної преси / Антонюк Н. В. – Львів, 1997. – 232 с.

2. *Бідзіля, Ю. М.* Преса Закарпаття від демократії до радянзації (40–60-ті рр. XX ст.) / Бідзіля Ю. М. // Українська періодика: Історія і сучасність : доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф. [Львів, 17–18 травня 2002 р.] ; за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2002. – С. 590–594.

3. *Бідзіля, Ю. М.* Преса Закарпаття XIX–XX століть : посіб. для журналістів / Бідзіля Ю. М. – Ужгород : МП "Ліра", 2001. – 80 с.

4. *Історія України: нове бачення* / заг. ред В. А. Смолія. – К. : Альтернативи, 2000. – 464 с.

5. *Історія української культури* : зб. матеріалів і документів / упоряд.: І. Білик, Ю. Горбань, Я. Калакура. – К. : Вища школа, 2000. – 428 с.

6. *Лісовий, П. М.* Комуністична преса Закарпаття 20–30-х років / Лісовий П. М. – Львів : Вища школа, 1982. – 142 с.

7. *Нариси історії Закарпаття*. – Ужгород, 2003. – Т. 3 (1946–1991). – 648 с.

8. *Олашин, А. В.* Історія Закарпаття : навч. посіб. для середньої шк. / Олашин А. В. – К. : ПЦ "Дельфін", 1997. – 172 с.

9. *Політична історія України* / за ред. В. І. Танцюри. – К. : ВЦ "Академія". – 488 с.

10. *Потятиник, Б. В.* Тоталітарна журналістика : текст лекцій / Потятиник Б. В. – Львів, 1991. – 80 с.

11. *Романюк, М.* На шляху до створення репертуару української періодики / Романюк М. М. // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф. [Львів, 17–18 травня 2002 р.] ; за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2002. – 740 с.

12. *Словник соціологічних і політологічних термінів* : довідкове вид. / уклад.: Астахова В. І., Даниленко В. І., Панов А. І. [та ін.]. – К. : Вища школа, 1993.

13. *Советская журналистика на путях перестройки* / А. З. Москаленко, В. Г. Иваненко, М. П. Паринов [и др.]. – К. : Высшая школа., изд-во при Киев. ун-те, 1988. – 192 с.

14. *Субтельний, О.* Україна: історія / Субтельний О. ; пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчинського. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.

Наталія Желіховська,
асист. (Київ)
УДК 070.262.8.133.2

Висвітлення проблем суспільної моралі та ідеології на сторінках журналів "Київ" і "Вітчизна" у період суспільно-політичних змін (1985–1990)

Досліджуються характерні особливості висвітлення проблем суспільної моралі та ідеології на сторінках журналів "Київ" і "Вітчизна" у період перебудови.

Ключові слова: суспільна мораль, ідеологія, українська публіцистика.

The typical peculiarities of public ideology and morals elucidation on the pages of the periodicals "Kyiv" and "Vitchyzna" during the period of social and political changes are investigated in the article.

Keywords: public morals, ideology, Ukrainian publicism.

В статтє исследуются характерные особенности освещения проблем общественной морали и идеологии на страницах журналов "Київ" и "Вітчизна" в период перестройки.

Ключевые слова: общественная мораль, идеология, украинская публицистика.

Видатний французький учений Ален Безансон, порівнюючи комунізм і нацизм, наголошував на генетичній спорідненості тоталітарних ідеологій. Однак засудити комуністичну ідеологію не так просто, як нацистську, в моралі якої містяться постулати, неприйнятні для суспільства. Злочини комунізму ніколи не було засуджено тому, як зауважує Ален Безансон, що ідеологія комуністів проголошує принципи єдності, справедливості та побудови ідеального суспільства. Злочинність виявляється лише у способі реалізації цих принципів: для побудови досконалого суспільства "можна і треба було брехати, вбивати, грабувати, незаконно відбирати блага у людей, щоб їх поділити, нищити людей морально" [2]. На думку Левка Лук'яненка, сім десятиріч комуністи нав'язували народові свою антихристиянську мораль,

що ґрунтується не на загальнолюдських поняттях добра і зла, а на класовому підході, в основу якого покладено принцип: все, що служить інтересам пролетарської революції, є моральним і все, що цьому заважає, – аморальним. "Убивства, обман, підступ, знищення цілих суспільних верств і позбавлення власності, заборона церкви, встановлення тотальної цензури на друковану продукцію і кримінальне переслідування за висловлену критичну думку – все це вважали за морально припустимі заходи задля химерної ідеї поширення комунізму в усьому світі" [6, 85].

Життєві стратегії людей, які мають одну мету – побудову ідеально у соціальному розумінні суспільства, неминуче укорінені в ідеологію, колективне переважає над особистим, ідеологія – над етикою та моралю. Що ж стосується радянських моралі та традицій, то вони, безумовно, існують і ще існуватимуть певний час у свідомості людей. Щоб прискорити процес їх відмирання, потрібно докласти чимало зусиль, аби відновити історичну пам'ять нації. Адже народи, які вийшли з комунізму, фактично залишилися без історії: її тотально сфальсифіковано. Різноманітні репресивні, адміністративні, економічні та ідеологічні заходи послабили національний інстинкт самозбереження та почуття кровної спорідненості, посіяли сумнів у національній повноцінності.

Процес національного відродження та пошук українцями своєї власної ідентичності розпочався наприкінці 80-х рр. минулого століття і відобразився у публіцистиці. Упродовж радянського періоду через багато історичних причин українська легальна публіцистика, за винятком поодиноких матеріалів, була позбавлена будь-яких національних ознак, а отже, і можливостей формувати національну самосвідомість. Ця ситуація почала змінюватися під час суспільно-політичних подій 1985–1990 рр.: українська публіцистика, відгукнувшись на демократичні перетворення у суспільстві, зробила спробу відмовитись від нав'язаних стандартів та орієнтирів. Проголошена гласність сприяла трансформації концепції української публіцистики: спочатку відбулися зміни на рівні обрання тематики матеріалів, а згодом було здійснено ідеологічну переорієнтацію. У публікаціях цього періоду неодноразово робилися спроби засудити комуністичну ідеологію, зокрема у сфері національної політики, розвитку української мови та культури.

Мета статті – простежити зміну тенденції висвітлення проблем суспільної моралі та ідеології на сторінках журналів "Київ" і "Вітчизна" у період перебудови – від комуністично-радянської до української національної. Для з'ясування й уточнення термінів "суспільна мораль" та "ідеологія" звернемося до філософського словника: "Ідеологія – система поглядів та ідей: політичних, правових, морально-етичних, релігійних, філософських" [11, 141]; "Мораль – одна з форм суспільної свідомості, соціальний інститут, який виконує функцію регулювання поведінки людей в усіх без винятку сферах суспільного життя" [11, 254]. У Законі України "Про захист суспільної моралі" зазначено,

що суспільна мораль – це "система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявленнь про добро, честь, гідність, громадянський обов'язок, совість, справедливість" [1].

До проблем висвітлення ЗМІ питань моралі та ідеології у своїх працях зверталися В. Здоровега, А. Москаленко, В. Різун, Н. Сидоренко, В. Шкляр, О. Мукомела, Б. Потятиник, Р. Радчик, І. Михайлин, В. Лизанчук, Й. Лось, Л. Василик та інші науковці. Однак українська публіцистика другої половини 80-х рр. ХХ ст. залишається недостатньо вивченою.

Аналіз публіцистичних творів, надрукованих у журналах "Київ" і "Вітчизна", свідчить, що досліджуваний період характеризується активною трансформацією концепції української публіцистики. Простежується різноманітна, інколи діаметрально протилежна ідейно-тематична спрямованість матеріалів відповідно до таких періодів: 1) 1985–1986 рр.; 2) 1987 р.; 3) 1988–1990 рр. [5].

Так, у творах ідеологічного спрямування, опублікованих на сторінках обох журналів протягом 1985–1986 рр. під промовистими рубриками "*На барикадах ідей*", "*На чатах*", "*Ідеологічний фронт*", засуджуються "підступні посягання" західного імперіалізму й пропагується марксистсько-ленінське вчення та радянський спосіб життя. Зокрема, у матеріалах М. Соломатіна "Множинна ставка на контрреволюцію, або Нова абракадабра" [10], О. Овсюка "Свобода всюдозволеності і переслідувань" [8], С. Буяка "Диктатура долара" [3], А. Михайленка "Ця тепла і холодна Канада" [7], Є. Гуцала "Милосердя по-американськи" [4] викриваються, як правило, на прикладі США недоліки капіталістичного способу життя: "бідність мільйонів на тлі розкішного життя кількох мільйонерів", безробіття, наркоманія, пропагування мілітаризму та расизму. Публіцисти аналізують факти та ситуації з позиції непримиренного класового антагонізму між радянським суспільним устроєм і "світовим імперіалізмом". Основною думкою цих матеріалів виступає критичне ставлення до капіталістичного устрою, пропагування ідеалів комунізму і переваг соціалістичного способу життя: "Виконуючи соціальне замовлення американського монополістичного капіталу, адепти буржуазної ідеології почали розгортати цілу, розраховану на довгі роки й десятиліття, програму, що мала на меті послабити вплив на маси соціалістичних ідей, досягнень реального соціалізму, який твердо і впевнено завойовує уми народів, перетворившись у повоєнні роки в могутній фактор історії" [10, 165].

Викриваючи "підривну" діяльність "українських буржуазних націоналістів" проти соціалістичних країн, М. Соломатін засуджує "гасливі пропагандистські кампанії" на захист контрреволюційних заколотників в Угорщині, Чехо-Словаччині, Польщі, які неодноразово вчиняла українська зарубіжна преса, сподіваючись на перенесення досвіду контрреволюції в Україну. Аналізуючи зарубіжну політологічну літературу, що ґрунтується на "офіційному фундаменті брехні й наклепів"

проти соціалізму і яка продукується в США та інших капіталістичних країнах, а також діапазон наукових досліджень, створених у провідних навчальних закладах капіталістичних країн, автор зазначає: "До підготовки дисертацій залучено й українських буржуазних націоналістів. Так, дисертація Ю. Бориса на ступінь доктора філософії мала назву "Російська комуністична партія і радянська Україна". У ній всі історичні істини виглядають як у дзеркалах "кімнати сміху", де все-все спотворено" [10, 168].

Аналізуючи "буржуазно-націоналістичні" видання, які рекламують не тільки "демократію з буржуазним зразком", а й "всілякі різновиди так званого демократичного соціалізму", М. Соломатін піддає критиці програму одного з емігрантських націоналістичних угруповань, яке проголошує своєю метою створення Української демократичної держави в інтересах української людини [10, 171].

Український націоналізм також засуджується у матеріалах І. Хворостяного "Україна під прицілом "українознавців" [12] і В. Панова "Без строку давності" [9], опублікованих на сторінках журналу "Київ", де про "українських буржуазних націоналістів" автори пишуть як про "бандерівців, цих кривавих фашистських холуїв, політичних терористів, які чинили проти нашого народу жахливі звірства" [9, 110]. Викривається діяльність центрів емігрантської науки, які "теоретично живлять і доповнюють одверто ворожу нам ідеологію і практику" [12, 126]. Стверджується думка про те, що більшість українців, які проживають за кордоном, – недруги, котрі "настирливо і послідовно шукають шпарин, через які б можна пролізти в наше життя, щоб нашкодити, заподіяти зло. Оскільки не вдається це фізично, – просто руки короткі, – перекваліфікуються в різних наставників, ба навіть "захисників" наших же, мовляв, інтересів і паплюжать, паплюжать, пнуться що є сили, аби кинути тінь на наші надбання, на сам спосіб нашого життя" [12, 127].

У матеріалах цього періоду всіляко протиставляється гуманізм марксистсько-ленінського атеїзму та комуністичної моралі гуманізму християнського віровчення. Обстоюється думка про те, що гуманізм марксистсько-ленінського атеїзму і гуманізм комуністичної моралі утверджують людину-творця, людину з багатим духовним світом, а "...християнство народжує проповідь любові до своїх і чужих, друзів і ворогів. Це замаскована слабкість, результат безсилля" (Київ. – 1985. – № 12. – С. 82).

Яскравим прикладом тогочасного перекручування фактів, маскування національного питання і замовчування проблеми розвитку української нації виступає стаття І. Миговича "Диверсії під релігійними гаслами" (Вітчизна. – 1986. – № 7). Розповідаючи про участь "уніатсько-націоналістичного альянсу" в "імперіалістичних антирадянських диверсіях", автор викриває "заявлену тезу буржуазної пропаганди" про гноблення неросійських національностей і засуджує уніатських клериків, які, на його думку, виступають в "одній запряжці" з "українськими буржуазними націоналістами". Зокрема, у відповідь на висловлювання

глави Української католицької церкви, кардинала М. Любачівського, який у різдвяному посланні не забув згадати про лінгвоцид в Україні, заявивши про загрозу втрату рідної мови внаслідок насильницької русифікації, автор намагається заперечити очевидні факти і переконати читачів у тому, що КППС і Радянська держава виявляють чуйне, дбайливе ставлення до національних цінностей, українська мова розвивається і збагачується, а зменшення темпів приросту населення УРСР в 30-ті рр. – наслідок не організованого голоду, а результат культурної революції, що активізувала міграційні процеси, головним чином із Заходу на Схід (1986. – № 7).

У 1987 р. на сторінках журналу "Київ" вийшли у світ матеріали В. Дрозда "Записки на полях книг" (1987. – № 9) та Б. Мартиненка "Комівояжери підступу" (1987. – № 7–8). Б. Мартиненко викриває шпигунство й диверсії спецслужб США проти СРСР, зокрема "фабрикування" доказів масового визвольного руху ОУН в Україні та діяльність "українських буржуазних націоналістів", які співпрацюють із закордонними спецслужбами. В. Дрозд називає свій твір виголошенням "невиголошених промов". Порушуючи проблему моральності людських вчинків, автор зазначає, що причини проблем стосовно водіймиц, чорнобильської аварії, "подвигів" горе-меліораторів – одні й ті самі: безвідповідальність, бездумність, страшна за своїми наслідками байдужість.

Починаючи з 1988 р., журнал "Київ" публікує матеріали, автори яких виступають за збереження національної спадщини, відновлення престижу української мови, засуджують байдужість і нігілізм у національному питанні. Це, зокрема, публіцистичні твори В. Погрібного "Що тут моє? Спостереження полеміста" (1988. – № 4), М. Петренка "Вибір моральних імперативів" (1989. – № 9), В. Іванисенка "Рятуймо нашу душу" (1989. – № 5), Р. Іваничука "Духовне здоров'я і нігілістичний вірус" (1988. – № 4).

Викриваючи таке явище, як байдужість, В. Погрібний пропонує читачеві філософські роздуми у площині морально-етичних категорій: моє – наше. Автор переконаний, що почуття нашого треба відродити: "Старше покоління наших чесних батьків залишило нам у спадок не тільки кулеметну тачанку, стаханівські рекорди і самопожертву Матросова. Найцінніший той дарований нам рушник, на якому батьки вишили слово "наше" (1988. – № 4. – С. 128). Порушуючи питання духовної культури і суспільної моралі, проблему національного відродження, М. Петренко зауважує, що необхідно "вивчати, досліджувати, висвітлювати наші суспільні негаразди у національному, а також мовному питаннях" (1989. – № 9. – С. 99). Аналізуючи проблему розхитування основ народної моралі у сільському середовищі, яке завжди було творцем духовної культури нації, В. Іванисенко викриває наслідки згубних процесів, що відбувалися в суспільстві: "Трутизна хлопської покірності, всезагальної байдужості поступово, але неухильно вражала душу хлібороба, надто того селянського покоління, яке виросло вже в сталінському казарменому соціалізмі і в його "розвиненому" брежнєвському варіанті. Глухе самовідчуження мас від громадських

інтересів, від природної економічної самодіяльності не могло не відбутися, – адже "творець народного щастя" змінив соціальний статус хлібороба як вільного виробника і перетворив його в безправного наймита з усіма неминучими наслідками в сфері духовного буття народу. Духовність і мораль – категорії соціальні" (1989. – № 5. – С. 127). Розглядаючи питання, яке до цього часу залишалося відкритим, – конституційне узаконення української мови в громадському й державному житті, Р. Іваничук засуджує діяльність Сталіна і його наступників у галузі національної політики; виступає за збереження національної спадщини і відновлення престижу українських шкіл. "Нам треба знати кожну дрібничку з минулого й сучасного життя свого народу. <...> Шануймо мову, пісню, мистецтво, книги, імена і могили предків – усе воно наше і все належить не тільки нам. Мусимо знати добрі діла наших попередників і сучасників – для прикладу, а їхні помилки – для перестороги. Мусимо пам'ятати про кожну краплю крові, пролиту у боротьбі з непам'яттю, – за збереження Храму духу народного" (1988. – № 4. – С. 122).

Проте, поряд із закликами за збереження національної спадщини та критикою радянської національної політики, на сторінках журналу друкуються твори, в яких засуджуються ідеї самостійності й незалежності України. Зокрема, під рубрикою "На чатах" у матеріалі П. Орленка "Документи зради" (Київ. – 1988. – № 4) викривається антирадянська діяльність "українських буржуазних націоналістів", які відстоюють право України на самостійність, суверенність і незалежність.

У висвітленні питань суспільної ідеології на сторінках журналів "Київ" і "Вітчизна" ситуація кардинально змінюється лише у 1990 р.: публіцисти виступають за відокремлення та суверенітет України, за єднання з українцями у всьому світі. Автори проголошують національно-патріотичні вимоги і програми, головним змістом яких є політичне самовизначення української нації, висловлюються на підтримку позиції Народного руху. Так, наполягаючи на необхідності відокремлення та суверенітету України, захисті її національних інтересів, І. Драч у матеріалі "Обійдемося без комплексу!" (Київ. – 1990. – № 6) дає негативний відгук про ідею нового союзного договору та створення нової федерації.

Варто зазначити, що у матеріалах цього періоду осмислюється поняття самобутності українського народу й сутності українського духу. Аналізуючи "болісну історію нашу", Д. Кремінь ставить запитання: "Що ми за люди? Звідки ми? Чи справді – "моголи", скіфи, анти чи якесь невідоме світове плем'я, розсипане по всіх континентах?" (1990. – № 10. – С. 115). Публіцист переймається тим, що за роки перебудови в Україні нічого не змінилося: "Як і перше, української мови в жодній школі – тільки начебто планують..." (1990. – № 10. – С. 117); "Козак Мамай у сузір'ї Манкурта" (1990. – № 10. – С. 111–117).

Питання національної ідентичності по-справжньому постає на сторінках журналу "Київ" із виникненням таких рубрик, як "Україн-

ська діаспора", "Українці в світі", "Слово", "Рух". Друкуються нові проблемні матеріали, в яких переоцінюються ідеологічні постулати щодо українського націоналізму та негативного образу українців-емігрантів. У публікаціях з'являється відчуття особистої причетності до долі України і кожної окремої людини, яка живе в ній. Вперше у публіцистичних творах змальовується позитивний образ українців, що проживають за кордоном, публіцисти починають переосмислювати минуле і сьогодення української нації у контексті її права на самовизначення. Зокрема, у матеріалі Є. Сверстюка "Скарб великої гідності" звучить ідея єднання з українцями у всьому світі: "Тільки тепер ми в Україні відкриваємо очі на те, якою болісною, відданою любов'ю любили свою Україну українські емігранти..." (1990. – № 11. – С. 110).

У "Вітчизні" друкуються твори, спрямовані на утвердження української національної ідентичності, встановлення історичної справедливості та відродження української культури: документальні новели про українців-русинів Східної Словаччини Ф. Зубанича "Я русин был, есмь і буду..." (1990. – № 2–5) та праця І. Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?" (1990. – № 5).

Змальовуючи долю конкретної людини, Ф. Зубанич розповідає про складне історичне минуле краю і висловлює своє захоплення стійкістю та відданістю українців своєму корінню. Незважаючи на те, що русини-українці були на стику чотирьох або п'яти державних кордонів і стількох же сфер впливу, "українець-русин вважав за свій обов'язок тримати вірність своєму пракореневі, берегти заповіді давніх предків і боротися – протягом десяти віків! – за своє сьогодні і завтра" (1990. – № 4. – С. 139).

Написана у вересні-грудні 1965 р., праця І. Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?" і нині залишається актуальною для українського суспільства. Слід зазначити, що це перша авторська публікація. Починаючи з 1968 р., матеріал виходив самвидавом або за кордоном окремими виданнями українською, російською, англійською, французькою, італійською, китайською мовами без відома і дозволу автора.

За словами І. Дзюби, праця виникла як об'єктивна потреба узагальнити проблематику, спробувати проаналізувати історичну, національно-політичну ситуацію загалом, викласти позицію тих, кого непокоїло становище України, охарактеризувати явища, які цю тривогу викликали, побачити, що за ними криється, і водночас з'ясувати, яка політика стоїть за репресивними акціями влади. "Потреба в цьому назрла і набирала суспільної гостроти. <...> Арешти ж дали те емоційне збурення, якого далі несила було стримувати" (1990. – № 5. – С. 96). Значну увагу в своїй роботі автор приділяє дослідженню проблеми русифікації. Одне з джерел небезпеки і один із резервів русифікаторської енергії системи публіцист вбачає в тому, що значна частина російського та русифікованого населення в Україні, зокрема інтелігенції, не задумується над національними проблемами, байдуже, а то й недоброзичливо ставиться до вимог справедливості

в національній справі: "Мені хотілося переконати таких людей у тому, що вони помиляються, вважаючи національні інтереси не вартими їхньої уваги, а коли пасивно чи активно сприяють русифікації, то стають вільними чи невільними співучасниками злочину проти українського народу" (1990. – № 5. – С. 96).

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що поняття суспільної моралі та ідеології мали різний зміст та наповнення відповідно до суспільно-політичної ситуації в державі. Публіцистичні твори 1985–1986 рр., надруковані у журналах "Київ" та "Вітчизна", виступають як зброя "ідеологічного фронту" проти західного імперіалізму. Публікації у журналах 1987 р. характеризуються відсутністю чітко вираженого ідеологічного чинника. Починаючи з 1988 р., спостерігається значна кількість публіцистичних творів, спрямованих на дослідження проблем суспільної моралі, пробудження історичної пам'яті, збереження унікальних пам'яток національної культури та піднесення моральних засад. У полі зору публіцистів – споконвічні духовні цінності, національні та моральні традиції, ідеологічні підвалини держави.

1. Про захист суспільної моралі : Закон України № 1296-IV, 20 листоп. 2003 р. – К., 2003.
2. Безансон, А. Росія, точніше – Радянська держава, відповідальна за голодомор / А. Безансон // Дзеркало тижня. – 2008. – № 25. – С. 21.
3. Буряк, С. Диктатура долара / С. Буряк // Вітчизна. – 1985. – № 4. – С. 172–182 ; № 5. – С. 190–198 ; № 6. – С. 166–174.
4. Гуцало, Є. Милосердя по-американськи / Євген Гуцало // Вітчизна. – 1986. – № 9. – С. 111–135; № 10. – С. 130–145.
5. Желіховська, Н. Трансформація концепції української публіцистики перехідного періоду (1985–1990 рр.) / Н. С. Желіховська // Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору : зб. наук. пр. / Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія", Галицький ін-т ім. В'ячеслава Чорновола. – Тернопіль ; Львів : ЛА "Піраміда", 2008. – Т. 1. – С. 49–53.
6. Лук'яненко, Л. Неминучі й неминаючі... / Л. Лук'яненко // Віче. – 2001. – № 9. – С. 65–87.
7. Михайленко, А. Ця тепла і холодна Канада / Анатолій Михайленко // Вітчизна. – 1986. – № 3. – С. 188–197; № 4. – С. 179–191.
8. Овсюк, О. Свобода всюдозволеності і переслідувань / О. Овсюк // Вітчизна. – 1985. – № 8. – С. 189–193.
9. Панов, В. Без строку давності / Віталій Панов // Київ. – 1986. – № 11. – С. 110–112.
10. Соломатін, М. Множинна ставка на контрреволюцію, або Нова абракадабра / М. Соломатін // Вітчизна. – 1985. – № 12. – С. 165–171.
11. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1972. – 496 с.
12. Хворостяний, І. Україна під прицілом "українознавців" / Ігор Хворостяний // Київ. – 1986. – № 8. – С. 126–131.

Світлана Семенко,
к. філол. н. (Полтава)
УДК 94.(477.87) "18"

"Історія русів" у трактуванні Михайла Драгоманова

Досліджується наукова розвідка М. Драгоманова, присвячена невідомому авторові "Історії русів". З'ясовано погляди М. Драгоманова на художньо-публіцистичну та ідейно-проблематичну природу давньоукраїнського твору, роль "Історії русів" у політичному і культурному житті України.

Ключові слова: невідомий автор, політичний трактат, українська ідея.

M. P. Dragomanov's scientific research, which is devoted to unknown author of "Rusys history", has been studied in the article. M. P. Dragomanov's opinions of the literary, publicistic, problematical nature of the old Ukrainian work are elucidated. M. Dragomanov's views on the role of "Rusys history" in the political and cultural life in Ukraine are revealed.

Keywords: unknown author, political treatise, Ukrainian idea.

В статье исседуется научная работа М. Драгоманова, посвященная неизвестному автору "Истории руссов". Рассмотрены взгляды М. Драгоманова на художественно-публицистическую и идейно-проблематическую природу древнеукраинского произведения, на роль "Истории руссов" в политической и культурной жизни Украины.

Ключевые слова: неизвестный автор, политический трактат, украинская идея.

Перший політичний памфлет, яким був історіософський твір "Історія русів", став тим джерелом, з якого українська публіцистика бере початок своїх історичних традицій. Покликаний до життя національно-визвольними змаганнями українців, цей твір ніс у собі публіцистичний пафос, відбивав актуальні настрої певної частини свідомого українства, яке було предтечею наступних поколінь української інтелігенції, продовжував українську національну традицію культури виконувати етнозахисну функцію. Історична значущість цього історіософського трактату для піднесення національної свідомості серед українців була важливою ще й тому, що у зв'язку з відсутністю власної Української держави, і з кожним наступним століттям бездержавності "власна історична традиція <...> щоразу призабувалася й вищі верстви опинилися у ворожому таборі" [1, 95], розвиваючи і культивуєючи інонаціональну культуру колонізатора в Україні.

Тому такими важливими були роздуми про долю України невідомого автора "Історії русів" (різними вченими авторство приписувалося Г. Кониському, Григорію та Василеві Полетикам, О. Безбородьку, А. Худорбі). В. Шевчук тонко й образно зауважив, що "Історія русів" належить до тих творів, "які значною мірою впливали на сучасників та нащадків і по-своєму акумулювали національну енергію, щоб вона, ніби струм, потекла потім по артеріях національного тіла, витворюючи новий рівень самосвідомості та гальмуючи творення ферментів національного розпаду" [7, 7].

Чимало дослідників минулого і сучасного намагалися по-своєму трактувати як сам твір, так і його роль у розвії української ідеї. До них належить і М. Драгоманов, який у 1881 р. у газеті "Порядок" надрукував полемічну статтю "В заштиту неизвестного покойника автора "Истории Руссов"", підписавши її криптонімом В. К. [2, 466].

Зауважимо, що медієвістика не була для М. Драгоманова явищем випадковим у його науковому доробку. Зацікавлення творами давньої літератури, зокрема історичними, виникло у нього ще в роки ранньої юності завдяки батькові, який заохочував сина до читання творів про історію України, та вчителям Полтавської семінарії О. Строніну і Д. Пильчикову, які допомагали юнакові в добірї наукової та художньої історичної літератури.

З-поміж багатогранної наукової та публіцистичної спадщини, що, так чи інакше, стосувалася проблем розвою давньої української літератури й органічно поєднувалася із загальною культурницькою теорією М. Драгоманова, варто назвати такі розвідки, як "Про українських козаків, татар та турків", "Політичні пісні українського народу", "Українська література, проскрибована рядом російським", "Исторические песни малорусского народа" і, безперечно, названа розвідка про "Історію русів" (про історіософський трактат маємо і побіжні згадки в публіцистичних працях "Листи на Наддніпрянську Україну" та "Шевченко, українофіли, соціалізм"). І якщо в перших чотирьох названих працях твори давньої літератури наводяться скоріше як аргумент до характеристики історичних явищ, та й ідейно-художній аналіз літературних пам'яток давнини не є досить розлогим і глибоким, то в статті "В заштиту неизвестного покойника автора "Истории Руссов"" маємо один із кращих зразків аналітико-художнього підходу до вивчення творів давньоукраїнського письменства.

Написання аналізованої розвідки було викликано публікацією в № 97 газети "Порядок" статті М. Костомарова "Из поездки в Батурин", в якій відомий історик дотримується тієї ж точки зору на проблему авторства "Історії русів", що й О. Пушкін. Ідеолог кирило-мефодіївців уважав, що автором політичного трактату був "новоспечений Катериною II малоросійський дворянин", який, засвоївши великоруські погляди, довільно використав їх до висвітлення історії своєї батьківщини.

Драгоманов, апелюючи до свого опонента, дивується, що такий поважний історик бачить у невідомого автора "даже великорусские барские взгляды". Далі він наводить цілком переконливі аргументи з тексту "Історії русів", що спростовують положення статті Костомарова: "Насколько мало ценил автор "История Руссов" барские права, видно из тех слов, которыми он сопровождает статью договора Хмельницкого с Москвою" [4, 15].

Не погоджується М. Драгоманов і з поглядами П. Куліша, який назвав автора "Історії русів" "партизаном дворянско-сепаратистского стремления". Заперечуючи наведені колишніми кирило-мефодіївцями версії, публіцист констатує, що невідомий давньоукраїнський письменник "быль скорее предшественник именно той теории, которой ученым выразителем стал потом и сам г. Костомаров" [4, 15]. Неодноразово наголошуючи на гарячому українському патріотизмові невідомого автора, дослідник наводить для переконливості розлогі цитації з "Історії русів", зокрема роздуми про страту козаків Петром I в Лебедині. Заперечуючи сепаратизм творця політичного трактату, оцінюючи його роль для розвитку політичного мислення українства, Драгоманов досить переконливо резюмує: "если автор "Истории руссов" был нелюбитель московских порядков, то вовсе не как узкий украинский националист, а именно как защитник прав человека и привычек новейшей европейской культуры, – и замечательно, что его обличения московских порядков упреждают именно те, которые высказывали великорусские же "либералы" и западники" [4, 16].

М. Драгоманов же був переконаний, що цей твір був звернений передовсім до тої інтелектуальної частини українства, яка починала зростати, забувши про своє національне коріння. Він зауважує М. Костомарову, що "Історія русів" написана "с горячею любовью к Украйне и в духе весьма автономическом и либеральном, и при этом весьма талантливо" [4, 16]. Дослідник не безпідставно вважав, що, маючи здатність до аналітичного мислення і володіючи даром публіцистичної майстерності, автор "Історії русів" уперше за допомогою сили слова намагався зупинити вплив кращих культурних сил із України в колоніальну культуру Росії. Драгоманов засуджує окремих учених-істориків за надмірне зневажливе ставлення до визначної пам'ятки, через виявлені ними в "Історії русів" деякі фактичні неточності. Він наголошує: "уже пора бы с полным спокойствием отнестись к этому, во всяком случае, замечательному литературному памятнику, <...> а главное оценить дух и общественное значение "Истории руссов" не как сочинения научного, но как трактата политического" [4, 17].

Публіцистові імпонували прогресивні погляди невідомого автора, його високий рівень політичної грамотності, активна громадянська позиція. Близькою авторові розвідки була й порушувана в історіософському творі проблематика, яка стане традиційною для української публіцистики наступних періодів: протест проти кріпацтва, абсурдність

конфесійних конфліктів, засудження дій російського уряду щодо політичних і національних свобод українців: "он энергично протестует против крепостного права, против деспотизма чиновников, которые представляют себя выше законов, против насилия, против мелочности и нетерпимости религиозной, против национальной исключительности, и ничем неоправдываемым презрением к иностранцам" [4, 17]. Для підсилення своїх наукових обґрунтувань кожна з наведених тез Драгоманов ілюструє влучними цитатами з першоджерела, що свідчить не тільки про бездоганне знання тексту, а й політичної та культурної ситуації того часу, коли був написаний твір. Драгоманов підводить до думки, що опонентами автора є царська адміністрація, яка намагалася перекроїти об'єктивну історію України; письменники, які писали на догоду російському царату твори, в яких зводилися наклепи на українських народних провідників та прагнення самого народу до національної свободи.

Драгоманов один із перших помітив, що автор "Історії русів" створив не власне історичний твір, усадкувавши традиції козацького літописання на рівні поезики, а витворив цілком нову форму не історичного, а саме "політичного трактату", прикметною рисою якого є полемічний характер викладу, що йде від традицій барокової полемічної літератури кінця XVI – початку XVII ст. Говорячи про велику популярність твору серед лівобережних українських дворян, він застерігає їх від того, щоб історіософські, почасти суб'єктивні, погляди давньоукраїнського патріота сприймалися як науково-історична аксіома. Публіцист цілком справедливо констатує, що патріотичні промови історичних осіб в "Історії русів" написані самим автором і є відображенням його думок і переконань, і на підтвердження наводить великий текст промови І. Богуна. Автор розвідки переконливо доводить, що невідомий автор досить уміло моделює історичні факти саме з публіцистичною метою.

У пізніший час із ним солідаризується Д. Дорошенко, який наголошував: "'История руссов" вышла не научным историческим твором, а политическим памфлетом, вона прислужилася дуже мало науковому дослідженню українського минулого, але допомогла пробудженню національної думки... вона має інтерес як показник найвищого рівня, якого досягла українська політична думка в кінці XIII століття..." [3, 49]. Цю думку Драгоманова значно увиразнив і сучасний дослідник "Історії русів" В. Шевчук, який справедливо констатує, що автор створює "своєрідний міф" із метою змусити сучасників обтруситися від русифікованої ментальності, "воскресити їхню історичну пам'ять".

Робить Драгоманов і окремі зауваги щодо індивідуального стилю автора "Історії русів", його письменницького обдарування, зазначаючи, як позитив, метафоричність, експресивність, полемічну заостреність, пристрасність викладу історичних роздумів. Особливу ж увагу дослідник у статті приділяє проблемі героїчного естетизму в давньоукраїнській пам'ятці, що знайшла своє вираження в майстерному ви-

писуванні політичних портретів історичних діячів (Б. Хмельницького, І. Богуна, П. Полуботка та ін.).

Варто згадати й ще про одну грань, яка споріднює творчість невідомого автора та окремі наукові й публіцистичні студії М. Драгоманова, – це мова викладу. Так, написана російською мовою "Історія русів" презентує ще одну традиційну прикмету тогочасних творів – багатомовність, яка вплинула на подальший розвиток не лише українського письменства, а й на наукові, духовні та публіцистичні праці, зокрема й доробок самого М. Драгоманова. Сучасний дослідник не безпідставно стверджує, що "і в першій половині XIX століття російська мова ще масово вживалася серед українців як літературна і це протяглося до кінця XIX століття, власне, до появи покоління Лесі Українки та М. Коцюбинського, які різко із цією традицією порвали" [7, 28]. Цю думку підтримує і перекладач тексту "Історії русів" на сучасну українську літературну мову І. Драч: "Це – мова, якою писала тоді українська шляхетська інтелігенція", проте, зауважує далі перекладач, ця мова була "з багатою домішкою українізмів у зворотах і чисто українських слів" [5, 6].

Драгоманов робить цілком слушний висновок про те, що "Історія русів" "несомненно имела в прежнее время литературное влияние" і, зокрема, вона, на його думку, стала предтечею Шевченкового "Кобзаря", а на самого поета мала неабиякий вплив.

Далі, визначаючи роль згаданої пам'ятки у формуванні національних і світоглядних позицій серед тогочасного свідомого українства, публіцист твердить: "'История руссов" была именно одною из тех в свое время книг, которые напоминали малороссийскому дворянству не только о родине, но и об народных, а не сословных только интересах" [4, 17]. І, як найвагоміший аргумент на захист невідомого автора й могутнього впливу слова "Історії русів", Драгоманов наводить той факт, що тільки чернігівське і полтавське дворянство було чи не єдиним у Російській імперії, яке не виступило проти визволення селян від кріпосницького ярма. Публіцист наголошує, що саме з цього дворянства вийшло чи не найбільше свідомих українських громадських і культурних діячів, і в цьому він вбачає значний вплив "Історії русів".

Отже, цей історичний памфлет, маючи чітко визначену державницьку концепцію, великою мірою вплинув на громадську й публіцистичну діяльність М. Драгоманова у напрямі формування національної ідеї серед українства. Стаючи на захист невідомого автора "Історії русів", Драгоманов прагнув поширити у світі історичну правду про самобутність української культури, показати першоджерела політичної думки, початки української ідеї.

1. *Возняк, М.* Історія української літератури : у 2 кн. : навч. вид. / Возняк М. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1994. – Кн. 2. – 560 с.

2. *Дей, О. І.* Словник українських псевдонімів / Дей О. І. – К. : Наукова думка, 1969. – 558 с.

3. *Дорошенко, Д.* Хліборобська Україна / Дорошенко Д. – 1921. – № 3.

4. *Драгоманов, М.* В защиту неизвестного покойника автора "Истории Руссов" / Драгоманов М. // Порядок. – 1881. – № 128. – С. 15–17.

5. *Драч, І.* Кілька слів перекладача / Драч І. // Історія русів / укр. пер. І. Драча ; передм. В. Шевчука ; прим. Я. Дзири, І. Дзири. – 2-ге вид. – К., 2003. – С. 5–6.

6. *Історія русів* / укр. пер. І. Драча ; передм. В. Шевчука ; прим. Я. Дзири, І. Дзири. – 2-ге вид. – К., 2003. – 366 с.

7. *Шевчук, В.* Нерозгадані таємниці "Історії русів" / Шевчук В. // Історія русів / укр. пер. І. Драча ; передм. В. Шевчука ; прим. Я. Дзири, І. Дзири. – 2-ге вид. – К., 2003. – С. 7–51.

Юлія Краснікова,

асп. (Київ)

УДК 070(477)(09)

"Молода Україна" – "промінь надії"

Олени Пчілки

Досліджується діяльність Олени Пчілки як редакторки та видавця першого в Східній Україні дитячого журналу "Молода Україна". Особлива увага звертається на авторський колектив, ситуацію з передплатою цього унікального видання.

Ключові слова: журнал для дітей, авторський колектив, передплата.

The activity of Olena Pchilka as the editor and publisher of the first children's magazine on the territory of the East Ukraine is investigated in the article. Attention is given to the authors of the periodical and its subscribers.

Keywords: children's magazine, author, subscription.

В статті досліджується діяльність Олени Пчілки як редактора і видавця першого в Східній Україні дитячого журналу "Молода Україна". Особливу увагу звертається на авторський колектив, ситуацію з підпискою цього унікального видання.

Ключевые слова: журнал для детей, авторский коллектив, подписка.

"Діти – се наш скарб, се наша надія, се – молода Україна" – так сказала колись Олена Пчілка, вважаючи своїм обов'язком не лише

виховання власних дітей на засадах свідомої національної ідеї, а й пле-кання майбутнього України в традиціях національного духу.

Поетеса, прозаїк, драматург, перекладач, фольклорист, етнограф, публіцистка, видавець, редакторка, педагог, активна громадська діячка О. Драгоманова-Косач – непересічна постать в українській історії, культурі, літературі, журналістиці.

Хоча існує низка статей і ширших розвідок про життя і творчість Олени Пчілки (зокрема праці Л. Дрофань, Г. Аврахова, Л. Мірошніченко, В. Іваненка, Л. Новаківської, В. Святювця, Л. Дунаєвської, Т. Скрипки, П. Одарченка, С. Яременко та ін.), видавничо-журналістська діяльність письменниці не аналізувалася комплексно, з акцентуванням уваги на процесах професійної праці. Важливе місце у творчості літераторки належало різножанровим творам, призначеним для дітей. Слід зазначити, що саме поезія й проза, казки й фольклорні записи Олени Пчілки найчастіше видавалися і перевидавалися у ХХ ст., незалежно від ідеологічних переконань державної влади. Так, видавництво "Веселка" двічі за одне десятиліття звернулося до публікації книг дитячої письменниці: "Годі, діточки, вам спати!" (К., 1991) та "Молода Україна" (К., 1993) – вірші, оповідання, казки, байки, загадки, що свого часу вийшли у світ в однойменному журналі за редакцією Олени Пчілки. Обидві книги дбайливо упорядковані О. Таланчук, яка також написала передмову та підготувала примітки.

Мета цієї статті – визначити видавничо-редакторські орієнтири Олени Пчілки у реалізації журналу "Молода Україна", показати тематично-змістове та жанрове розмаїття цього єдиного дитячого національного журналу в Східній Україні початку ХХ ст.

З погляду нового часу, з відстані цілого століття появу подібного дитячого часопису в Російській імперії можна вважати справжнім видавничим подвигом Олени Пчілки. Новий щомісячний журнал для дітей "старшого й меншого віку" О. Косач розпочала у 1908 р. як додаток до української "тижневої часописі" "Рідний край" у Києві. В оголошенні зазначалося, що "передплата на "Рідний край" без "Молодої України" не приймається. Тож обидва видання до переїзду редакції у Гадяч містилися за однією адресою (Київ, вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 97; згодом – Маріїнсько-Благовіщенська, 115, кв. 3; потім та ж вулиця, № 101), поліграфічне оформлення й тиражування здійснювалось у друкарні 1-ї Київської друкарської спілки (вул. Трьохсвятительська, 5).

Редакторка розраховувала, що тираж дитячого журналу може досягнути 1000 примірників, але наклад постійно зменшувався – до 450 примірників у 1913 р. Передплатників узагалі було мало: 30 осіб у 1908 р., 40 – у 1910 / 1911 р., як зазначалось у редакційній статті "Рідного краю" (1910. – № 1. – С. 3).

В автобіографії О. Косач записала: "Передплатників було до трьох десятків, а лише друк і папір на одно число коштував 60 карбованців.

Я з місяця в місяць докладала своїх грошей і жила надією, що становище ж таки покращає; мабуть читачі боялися передплачувати журнал, бо були такі, що прохали пересилати їм журнал на чуже ім'я, боячись репресій на службі за передплату українського журналу. Боляче було і матеріально, і морально, але не хватало сили справу кинути й видання припинити. Пробувала я була зацікавити передплатників низькою передплатною ціною, даремними додатками й т. ін., та це не помагало" [3, 42].

Але кидати розпочату справу письменниці не збиралася. "Видання української часописі для наших дітей, працю для неї – уважаю своїм патріотичним обов'язком", – засвідчила вона на сторінках "Молодої України" (1910 / 1911. – № 2).

Видавничі проблеми спробувала пояснити Олена Пчілка і в листі до харківського вченого й публіциста М. Сумцова, пересилаючи йому "на пробу" кілька чисел "Рідного краю" та "Молодої України". Висловлюючи здивування "крайньою індиферентністю у ставленні до єдиного українського дитячого журналу", редакторка подала свої підрахунки: 30 передплатників на 30 мільйонів "української людности" – надзвичайно мало, 1 передплатник на мільйон!.. Наголошує вона й на інших причинах – боязнь передплачувати українськомовний журнал, щоб "не зіпсувати вимови своїм дітям і науку російської мови" [2, 214], а також відсутність бажання "марно витратити гроші".

Розуміючи, що зросійщена школа на українських землях ще не скоро дозволить собі передплачувати такий журнал, як "Молода Україна", Олена Пчілка більше розраховувала на "Товариства грамотності", що існували в багатьох губернських центрах. Вона також сподівалася, що М. Міхновський та М. Сумцов допоможуть їй знайти масового читача у Харкові, аби "врятувати її справу".

Переживаючи фінансові труднощі, брак передплатників, розуміючи марність сподівань на самоокупність національної преси (маючи на увазі передусім "Рідний край" та "Молоду Україну"), О. Пчілка неодноразово звітувалася перед своїми читачами, пояснюючи їм скрутну видавничу ситуацію. Так, "Рідний край" у листопаді 1910 р. відкривався редакційною статтею, що складалася з двох частин: перша стосувалася тижневика, друга – місячника. Покладаючись на добродійні принципи "доки зможемо, доти будемо видавати", "не будемо давати марних обітниць", "не будемо жалітися на свої лихі обставини", "не будемо просити й помочі", редакторка була налаштована оптимістично: "якось-то буде!".

Олена Пчілка зазначала прикрий факт української видавничої справи початку ХХ ст. – надзвичайно обмежене коло читачів, які б цікавилися суто національними часописами, поданими рідною мовою. Корінь цього сумного явища полягав у антиукраїнській політиці імперського уряду, примусовому відлученні народу від материнської мови, національних здобутків тощо. Так склалося, що "панство від українства одійшло", пояс-

нювала редакторка, а "народ до національної свідомости ще не прийшов"; тому тільки невелика група громадянства не боялася передплачувати і шанувати українську періодику. Для дитячого часопису обставини склалися ще гірші – "не всякий має дітей", не кожний уважає потрібним "мати в своїй хаті (або в своїй школі чи в своїй читальні) ще й таку "роскіш", як дитяча українська часопись" (1910. – № 1. – С. 3).

Факт співробітництва в "Молодій Україні" завжди був умовним: Олена Пчілка наголошувала, що до писання вона нікого "не запрошувала і не запрошує", бо при фінансових дефіцитах не може оплачувати працю авторів "так, як би слід". Тому-то вона й не обіцяла, що запропонує читацькій аудиторії "корифеїв", виходячи з етичної ситуації: гонорари відсутні, бажання опублікувати свій твір – своєрідний "патріотичний обов'язок", до якого нікого не змушують і не закликають, "хто хоче його сповняти, той сповняє і мабуть сповнятиме".

До участі в журналі зголосилося чимало вже відомих на літературній ниві письменників, серед яких Б. Грінченко, М. Старицький, Л. Старицька-Черняхівська, Грицько Григоренко, С. Черкасенко, Г. Шерстюк та ін. Тут друкуються твори Т. Шевченка, Л. Глібова, С. Руданського. Долучаються і представники молодшого покоління: Х. Алчевська, О. Олесь, А. Кащенко, С. Мартос, М. Ішуніна, О. Романова, В. Тарноградський, М. Рильський.

Олена Пчілка була вдячна всім, хто допоміг їй у виданні журналу, хто наповнював його літературними творами, перекладами, загадками, розважальним і пізнавальним матеріалом, тобто "пособляв і словом, і ділом". Редакторка завжди могла розраховувати на своїх київських, старших і молодших знайомих, у першу чергу на Марію Ішуніну ("клопоталася долею "Мол. України" найпильніше"), добродія Олександра Бородає та його дружину ("підживляли мою душу добрим співчуттям і ділом", передплативши для журналу англійські дитячі часописи, подаючи переклади і навіть кліше), малюнки постачав художник Опанас Сластьон ("дай Боже йому здоров'ячко!") та початкуючий письменник О. Неприцький-Грановський (ілюстрації були "дуже досподоби"), чудові фотографії надсилав історик Дмитро Яворницький із Катеринослава. Все це вселяло надію на те, що "Молода Україна" житиме, існуватиме, незважаючи на неперіодичність виходу у світ і навіть перерви (журнал не видавався у 1913 р., а потім відновив своє існування у Гадячі).

На сторінках "Молодої України" часто публікації подавалися не під справжніми іменами, а були позначені псевдонімами або криптонімами. Скажімо, сама редакторка свої матеріали підписувала так: О. К., О. П., Бабуся, Бабуся Олена, Б-а, О. Б-а, К-ч, Кочубеївна, Княжна Кочубеївна, О. Колодяжинська, Олена Суботенкова, Олесь Зірка, Цяцька та ін. Як зафіксовано у словнику псевдонімів О. Дея, підписи "Редакція" (1908–1912) та "Редакція "Молодої України" (1909) теж належать О. Косач [1, 321].

До псевдонімів вдавалися також інші автори дитячого журналу. Наприклад, Прохір Воронін, який неодноразово пропонував редакції свої оповідання та вірші ("Школярські пісні", "На Новий рік", "Великодня вірша", "Гріх", "Мудрий майстер", "Кур'єр", "Непорозуміння", "Жнива" та ін.) подавав їх із авторським позначенням П. В-ін, Прохорець або Хор-Про [1, 451–452]. Марія (Маруся) Ішуніна використовувала псевдоніми Маруся Ініна та Тітка Маруся; Надія Кибальчич (Симоннова) підписувала свої твори як Наталка Полтавка. Під "Великим Грицем" вгадується Григорій Коваленко (1914), Грицько Чулай – це Григорій Грушевський [1, 394], П. Гай – Петро Гаєнко [1, 118], Х. Майстренко – Федот Шелудько [1, 247] тощо. Багатьох авторів сьогодні складно розпізнати: Дід Хома, Н. С-ко, А. Ш., Г. С.; інші літератори "не засвітилися" яскраво на письменницькій ниві, можливо, їхній талант так і залишився нерозквітлим, "аматорським", "з народу" (О. Тарасенко, Гавриїл Блажівський, О. Ярошенкова, М. Горюн, З. Сонцева, Д. Будневич, Х. Никопольчук).

Завдяки вмілому відбору жанрової палітри та авторського колективу (знаних митців, літераторів-початківців та народних талантів) Олена Пчілка зуміла запропонувати українському читачеві цілу низку різноманітних публікацій: казок (народних і літературних, перекладів із світової класики), віршів та оповідань, байок і смішинок, жартів, загадок, дитячих забав, спотиканок, пізнавальних матеріалів про людину і природу (розділ "світознання"), про віру і духовність, історичне минуле України, визначних особистостей (Т. Шевченко, М. Лисенко, Б. Грінченко, Є. Гребінка). З-поміж поетичних творів вирізняються хрестоматійні вірші: "Літо краснее минуле" Лесі Українки, "Весняні квіти" Олени Пчілки, "Коли сонечко пригріє" О. Олесь, "Зимовий танок" М. Рильського. Навіть вибагливий сьогоднішній читач із радістю прочитає такі казки, як "Правда та Неправда" М. Жука, "Казка про Оха-Чародія" Лесі Українки, "Пилип-горобець" М. Фон-Ренделя, "Морська царівна" Р. Зінківського тощо.

Олену Пчілку в її творчих справах підтримувала і велика родина Косачів-Драгоманових. Адже на сторінках "Молодої України" зустрічається ціла низка імен, що перебували на одній сімейній орбіті: донька Леся Українка, Г. Григоренко (Олександра Судовщикова-Косач) – невістка Олени Пчілки, Михайло Кривинюк (публікації про природу та дитячі забави, перекази) – зять Олени Пчілки, чоловік її доньки Ольги; Світозар Драгоманов (перекладач) – племінник, син М. Драгоманова. Постійно стежила за видавничими та редакційними справами матері її відома донька – Леся Українка, яка теж стала авторкою часопису, зокрема презентуючи тут "Казку про Оха-Чародія" (1912. – № 4). Їм редакторка завжди була вдячна, не випадково скромно зазначила: "Про своїх рідних співробітників, кажуть, говорити не подоба, то й не буду згадувати їх; вони самі знають, що я і "Молода Україна" їм вдячні" (1910. – № 1. – С. 4).

Як бачимо, справа видання дитячого журналу – національного за своїм змістом і призначенням була досить складною в культурно-політичному та фінансовому відношенні. Та завдяки діяльності Олени Пчілки і свідомого українського громадянства "Молода Україна" з'явилася у світ як часопис фаховий, творчий, втілюючи ідеї

1. Дей, О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XV–XX ст.) / Дей О. І. – К. : Наукова думка, 1966. – 559 с.

2. Лист Олени Пчілки до Миколи Сумцова // Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 2001. – С. 214–215.

3. Пчілка, Олена (Косач О.) Оповідання з автобіографією / Олена Пчілка. – Х. : Рух, 1930. – 287 с.

Юрій Відзіля,
к. філол. н. (Ужгород)
УДК 82-92.82.09

Олена Рудловчак – журналістка і дослідниця періодики Закарпаття

Стаття висвітлює діяльність словацької журналістки і науковиці О. Рудловчак у дослідженні преси Закарпаття середини XIX–XX ст. та її впливу на розвиток національно-культурної свідомості українців; аналізується характер дії російської преси на періодику Закарпаття, висвітлюються причини проросійської орієнтації закарпатської преси.

Ключові слова: періодика, закарпатська преса, національно-культурна ситуація, русофільство.

The article elucidates activity of the Slovakian journalist and scientist Olena Rudlovchak in researching of Zakarpatian press in the middle of the XIX – in the XX centuries and her influence on the development of national and culture consciousness of Ukrainian people; the influence of Russian press on Zakarpatian periodical press is analyzed; the reasons of Russian orientation of Zakarpatian press are considered.

Keywords: periodical press, national and culture situation, Zakarpatian press, influence of Russian press.

Стаття освещає деятельность словацкой журналистки и ученой Е. Рудловчак в исследовании прессы Закарпатья середины XIX–XX ст. и ее влияния на развитие национально-культурного сознания украинцев; анали-

зируется характер воздействия российской прессы на периодику Закарпатья, определяются причины пророссийской ориентации закарпатской прессы.

Ключевые слова: периодика, закарпатская преса, национально-культурная ситуация, русофильство.

Не так давно (16 листопада 2007 р.) відійшла у вічність відома та авторитетна учений-гуманітарій Словацької Республіки Олена Михайлівна Рудловчак (дівоче прізвище Микита). Дослідниця мала українське походження і до останніх днів свого життя відстежувала та аналізувала літературні, мистецькі та соціально-культурні процеси в Україні й активно пропагувала їх на сторінках видань, на радіо, в наукових працях. Проте рівень зацікавленості України та українського дипломатичного корпусу життям українців поза межами нашої держави настільки низький, що вітчизняні ЗМІ на цю сумну подію майже не зреагували.

Олена Рудловчак народилася 1 лютого 1919 р. у Мукачеві в учительській родині. Початкову школу та гімназію закінчила в рідному місті. Після завершення навчання в Мукачівській учительській семінарії (1938) працювала вчителькою в закарпатських селах Неліпні, Чинадієві та Рядідь-Вільховиці. Ще навчаючись у Мукачівській гімназії, О. Рудловчак брала активну участь у літературному та культурному житті краю, була членом редколегії відомого журналу "Наши стремления".

Найбільш активна журналістська та наукова діяльність Олени Рудловчак починається після переїзду до Братислави (1940), де вона вступає на філософський факультет Словацького університету й виходить заміж за Андрія Рудловчака, засновника українського радіомовлення в тодішній Чехо-Словаччині. Разом з чоловіком готує радіопрограми, працює позаштатним кореспондентом. Коли в 1948 р. українська редакція Чехо-Словацького радіо перейшла у Пряшів, де А. Рудловчак організував радіостудію, О. Рудловчак переїжджає разом із чоловіком. У Пряшеві вона працює в редакції газети "Пряшевщина", згодом штатним режисером, драматургом і редактором українського радіомовлення (1950–1954). О. Рудловчак активно сприяє заснуванню українськомовного журналу "Дукля" (1953), у редколегії якого працювала до 1968 р. На той час вона вже відома як науковець, згодом професорка кафедри української мови і літератури Пряшівського філософського факультету Кошицького університету ім. П.-Й. Шафарика, очолює новостворену наукову установу – Дослідний кабінет україністики (завідувала до 1984 р.). Водночас на сторінках місцевої періодики, зокрема українськомовної, літераторка виступає із власними художніми творами, пише рецензії, критичні статті, бере активну участь у формуванні молодих українськомовних літераторів. Спектр наукових зацікавлень О. Рудловчак надзвичайно широкий: література, історія, фольклор, етнографія, компаративістика, культурно-освітнє життя українців Закарпаття й

Пряшівщини, історія театру, розвиток журналістики, чехословацько-українські, російсько-українські, угорсько-українські культурні та літературні контакти тощо.

Журналістика активно друкується у періодичних виданнях Культурного Союзу українських трудящих Чехо-Словаччини – репертуарних збірниках, журналах "Дукля", "Дружно вперед", газеті "Нове життя" (з нагоди 100-річчя від дня народження Марійки Підгірянки, ювілеїв О. Духновича, О. Павловича, А. Кралицького, Ф. Лазорика та ін.), видає чимало творів закарпатсько-української літератури минулого ("Поети Закарпаття", 1965; "Зелений віночок – червоні квіточки", 1965; "Олександр Духнович: Твори в 4 т.", 1968; "Хрестоматія закарпатської української літератури XIX століття", 1976, 1985; "Біля джерел сучасності", 1981; "Ю. І. Ставровський-Попрадов: Життя, творчість, твори", 1984 тощо).

Своєю подвижницькою працею О. Рудловчак увійшла в історію української та словацької культури у першу чергу як дослідниця літературних процесів України, Словаччини, частково Росії та Угорщини. Фундаментальні праці вченої дають можливість молодим дослідникам заглибитись в окремі складні проблеми літературного процесу від XIX ст. до сьогодні.

Окремим і недостатньо відомим науковим зацікавленням О. Рудловчак є преса Закарпаття та вплив періодичних видань на розвиток національно-культурної свідомості закарпатських українців. У цьому напрямі зусилля вченої були спрямовані як на дослідження формування репертуару закарпатської преси середини XIX–XX ст., так і на вивчення впливу іноземної преси (зокрема російської та угорської) на національно-культурну ситуацію в регіоні, а також канали, якими зарубіжна преса та література потрапляла на Закарпаття. Глибоким дослідженням сприяє те, що вчена добре володіє українською, угорською, словацькою, чеською та російською мовами. Як правило, О. Рудловчак зверталася у своїх дослідженнях до тих проблем, які не вивчені зовсім, або потребують ґрунтовного перегляду.

Одним із таких питань є вивчення ролі преси та книгодрукування у процесі формування національно-культурницької ситуації на Закарпатті. З огляду на цю глобальну проблему, можемо виокремити менші, які безпосередньо пов'язані з нею, а саме: 1) які передумови сприяли зародженню преси на Закарпатті; 2) чому русофільські тенденції у розвитку книгодрукування та преси були домінуючими; 3) причини активного зацікавлення російських учених та політиків розвитком преси та книгодрукування на Закарпатті; 4) чому українська національна ідея досить повільно утверджувалася в нашому регіоні тощо.

З огляду на цілу низку цих та інших складних проблем, підхід О. Рудловчак у системному дослідженні преси Закарпаття можна назвати більш аніж сміливим. Вона одна із перших зламала традиційні сте-

реотипи щодо розвитку соціально-культурної ситуації на Закарпатті у XIX ст. Загалом, погляди дослідників щодо впливу російської культури на ситуацію в нашому регіоні, у тому числі й на розвиток закарпатської преси, далеко не однозначні, а умовно їх можна поділити на два діаметрально протилежні підходи. Частина науковців вважали, що розвиток закарпатської культури, літератури, преси не лише підпадав під вплив російської культури, а й загалом розвиток культурницької думки в нашому регіоні представляли як частину "руського" культурного процесу. Так, ще Петро Феєрчак у своїй книзі "Очерк літературного движенья угорских русских" (1888) особливу увагу звертав на те, що "карпаторуське" письменство будительської генерації орієнтувалося на російську літературну мову. Перебільшували вплив російської культури на розвиток місцевої літератури та преси Ф. Арістов, Є. Недзельський, Є. Сабов, О. Попов та ін. Діаметрально протилежної думки дотримувалися такі дослідники, як В. Бірчак, а згодом І. Вишневський.

Звертаючись до характеру впливу російської преси на періодику Закарпаття, О. Рудловчак у своїх працях послуговується принципом наукового об'єктивізму. Проаналізувавши величезну кількість наукової літератури, першоджерел, архівних матеріалів, дослідниця приходять до висновку, що російська періодика справляла неабиякий вплив на розвиток преси Закарпаття. У цьому, на думку вченої, ховається кілька причин. У першу чергу, це пов'язано з тим, що Росія чи не єдина країна, яка залишилася вільною слов'янською державою, а через те була оплотом як слов'янства, так і православної віри. Закарпатські українці, які безперервно піддавалися асиміляційним процесам в іншомовному середовищі, надто піднесено сприймали підтримку Росії.

О. Рудловчак зазначала: "закарпатські українці.., в умовах відірваності від своїх східних братів, в несприятливих умовах гніту намагалися не згубити контактів зі Сходом. Не маючи можливості заснувати друкарню і розгорнути друкування... дома, вони повинні були спиратись переважно на друковане слово, що виходило на території Росії". Другою важливою причиною пожвавлення потоку друкованих матеріалів на Закарпаття із Росії було те, що з другої половини XVIII, а особливо у XIX ст. у закарпатських українців значно посилюється інтерес до світської інформації. Це і є, на думку дослідниці, причиною того, що "заснована А. Бачинським у другій половині XVIII ст. в Ужгороді величезна бібліотека містила переважно видані на території Росії книги", а значна частина інтелігенції Закарпаття могла читати російською мовою. Зі становленням і розвитком процесу культурно-літературного відродження закарпатських українців протягом XIX ст. потреба друкованого рідного слова все більше зростала. О. Рудловчак зауважує, що в цей час "почали видаватися у відносно ширших масштабах ... роботи місцевих авторів, але ті кілька книг, що побачили світ у 50–60-х рр., не могли покрити зростаю-

чих інтересів Закарпаття, хоча воно широко використовувало також книжкову продукцію та періодику Галичини”.

Періодична преса на Закарпатті пройшла дуже складний шлях розвитку. Проросійська орієнтація закарпатської преси має кілька причин. І це досить чітко простежено у працях О. Рудловчак. Значний вплив на формування русофільства у пресі та через пресу на населення Закарпаття мало те, що російські дипломатичні представництва у Відні та Будині провадили титанічну працю з пропаганди російського друкованого слова, перепровадженню через кордон та розповсюдженню на території Закарпаття російських книг та періодичних видань. Ще у XVIII ст. до Ужгородської єпископської бібліотеки потрапили найрізноманітніші періодичні видання: "Санкт-Петербургские ученые ведомости на 1764–1765 год", "Труды Вольного экономического общества" за 1772 р., "Городская и деревенская библиотека", "Московские ежемесичные издания" (1781), "Зеркало света" (1787), "Экономический магазин" (1780–1782), "Санкт-Петербургский Меркурий" (1793), "Санкт-Петербургский вестник" (1778).

Незважаючи на те, що значна частина цієї періодики була знищена після встановлення на Закарпатті радянської влади, у фондах наукової бібліотеки УжНУ, яка успадкувала книги єпископської бібліотеки, було зареєстровано дослідником В. Микитасем 45 назв світських видань XVIII ст. [8, 8]. Більшість російських видань, як зазначала О. Рудловчак, потрапляла на територію Закарпаття через російського дипломата М. Раєвського (1811–1884). Згодом значну роль у розповсюдженні російської преси відіграли В. Войтковський, Я. Головацький, К. Кустодієв та ін. Зазначаючи позитивну роль впливу російської преси на розвиток національно-культурної ситуації на Закарпатті, О. Рудловчак одночасно вважала, що такий панславіст, як Раєвський "в історію закарпатських українців вніс суперечливі вартості, з одного боку, сприяв їх культурному розвитку, зміцнив їх зв'язки з Росією, з боку другого, своєю панславістською пропагандою звів їх на манівці щодо культурно-національної орієнтації і спрямування їх визвольних настанов та шляхів" [12, 12].

Відстежуючи формування літературного процесу на Закарпатті, О. Рудловчак звернула пильну увагу на "Церковну газету", фактично перше періодичне видання в Австро-Угорщині, яке було розраховано на закарпатських українців. Проте газета знову-таки стояла на русофільських та панславістських позиціях. Причина цього, на думку О. Рудловчак, полягає у тому, що І. Раковський, який, перебуваючи в 50-х рр. XIX ст. у Будині, не просто редагував це видання, а й був "одним з найбільш запалених і серйозних адресатів..., до нього пливли ручаї російського друкованого слова..." [12, 14]. Згодом І. Раковський часто гостював у М. Раєвського, користувався його послугами. Раковському як редактору "Церковної газети" потрібна була російська грама-

тика, яку він "якимось шляхом замовляв... прямо в Санкт-Петербурзі". В. Войтковський, російський священник, який перебував у середині XIX ст. у Будині або Юремі, у листі до М. Раєвського зазначав, що закарпатський редактор І. Раковський готовий заплатити за цю книгу будь-яку суму.

Ще одна цікава інформація, яку віднайшла О. Рудловчак, – це те, що І. Раковський систематично читав "Северную пчелу". Як засвідчує лист В. Войтковського до М. Раєвського від 21 грудня 1850 р., збережений у Відділі писемних джерел Державного історичного музею колишнього СРСР (ф. 347), у Будин дійшов комплект "Северной пчелы", але книги так і не отримано. Отож, за твердженням О. Рудловчак, це видання стало одним із перших російських часописів, "який став систематично доступним... закарпатоукраїнським діячам" [12, 15].

Простежуючи обмін періодикою, дослідниця зауважує, що В. Войтковський виконав кілька замовлень М. Раєвського на місцеві українські видання. Так, через посередництво І. Раковського він дістав шематизми, що вийшли на Закарпатті. Згодом В. Войтковський порушив клопотання про те, щоб "Церковна газета", яку видавав І. Раковський, систематично надходила завдяки йому в Росію. Через різні соціально-політичні чи навіть побутові умови це не завжди вдавалося, тому наприкінці 1857 р. у цій справі В. Войтковський писав до М. Раєвського: "Хотел было теперь послать газеты, но Раковський не прислал еще". Згодом це прохання було виконано й І. Раковський систематично надсилав 15 примірників "Церковної газети" М. Раєвському. Проте над самим виданням та його редактором збиралися хмари, і Войтковський визнавав, що через такі умови видання залишилося жити недовго, а редактору доведеться повернутися на Закарпаття. А згодом той же В. Войтковський сповістив, що ""Церковна газета" остаточно і зовсім заборонена".

О. Рудловчак приділяла значну увагу й виданню, яке змінило "Церковну газету", "Церковному віснику", що друкувався розмовною мовою. Але і це видання не влаштувало владу, тож 1858 р. припинило своє існування. Відстежуючи долю редактора цих видань І. Раковського, О. Рудловчак спирається на величезний пласт архівних матеріалів та долучає листування російських культурно-громадських діячів, котрі вболівали за майбутнє талановитого закарпатоукраїнця. Заодно О. Рудловчак досить ґрунтовно аналізує тогочасну російську пресу, яка потрапляла на Закарпаття та активно впливала на слов'янофільський та русофільський рухи не лише у нашому регіоні, а й у Європі в цілому ("Парус", "Санкт-Петербургские ведомости" тощо). Щоправда, дослідниця слушно зауважує, що "... маючи тільки обмежену кількість архівних матеріалів... важко встановити діапазон назв російської преси, що через Пешт потрапляла до закарпатських українців" [12, 25].

Окремі розвідки О. Рудловчак присвячені українським радіослухачам у Чехо-Словаччині, структурі української преси, питанням жур-

налістики українців Східної Словаччини: "Починаємо передачу для українських слухачів Чехословаччини" (Дружно вперед. – 1951. – № 2), "Говорить українське радіомовлення" (Дружно вперед. – 1954. – № 4), "Розгортається культурна діяльність" (Нове життя. – 1952. – 10 трав.), "До питань журналістики..." (Дукля. – 1962. – № 3) та ін. Чимало також публікацій про типологію преси Закарпаття XIX–XX ст.: "Сторінки нашого минулого: шляхами журналістики XIX століття" (Дружно вперед. – 1966. – № 7), "Перший педагогічний часопис" (Дружно вперед. – 1967. – № 6), "До історії газети "Сова" (Дукля. – 1970. – № 1) тощо.

Детального, але окремого дослідження потребують сторінки життя Олени Рудловчак як журналіста-практика та її тісної співпраці зі Словацьким радіо (із 1936 р.), бо це тривало понад сорок років.

1. Бірчак, В. Літературні стремління Підкарпатської Руси / Бірчак В. – Ужгород, 1937. – 190 с.
2. Гнатюк, В. Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів / Гнатюк В. // Літературно-науковий вісник. – Т. 7. – Кн. 10. – С. 169–174.
3. Гнатюк, В. Національне відроджене австро-угорських українців (1772–1880) / Гнатюк В. – Відень, 1916. – 66 с.
4. Вишневецький, І. П. Традиції та сучасність / Вишневецький І. П. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1963. – 240 с.
5. Воскресенский, Н. С. Художественная литература на страницах закарпатской газеты "Свет" (1867–1871) / Воскресенский Н. С. // Наук. запис. Українська і російська література. – Ужгород, 1958. – Т. 33. – С. 125–148.
6. Закривидорога, О. Олена Рудловчак : бібліогр. пр. та літопис життя / Закривидорога О., Ільченко Л., Падяк В. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2001. – 160 с.
7. Лісовий, П. М. Журналістика Закарпаття 50–70 років XIX ст. і її зв'язки з іншими українськими землями та Росією : конспект лекцій / Лісовий П. М. – Ужгород, 1969. – 54 с.
8. Микитась, В. Л. Давні рукописи і стародруки : опис і каталог / Микитась В. Л. – Ужгород, 1961. – 96 с.
9. Микитась, В. Л. Давні рукописи і стародруки : опис і каталог / Микитась В. Л. – Львів, 1964. – Ч. 2. – 84 с.
10. Мишанич, О. В. Карпати нас не розлучать : літ.-крит. статті і дослідж. / Мишанич О. В. – Ужгород : Срібна земля, 1993. – 282 с.
11. Рудловчак, О. Біла джерел сучасності : розвідки, статті, нариси / Рудловчак О. – Пряшів : Словацьке вид-во худож. літ.-ри, 1981. – 420 с.
12. Рудловчак, О. Історія культури / О. Рудловчак // Наук. зб. музею укр. культури у Свиднику. – Пряшів, 1988. – № 13. – 94 с.

Світлана Кравченко,
к. філол. н. (Луцьк)
УДК 070(477)(09)

Тема України в публіцистиці Влодзімежа Бончковського

Розглядається тема України в публіцистичних працях польського письменника В. Бончковського. Аналізується біографічна та ідейна зумовленість публіцистики, палітра проблематики та роль у польському суспільстві.

Ключові слова: ідеї прометеїзму, концепція польсько-українського діалогу, аналітичні статті, дискусії, відповіді.

The article concerns the subject of Ukraine in the publicistic works of Polish writer V. Bonchkovskyy. The biographical and ideologic reasons of his publicism, the palette of problems and his role in Polish society are analyzed.

Keywords: ideas of Prometej's motion, conception of Polish-Ukrainian dialogue, analytic articles, discussions, answers.

В статтє рассматривается тема Украины в публицистических трудах польского писателя В. Бончковского. Анализируется биографическая и идейная обусловленность его произведений, спектр проблематики и роль в польском обществе.

Ключевые слова: идеи прометеизма, концепция польско-украинского диалога, аналитические статьи, дискуссии, ответы.

Влодзімеж Бончковський – відомий польський публіцист ХХ ст., редактор єдиного у своєму роді часопису "Бюлетин Польско-Українські" (Варшава, 1932–1938), один із провідних спеціалістів у сфері національної політики та питань Сходу в міжвоєнній Польщі. Письменник був свідком багатьох історичних перипетій ХХ ст., тож символічно є його постать в історії польсько-українського діалогу. Його життя, громадська діяльність і публіцистична творчість є яскравим доказом.

В. Бончковський народився 26 березня 1905 р. неподалік Байкалу в польській родині, яка була заслана в Сибір за участь у підпільному антиросійському русі [1, 90–91]. Там минуло його дитинство. У сім'ї було ще дві сестри і троє братів. Всі діти були виховані справжніми патріотами свого краю, незважаючи на чуже культурне оточення. Влодзімеж навчався в гімназії, збирався вступати до Гірничого інституту в Томську. Події революції спонукали родину Бончковських покинути Забайкалля. Спершу осіли в китайському Харбіні, який населяли люди різних народностей. Інтереси юнака поступово переносяться з геологічних на суспільно-політичні проблеми.

У 1925 р. сім'я повернулася в Польщу й оселилася в околицях Пінська (тодішні землі Волинського воєводства, нині територія Білорусі). В. Бончковський розпочав студії на гуманістичному відділенні Варшавського університету, де вивчав право, англійську філологію та синологію. Очевидно, життєвий досвід великою мірою зумовлював зацікавлення майбутнього письменника. Спочатку був учасником Товариства імені Петра Скарги і співпрацював зі Східним інститутом, для яких готував огляди радянської преси. У 1928 р. за його ініціативою було засновано Молодіжне орієнталістичне коло (товариство) з метою пізнання та зближення з народами Сходу. З 1930 р. працює в Східному інституті у Варшаві, де зближується із представниками еміграції різних народів, що були захоплені радянською Росією. Контактують із представниками прометеївського руху (у міжвоєнній Польщі це був суспільно-політичний рух солідарності з народами Східної Європи у боротьбі за їх визволення від радянського гніту). Пізніше неодноразово згадував про цей період у численних спогадах і статтях [3].

Діяльність Бончковського та його публіцистична творчість упродовж усього часу існування ПНР, тобто 40–80-х рр. ХХ ст., замовчувалась. У жодній польській енциклопедії, виданій у цей період, як і в інших інформаційних джерелах (не кажучи вже про радянські (російські та українські) видання), немає навіть такого гасла. Наприкінці 80–90-х рр. ім'я письменника повернулося на батьківщину. З'явилося кілька досліджень публіцистичної творчості письменника у зв'язку з національною політикою II Речі Посполитої чи прометеїзмом, а також монографічних розвідок [2]. Сприяли належному пошануванню діяча виступи Єжи Гедройца [8]. Проте в Україні, якій він присвятив так багато сторінок своїх книг і загалом інтелектуально-духовних зусиль, ця постать досі невідома.

У міжвоєнній Польщі В. Бончковський належав до провідних публіцистів і громадських діячів, фахівців зі східної проблематики. Став відомим як знавець польсько-українських стосунків та російської політики. Був засновником і редактором часописів "Biuletyn Polsko-Ukraiński" (1932–1938), "Wschyd" (1930–1939), що головним чином присвячувалися цим проблемам. "Бюлетин" був пов'язаний із Східним інститутом у Варшаві. Коли його закрили у 1938 р., з січня 1939 р. Бончковський деякий час видавав "Problemy Europy Wschodniej". Квартальник "Wschyd" ідеологічно також був пов'язаний зі Східним інститутом. Однак був заснований Є. Гедройцом за підтримки Міністерства закордонних справ Польщі як офіційний орган Молодіжного орієнталістичного кола. Від № 2 і до початку війни головним редактором був В. Бончковський. Саме у цих виданнях головним чином друкував свою публіцистику. Однак його ім'я можна знайти і на шпальтах інших суто громадсько-політичних видань, зокрема двотижневика "Myc Polska" (1936–1939).

Міжнародні стосунки та національні проблеми були одними з головних у публіцистиці Бончковського. Та найбільше місце у ній займали польсько-українські зв'язки. Більшість текстів на українську тематику надруковано в "Бюлетині". З цим виданням найтісніше пов'язане ім'я письменника. Статті, які друкувалися в періодиці, згодом були видані окремими книгами: "U cudydei upadku i wielkości" ("Біля джерел занепаду і величч") (1935), "Grunwald czy Pilawce" ("Грюнвальд чи Пилявці") (1938), "Problem polsko-ukraiński w ziemi czerwieckiej" ("Польсько-українська проблема на червононоруських землях") (співавтори: Александер Бохенський, Станіслав Лось, 1938), "W obliczu wydarze?" ("Перед лицем подій") (1939). Вони фактично є викладом сходознавчої концепції В. Бончковського.

Як для українців, так і в цілому для міжвоєнної Польщі його діяльність у бюлетені є справою величезної ваги, не поцінованою належним чином. Часопис аналізував стан та перспективи польсько-українських стосунків, шукав шляхи ліквідації чи хоча б нейтралізації джерела конфліктів. Попри найгостріші політичні проблеми та найбільшу зацікавленість ними читацької аудиторії, видання було суспільно-літературним (або навіть згодом суспільно-культурним за змістом публікацій), оскільки значне місце займала літературна тематика, а також питання української історії та культури. Дотепер бюлетень залишається безцінним джерелом інформації з української тематики.

Деякі польські історики пов'язують діяльність часопису з прихованим патронатом пілсудчиків, а саме одного із відділів Міністерства внутрішніх справ, що координував прометеївський рух. Анжей Хойновський стверджує, що всі статті політичного змісту проходили через таємну цензуру відділу. Коли після 1935 р. (смерть Ю. Пілсудського) на сторінках видання почали з'являтися тексти з критикою національної політики уряду, зародилася думка про закриття часопису, яку втілили у життя наприкінці 1938 р. [7]. Однак сам головний редактор часто суворо критикував національну політику тодішньої Польщі. Достатньо переглянути його тексти, опубліковані на сторінках "Бюлетину". У своїх спогадах про підготовку випусків Бончковський заперечує практику цензурування політичних текстів [3]. Авторський склад часопису був настільки авторитетним, що не допускав оперування його думками. Водночас на шпальтах видання часто висловлювали різні та протилежні погляди з приводу однієї й тієї ж проблеми, не відчувається політична заангажованість (окрім хіба що ідеєю польсько-українського зближення), не спостерігається форсування якихось одних позицій, як то було в інших періодичних виданнях міжвоєнної доби.

У публіцистиці В. Бончковського презентовані передовсім його політичні погляди, які спиралися на певний світогляд та ідейні переконання. Поза всяким сумнівом, центральне місце належало національним інтересам Польщі, які розглядалися крізь призму геополітичної си-

туації в Європі, та насамперед на її сході, а також збіги та розбіжності цих інтересів із інтересами інших народів, що населяли Північ Посполити. Письменник постійно наголошував на загрозі зі Сходу, яку пов'язував із Росією. Бачив політичну природу цієї держави близькою до азійських традицій, які під впливом комуністичної ідеології стали ще більш завоюницькими. Вважав, що захоплення всієї або частини польської території належить до незмінних цілей російської міжнародної політики. Подальший перебіг подій у Європі показав слушність цих та й інших застережень публіциста.

Публіцистичні виступи Бончковського спираються на ідеї прометеїзму, викладають, розгортають і пояснюють певні їх аспекти. Письменник ніколи не приховував свого захоплення постаттю Ю. Пілсудського. Вважав, що більш талановитого й енергійного політика Польща не має, що лише він міг взятися за вирішення складних проблем східних польських кресів. Брав участь у діяльності "Товариства імені Тадеуша Голувки", яке займалося визвольницькими рухами сусідніх народів та українським питанням, і був відзначений Золотим Хрестом Заслуги. Однак ніколи не боявся критично висловлюватися на адресу діяльності санаційних урядів.

В українському питанні Бончковський прагнув прихилити й переконати польську та українську сторони у вигідності польсько-українського союзу, особливо в ситуації зростаючої російської загрози. Виступав проти силового вирішення проблем та політики колонізації українців у будь-яких її виявах, вважаючи її каталізатором міжнародного конфлікту. Стверджував, що, підтримуючи незалежницькі прагнення українців, Польща знайде в них союзників і відмовить їх від екстремістських та ворожих дій. Серед українських політиків особливо цінував С. Петлюру і вірив у незалежність України в недалекому майбутньому. Вважав, що незалежна Україна перебуває у колі національних інтересів Польщі саме з точки зору протистояння і загрози з боку Росії.

У міжвоєнній Польщі В. Бончковського, як і Т. Голувку, Л. Василевського, Г. Юзевського та інших прихильників прометеїстського руху, називали українофілами. Це означення настільки часто вживалося, що редактору бюлетеня довелося відповісти на нього статтею "Nie jesteśmy ukrajinofilami", в якій він пояснив свої погляди та обґрунтував їх [5]. З-поміж важливих проблем у міжнародних взаєминах, на які наголошував Бончковський, було домінування стереотипів у взаємних уявленнях одного народу про інший, які виникали зазвичай із незнання, від відсутності правдивої інформації. Тому основну функцію своїх часописів убачав саме у поширенні правдивих уявлень передовсім у середовищі пересічних поляків про українців та Україну з усіх сфер їх життя.

У 30-ті рр. родина В. Бончковського мешкала у Варшаві. У вечорах та зустрічах, які влаштовувалися в їх помешканні, брало участь багато прихильників прометеїзму, близьких, однодумців, представників

еміграції. На початку війни в 1939 р. унаслідок мобілізації письменник потрапляє до Румунії. Деякий час, перебуваючи в Бухаресті з польським дипломатичним паспортом, письменник працює редактором бюлетеня "Sprawy sowieckie". Після загострення політичної ситуації в 1941 р. редакцію перенесли до Стамбула, де працівники бюлетеня перебували під домашнім арештом. Завдяки допомозі англійців Бончковський із групою польських офіцерів переїхав до Палестини. Роки війни провів на Близькому Сході, працюючи у відділі II Штабу Головнокомандувача над збиранням та узагальненням інформації стосовно Кавказу, Вірменії, Азербайджану, Курдистану та ін. Бончковський також співпрацював із Центром інформації на Близькому Сході, готував звіти про ситуацію в СРСР та на Сході взагалі. У зв'язку з цим часто виїжджав до Туреччини, Багдада й Тегерана.

У 1945 р. виходить у світ брошура В. Бончковського "Uzycie polskiej idei federacyjnej" ("Біля джерел польської федеративної ідеї"), де автор обґрунтовує правильний шлях вирішення національного питання у майбутній Польщі. Він бачить його у побудові держави на федеративних засадах, які існують у традиції країни від ягеллонської доби, від часу існування Речі Посполитої двох народів. Він вважав ягеллонську ідею найважливішим досвідом поляків, який вони повинні використати у подальшій розбудові держави.

В Єрусалимі з'явилася найвідоміша у політологічній сфері праця В. Бончковського "Rosja wczoraj i dziś?" ("Росія вчора і сьогодні", 1946), в якій викладено весь політичний досвід письменника попередніх років діяльності. Це роздуми про більшовизм як продовження традицій російської політичної думки, про роль церкви у політичній культурі Росії та наслідки цього для неї самої, про радянську національну та міжнародну політику. Наголошено на постійному й невпинному прагненні Росії до розширення своїх кордонів, відсутності цінностей, пов'язаних із поняттям миру, зловживанні етичними засадами. Зазначено, що її завоюницькі апетити згодом призведуть до захоплення азійських і навіть африканських колоній [6, 244]. Впродовж другої половини ХХ ст. на Заході ця книга вважалася однією з найповажніших розвідок радянської дійсності. Була перекладена англійською, турецькою, арабською, у скороченому варіанті видана в Індії. Певний час служила підручником в американських коледжах.

Після війни Бончковський виявився серед засновників Інституту Близького та Середнього Сходу "Редута" в Єрусалимі. Розпочав редагувати бюлетень "Sprawy Bliskiego i Wschodniego Wschodu". Після арабсько-єврейського конфлікту переїхав до Лівану, де продовжував свою редакторську працю. Водночас виконував обов'язки культурного аташе посольства Польщі в Бейруті.

У 1955 р. В. Бончковського запросили до США. До 1971 р. він працював у Бібліотеці конгресу у Вашингтоні. Після Другої світової війни

набагато менше писав і публікувався. Аналіз політичних явищ поєднував із розглядом впливу церкви, утім числі й ролі Ватикану, а також із культурологічним контекстом. Повернувся вже у вільну Польщу у 90-ті рр. Був відзначений Офіцерським Хрестом Ордену Відродження Польщі (1994).

Наприкінці життя, даючи інтерв'ю польському журналістові, В. Бончковський наголосив на незмінності своїх переконань та ідей, яким служив, не кажучи вже про те, що правильність його суджень і передбачень підтвердила сама історія ХХ ст. На запитання, що думає зараз про тодішній "Бюлетин Польско-Українські", письменник відповів: "Коли думаю про "Бюлетин", то його місію бачу передовсім у тому, що забезпечив він форум обміну поглядами на тему майбутнього польсько-українських стосунків. Писали там дуже відомі люди і не бракувало контрверсій чи полемік. Багато заслуг "Бюлетину" були очевидними. З історичної точки зору там надруковано ряд повідомлень, спогадів, які сьогодні є цінним матеріалом для істориків, особливо тих, які займаються війною 1920 р. та польсько-українським союзом. Хто знає, чи не варто сьогодні подумати над таким місячником, присвяченим стосункам по лінії Варшава-Київ". А потім додав про свої особисті відчуття: "Та насправді мене найбільш радувала публіцистика на сторінках "Бюлетину Польско-Українського". Видання виконувало свою місію і праця в тому колективі людей приносила задоволення. Нам здавалося, що можемо формувати, чи хоч би впливати на взаємини. Тому те, що там писав, є і сьогодні для мене важливим" [12].

Розглядаючи ідейно-тематичну наповненість публіцистики В. Бончківського 30-х рр. ХХ ст., можна умовно розділити її на три групи. До першої – віднести статті теоретичного характеру, в яких письменник роздумує над геополітичною ситуацією в Європі та в її контексті над місцем Польщі та України. Ці тексти є певною політичною стратегією, спираються на ідеологію, близьку самому автору. У них письменник викладав перспективи політичного розвитку Польщі в контексті європейських і світових процесів, які він бачив з огляду на минуле та сьогодення.

До другої групи належать статті більш конкретного й практичного змісту, в яких йшлося про тогочасні проблеми польсько-українських стосунків у межах II Речі Посполитої. Часто це були відгуки на певні події: акції членів ОУН, рішення польської влади щодо української меншини, відкриття нових часописів, резонансні публікації в пресі і т. д. Зазвичай автор аналізував ситуацію, пропонував найбільш прийнятне рішення та його можливі наслідки, розглядав причини тих чи тих подій. Це були статті тактичного характеру, їх ідеї можна було застосувати щодо певних конкретних обставин польсько-українських взаємин 30-х рр. ХХ ст.

До третьої групи належать редакційні статті, частина з яких друкувалася анонімно, решта підписана ім'ям головного редактора. Тут ви-

значалася й уточнювалася ідеологія видання та засади редакційної політики. Розглядаючи ці тексти впродовж усього періоду виходу бюлетеня, можна простежити певну еволюцію часопису, його ідейного спрямування, яка коректувалася в зв'язку зі зміною ситуації в суспільстві. Крізь рядки, в яких редактор відповідав на звинувачення, звертався до читачів та дописувачів, полемізував, переконував та аргументував позицію часопису, відчуються глибока зацікавленість проблемами, відповідальність за кожне надруковане слово, бажання інспірувати позитивні процеси діалогу в обох громадах.

Тема України широко представлена у першій та другій групах. У першій – Україна, Польща та їх перспективи розглядаються крізь призму світових політичних процесів. Тут автор подає глибокий аналіз геополітичної ситуації 30-х рр., демонструє власний досвід, прозорливість та навіть інтуїцію мислителя. Початок був покладений статтею "На маргінесі спроб творення польських державних інтересів в українському питанні" (1932. – № 1). Публіцист розглядає джерела, ідеологічні засади та складові поняття "національні інтереси", його матеріальний та духовний аспекти, зумовленість геополітичною ситуацією та ментальністю народу. Духовний бік поняття "національні інтереси" завжди спирається на національну ідею того чи того народу. Якщо ж національні інтереси коректуються під впливом політичних, культурних і психологічних чинників, то національна ідея є завжди більш сталою величиною. Письменник виходить із того, що тільки при гармонійному поєднанні матеріальних і духовних чинників можна сформулювати правдиві національні інтереси.

Аналізуючи ситуацію у Європі та світі, В. Бончковський бачить Польщу міжвоєнної доби, втягнутою у протистояння двох імперських сил: Німеччини і СРСР, протистояння Заходу і Сходу. На його думку, в тих умовах Польща може зберегти власну незалежність тільки підтримуючи національні прагнення окупованих держав Східної Європи. З цього приводу автор зазначав: "Грузія, Азербайджан, Північний Кавказ, Туркменія, Україна й інші, формуючи так званий прометеївський фронт, є тою силою, яка діятиме на цих теренах і зможе змінити обличчя Східної Європи. Ключем до вирішення проблеми, підвалиною всього фронту, які можуть ґрунтовно переформувати уклад сил, є Україна, яка великою мірою зумовлює незалежницькі перспективи для Кавказу, а сьогодні під пресом імперського режиму ще й найпотужніше живить організм СРСР своїми багатствами. Таким чином, логічно народжується позитивна й твереза позиція польських національних інтересів стосовно незалежності України" (1932. – № 1. – С. 11–12).

Публіцист чітко усвідомлював, що міжнародна ситуація розгортається в бік активної мілітаризації всіх могутніх і маленьких держав Євразії – відбувався "своєрідний вишкіл заліза". Першою під його колеса як із Заходу, так зі Сходу потрапляла Польща. Країні потрібні

були союзники – інші держави, інтереси яких би у цій ситуації збігалися. Саме серед численних слов'янських і кавказьких народів, загарбаних Росією, бачив Бончковський польських союзників, а найсильнішим і найнадійнішим – Україну. Він був переконаний, що вирішення українського питання як всередині Польщі, так і підтримка незалежної України у світі – це є вагомим частиною польських державних інтересів: "Проблема незалежної, справді міцної України визнана (але чи завжди послідовно реалізована?) польськими національними інтересами як умова зміцнення Польщі, яка буде рухатися лише в напрямку піднесення польського духу, польської історії, в напрямку вимог геополітичного становища Польщі і її правдивої місії на Сході" (1932. – № 1. – С. 12).

Аналізуючи розподіл сил у світі, укладені мирні угоди та союзи, більшість із яких, на думку автора, були тимчасовими і ненадійними (мав на увазі – українсько-німецький, російсько-німецький, польсько-російський та ін.), наголошував, що вони жодним чином не впливають і не применшують значення незалежності України для надійного майбутнього Польщі. Водночас він зауважував, що на подальші перспективи великою мірою впливає внутрішня політика, яка визначає перебіг польсько-українських стосунків на теренах II Речі Посполитої. В умовах жорстоких репресій в радянській Україні врахування національних інтересів українців на польських землях давало б надійний польсько-український фронт на майбутнє. В. Бончковський цю засаду вважав ключовою для нинішньої польської політики, "продиктованою необхідністю порятунку свого народу і вимогою боротьби за незалежність".

Розгортання цих тез спостерігаємо у статті "Теоретичні міркування на тему українського питання і сучасної Польщі" (1933. – № 5–6). Письменник дає історичне обґрунтування своєї думки про спільність політичних ворогів України та Польщі. Він вказує на спільний період тотальної русифікації як Польщі, так і України в XIX ст., на зацікавленість Росії в послабленні Польщі та України шляхом підігрівання антипольських настроїв в Україні й антиукраїнських у Польщі. Для цього активно використовувалася творчість Сенкевича, яка мала значний вплив на масову свідомість поляків і з пропагандистською метою трактувалася однобоко. Автор наголошує на величезній необхідності полякам і українцям відмежуватись від обтяжливого минулого і подивитись на сучасні проблеми з позицій сучасних політичних умов і національних інтересів. Назріла потреба "незалежності сучасності від історії, в сенсі її розуміння як чинника, що зумовив нинішній перебіг подій, яка дасть об'єктивну можливість формування проблеми на нових засадах, що ґрунтуватимуться на інтегральній "незв'язаності" сучасного із минулим, на обґрунтованій субпозиції відкриття нової сторінки польсько-українських стосунків" (1933. – № 5. – С. 25).

З-поміж фактів, які спонукають до об'єднання, Бончковський називає, крім спільного минулого та спільних історичних помилок із їх га-

небними наслідками, ідентичність геополітичного становища, деструктивний вплив на колективну психіку обох суспільств більшовицької ідеології, загроза приходу третьої сили на землі українського та польського народів та ін. Публіцист, розглядаючи історичні чинники тогочасного стану польсько-українських стосунків, розуміє і пояснює причини негативних домінант. Багато процесів в обох суспільствах зумовлені загальноєвропейськими тенденціями (як, наприклад, популярність націоналістичних ідеологій та волюнтаристських підходів). Поглядам письменника притаманне філософське, глибинне бачення проблем та історичних процесів. Для нього є очевидним і безперечним той факт, що утримати й розбудувати самостійну державу набагато важче, ніж завоювати незалежність, щоденна копітка праця є важливішою, ніж смерть у пориві ентузіазму, а критикувати завжди легше, ніж створювати що-небудь самому.

Підтверджуючи свої думки фактами історії, статистичними даними з економіки обох країн та явищами культурного життя, автор приходить до висновку, що найсуттєвіші державні інтереси Польщі та України не мають суперечностей між собою. Жодна зі сторін не перешкоджає досягненню мети іншої, тоді як політичні інтереси двох країн мають численні спільні точки, які можуть стати підґрунтям польсько-українського союзу.

У другій частині цієї статті Бончковський викладає пункти, ті позитивні аспекти, з яких має починатися нова сторінка польсько-українських стосунків у 30-ті рр.: "Ідеї Комінтерну протиставляються в даному випадку прометеївській ідеї, збудованій на передумовах диференціації СРСР на національні держави. І з тої ідеї, затьмареної періодом майбутньої боротьби і змін виринають союзницькі плечі уярмленого українського народу, який після скинутої неволі перейме на себе половину тягаря російського імперіалізму і всіх його похідних. У втіленій ідеї незалежної України сьогодні бачить кожен тверезий поляк сухі державні інтереси, бачить власну користь і реальну мету" (1933. – № 6. – С. 27).

Крім політичного аспекту, не менш важливим, на його думку, є економічний та духовний: "Позитивне ставлення Польщі до незалежності України утворює поза тим і чинник імовірної, надзвичайно корисної господарської польсько-української співпраці, яка спиратиметься на чорноморсько-балтійський блок, оточений комплексами держав Балтики з одного і Кавказу з другого боку. <...> І в тому останньому аспекті розглянутий інтерес Польщі у відродженні української державності набирає нової барви піднесеного обов'язку, виконання якого принесе для неї найвищу користь, духовну" (1933. – № 6. – С. 28–29). В останніх словах ішлося власне про так звану "місію на Сході", про яку багато й часто писали різні польські публіцисти, вкладаючи в неї різні значення – від звичайної колонізації до несення західної цивілізації на Схід.

В. Бончковський бачив духовну місію поляків на Сході в реалізації прометеївських цілей – тобто звільнення загарбаних Росією держав.

Психологічний аспект проблеми, а саме: зумовленість міжнародних конфліктів певними рисами національної психології народів розглядає В. Бончковський у статті "Елемент провокації в польсько-українських стосунках" (1933. – № 7). Простежуючи вияв певних рис національної ментальності й у побуті, і в характері преси, навіть у діях вождів, письменник аналізує їх як один із вагомих чинників впливу на стан польсько-українських взаємин. Їх мінливість, нестабільність є, на його думку, ознакою низької політичної культури поляків, які щойно відродили державність, і недержавних українців. Він розглядає найхарактерніші риси національної психології цих народів, які виявляються у перебігу стосунків, а саме у формі взаємних провокацій, свідомих і несвідомих. Голослівність, перебільшення, нагнітання атмосфери неприязні, до яких особливо долучилася преса з обох боків, завдає величезної шкоди на ниві польсько-українського порозуміння. Автор закликає громади побачити спільну користь саме в політичній та економічній співпраці обох народів, або хоча б вчинити за законами християнства: "Все, що коли-небудь сварило і ятрило, дратувало і ображало, нехай стане прекрасним і піднесеним, традиційне і для предків святе – мусить уступити в ім'я кращого, спокійнішого майбутнього, в ім'я праці рук і духу – того істинного джерела всіх духовних і матеріальних благ людини" (1933. – № 7. – С. 4).

До аналітичних текстів загальнотеоретичного характеру належить і стаття В. Бончковського "Безплідні дискусії" (1933. – № 10). Відштовхуючись від численних полемічних публікацій в українській та польській пресі з приводу історичних подій 1914–1922 рр., публіцист наголошує, що ці дискусії не дають ніякої користі жодній зі сторін, оскільки час вимагає вирішення гострих проблем, а не порпання в колишніх помилках і поразках. Водночас він подає власне бачення тої історичної ситуації, аналізує розподіл сил і причини саме такого перебігу подій. Не обминаючи помилок і прорахунків, публіцист, як то завжди було притаманно його мисленню, знаходить позитивні аспекти і набутки, від яких треба відштовхуватись, щоб рухатись далі. Він зазначає: "І тут з абсолютною впевненістю треба підкреслити вигідний, з точки зору ідеї свободи, наслідок перебігу подій і змін того періоду. Понад сто мільйонів людей – громадяни Польщі, Литви, Латвії, Естонії і Фінляндії звільнилися у відносно короткий час, після наростаючих перед війною реакції та утисків у Росії та Німеччині. Також до позитивного балансу треба віднести і психічний та історичний досвід широких мас українських, кавказьких і інших народів, котрі певний час утримували незалежність і сьогодні, набуті досвідом, заклали міцний фундамент під майбутню боротьбу за визволення" (1933. – № 10. – С. 1).

Свої міркування щодо розбудови польсько-українських взаємин продовжує Бончковський у статті "Під знаком перелому" (1933. – № 11),

розглядаючи проблему крізь призму світового балансу сил. Письменник вважає, що певні трагічні події як у радянській Україні (вбивства, самогубства і репресії), так і у Польщі останніх років (убивство Т. Голувки, напад на пошту та смертельний присуд українцям – членом ОУН як учасникам терористичних актів) зумовлюють необхідність кардинального повороту в польсько-українських стосунках. Причому в цій статті він розглядає проблему в зв'язку з трьома складовими елементами політичного життя: Польська держава, українці на теренах Польщі, світ за межами Польщі. На думку публіциста, Брестський мир, польсько-українська війна та Варшавська угода зумовлювали негативне ставлення основної маси українців до поляків. Бончковський називає найбільшою помилкою поляків внутрішню політику в II Речі Посполитій, яка посилювала ворожі настанови з боку українців.

Зокрема він пише: "Неприродно було б бажати, щоб українське суспільство відразу після програної війни і обманутих надій на власну державу могло повернутися на 180 градусів і своє ставлення до Польщі та поляків радикально змінити. Не маємо жодних моральних прав ми, поляки, вимагати такого повороту, бо неодноразово зробили багато, аби зіпсувати українцям життя в новій державній реальності, мобілізуючи тим самим сили ворожих до Польщі кіл" (1933. – № 11. – С. 1). Враховуючи вплив зовнішніх сил, Бончковський визначив причини розбіжностей у ставленні до існуючого в Європі усталеного балансу політичних таборів і країн українців та поляків. Останні зацікавлені якнайдовше зберегти існуючий мир для розбудови і зміцнення власної держави. Його порушення із Заходу чи Сходу однозначно загрожувало втратою Польщі незалежності, окупацією її чи то Росією, чи то Німеччиною. Для українців нова війна, зміна політичного балансу сил у Європі дає надію на здобуття власної незалежності, тому такою актуальною була в українській публіцистиці тема війни і боротьби. Свої незалежницькі прагнення вони також пов'язували із тими силами, в яких поляки бачили передовсім загрозу. При просуванні Німеччини на Схід українці розраховували на підтримку незалежної України, при просуванні Росії на Захід сподівалися на крах імперії СРСР. Єдиним корисним для Польщі виходом могло бути поєднання українських незалежницьких прагнень із національними інтересами II Речі Посполитої, врахування державницьких інтенцій української меншини у внутрішній політиці Польської держави.

На заваді усвідомлення таких, здавалося, очевидних, з точки зору публіциста, істин ставали певні політичні табори і в польському, і в українському суспільствах – партії та організації націоналістичного спрямування, які за вузькою партійною ідеологією не бачили широких масштабів і перспектив. У Польщі це були послідовники ідеології Р. Дмовського (так звані ендеки і їх прибічники), які в 20-ті рр. мали більшість у польському сеймі і не дозволили Ю. Пілсудському узакони-

ти обіцяну українцям автономію. В Україні це були екстремістські сили ОУН і УВО та інших політичних партій, які відкидали ідею співжиття й співпраці та закликали до воєнних дій. Водночас націоналізм належав до провідних і ворожих між собою ідеологій сучасності поряд із комунізмом. Тому їх популярність й авторитет в обох суспільствах зумовлювалися ще й загальноєвропейськими тенденціями.

У зв'язку з такими обставинами В. Бончковський присвячує проблемі націоналізму деякі свої публікації у бюлетені, які викликали численні відгуки й полеміку. Першою була стаття "Націоналізм" (1933. – № 14–15), де йшлося про джерела й різновиди цього руху в світі, його екстремістські вияви. Публіцист дає різні визначення цього явища – політичні й культурологічні, короткі й доповнені, залежно від суспільно-політичного контексту, колишні й теперішні, залежно від періоду функціонування. З-поміж викладених автором дефініцій можна виокремити одну, яка відбиває, на нашу думку, найбільш універсальні та емкі якості цього явища. "Більшу й повнішу вартість має визначення націоналізму як синтезу низки понять, оцінок і специфічної ієрархії культурних цінностей. ...Націоналізм репрезентує власну ієрархію. На перше місце ставить народ, як колективну одиницю, на тому ж рівні або нижче ставить релігію, а знанням і науці відводить роль інструменту для досягнення цілей і постулатів народу, а не інтелектуальні інституції висувують свої концепції формування людського життя", – вважає В. Бончковський (1933. – № 14. – С. 6).

Серед ключових проблем тексту – роль націоналізму в історії різних народів, його значення в польській та українській історії. Нація, на думку письменника, є суб'єктом ідеології націоналізму, водночас він розглядає такі парадигми, як націоналізм-більшовизм, націоналізм-католицизм та ін. Визначаючи два напрями руху – національний і націоналістичний, – публіцист характеризує тогочасний повоєнний націоналізм як ідеологію, базово пов'язану з антираціоналістичним волюнтаризмом, збудовану на "визнанні фактичної вищості фізичної сили, на післявоєнній перевазі сили над законом" (1933. – № 14. – С. 8).

Називаючи представників тогочасного польського та українського націоналізму, Бончковський вважає, що "до зовсім окремої групи, яка вимагає спеціального розгляду, треба зарахувати Д. Донцова, великою мірою несправедливо названого духовним вождем львівських націоналістів" (1933. – № 15. – С. 4).

У статті публіцист наводить трохи несподіваний висновок зі своїх спостережень над явищем. Він стверджує, що посилення націоналістичних рухів "пов'язане, збігається або ж є наслідком великої культурної та економічної кризи", тоді як народи зі здоровою душею не мають їх. До останніх він відносить великі імперські народи або ж кількісно малі й слабкі. Наприклад, Північну Америку, Англію. Внаслідок цього письменнику спало на думку, що націоналізм є "виявом бунту проти уста-

лених вартостей Правди, Справедливості, Людства – вартостей раціоналістичних і метафізичних, які не можуть протистояти злу, що опановує світ, його можна окреслити як вияв миттєвої і революційної реакції на процеси моральної та матеріальної кризи" (1933. – № 15. – С. 4–5). Погляд публіциста є доволі суворий і критичний. Текст справляє враження швидше осуду, ніж підтримки, хоч автор і не висловлює особистого ставлення до явища.

Стаття відразу викликала реакцію читачів. У № 17 та 18 за 1933 р. надруковано полемічну відповідь Якуба Стояна (Jakub Stojan, як уже зазначалося в наших публікаціях і згідно з інформацією Леоніда Куценка, – псевдонім Євгена Маланюка) "На маргінесі "Націоналізму"". Автор не погоджується із багатьма твердженнями Бончковського, зокрема із його надто критичним поглядом на націоналізм. Він вважає, що націоналізм стане провідною ідеологією ХХ ст. і за ним великі перспективи. Як і В. Бончковський, він убачав головну роль націоналізму в запереченні чи протиставленні універсальності ідеологій ХІХ ст.: "Сучасний націоналізм спрямований проти матеріалістично-безбожної антрополатрії ХІХ ст. в обох її проявах... Розмежувавши те, що "кесарево", від того, що "боже", і "землю" від "неба", сучасний націоналізм бере людську особистість в карби ієрархії, орієнтуючи тим самим її духовну суть до неба. Сучасний націоналізм перекреслює механічне розтинання живого національного тіла на "класи" і утворює поняття народу – нації, як духовної й історично-соціальної цілості, як організму" [11, 6].

Польський письменник друкує відповідь на публікацію Якуба Стояна під назвою "Ще про націоналізм" (1933. – № 19). Він відповідає на закиди опонента, пояснює й уточнює деякі свої думки. Наскрізна ідея тексту – селекція явища, яке розглядається, тобто необхідність чіткого розмежування двох течій націоналізму: національного та націоналістичного руху. Останній, за словами публіциста, став "мотором гітлеризму, фашизму", тоді як національна ідея – основа процвітання суспільства. Він зазначає: "Національна ідея в Польщі, це ідея Речі Посполитої, яка подекуди набирає форму sui generis федерації. Національна ідея в Польщі – то Ягеллоні. На цій справжній польській національній ідеї будувалася національна політика колишньої Речі Посполитої, коли шанувалася індивідуальність різних народів, коли не застосовувалося примусу в міжнародних взаєминах, коли "широка свобода давала можливість мирно жити народам". Саме на такій національній ідеї постав і утвердився польський месіанізм та ідея Польщі – Христа Народів, яка сягає містичних вершин етики, впливає із болісної і великої віри в Бога Справедливості й Доброти" (1933. – № 19. – С. 8).

Суть націоналізму та його роль у тогочасному польському суспільстві розглядалися впродовж усього річника. У передовій статті В. Бончковського "Шкідливе марення" (1933. – № 23) у формі дискусії обговорювалися трагічні наслідки крайніх виявів націоналізму. Пись-

менник наводить висловлювання представника польського консервативного табору Бобжинського, а потім доводить їх помилковість або ж облудність. Йдеться про недавні події на теренах радянської України – реакція на голод 1932–1933 рр. і політичні амбіції офіційної Польщі. Суть висловлювань Бобжинського полягала в тому, що смерть мільйонів людей сусіднього народу в нього, як у людини, викликала співчуття, однак він переконаний, що це внутрішня справа Росії, а чим слабший сусід, тим це вигідніше Польщі, оскільки приєднання земель України і Поділля має бути у планах офіційної Польщі, навіть якщо вони не здійсняться чи здійсняться частково. Тези Бобжинського вражають письменника двома аспектами: етичним і політичним. Але якщо етичний аспект є зрозумілим для будь-якої людини і коментарів не потребує, то політичний аспект Бончковський супроводить розлогим коментарем, в якому доводить передовсім нереальність і неможливість здійснення експансивних замірів свого опонента через їх негатив із позиції національних інтересів, відсутності реальних засобів та умов здійснення, суперечності життєвим потребам та інтересам польського народу, браку відповідного політичного потенціалу з польського боку. Він називає ідеї Бобжинського авантюрними фантазіями відірваної від життя людини та шкідливими мареннями з точки зору інтересів Польщі: "Тривожний і дразливий для українців характер заяв пана Бобжинського, який гарно і з добродушною міною злого дипломата роздумує над темами захоплення чужої території, дозволяє ці марення доповнити прикметником шкідливі. Достатньо пану Бобжинському уявити собі почуття, які викликала його консервативна фантазія хоча б у гарячих душах української молоді" (1933. – № 23. – С. 2).

Розглядаючи українське питання як ключове в комплексі національних інтересів Польщі, В. Бончковський неодноразово аналізував його крізь призму історіософської дилеми Схід-Захід, яка в цілому була актуальною для міжвоєнної доби. Наприклад, вона є головною у публіцистиці Є. Маланюка, однією із наскрізних у виступах Д. Донцова та інших авторів. Ця дилема стосовно України та Польщі винесена на обговорення в статті Бончковського "Чи Захід?..." (1934. – № 20). Власне сам матеріал з'явився як відповідь на публікацію у ЛНВ статті Д. Донцова "Чи Захід?". Як із цієї, так із попередніх публікацій письменника зрозуміло, що він високо цінував українського публіциста, в цілому не поділяючи його поглядів. У статті "Чи Захід?..." Бончковський зазначає потужний об'єктивізм Донцова в оцінці польських "ендеків" (націонал-демократів) та їх ідеолога Романа Дмовського, якого "покритував найкраще в Польщі, атакуючи його з найістотнішого боку, бо стосовно перспективи в минуле і в майбутнє, зі сторони комплексу "inferiority", зі сторони облесливого усміху в бік Мекки всіх безамбітних "Полячишек", що впираються смородом російського "короля духу", тих усіх Налепінських, Ледніцьких і т. п." (1934. – № 20. – С. 1).

Однак Бончковський не поділяє думок Донцова і доводить їх помилковість щодо значення Польщі для України, а саме: його спроби відповісти на запитання, чи є Польща для України тим самим Заходом. Якщо Донцов уважає Польщу на мапі Європи другорядним тереном, то Бончковський має протилежну думку і виступає його опонентом. Для аргументації публіцист знову ж таки звертається до аналізу геополітичної ситуації в Європі початку ХХ ст., до аналізу деяких історичних подій, балансу сил у світі і т. д. Він стверджує, що більшість народів Європи від початку століття хворіє на різноманітні психічні хвороби, викликані тотальним пануванням різних фатальних для них ідеологій. До таких відносить Італію, Німеччину, Росію. Тоді як польський у порівнянні з ними є народом здоровим. Він зазначає: "Ми є здоровим народом, перебуваємо в переможній фазі і, віримо, що далеко до zenіту. Усвідомлюємо зло, яке йде з "Вядомосці Літерацкіх", з радянських фільмів, з баранячих захоплень рідних "колективістів" і т. д. і т. д., але дивимось на ці явища, як кожен здоровий організм, без надмірного страху й спокійно. А зрештою як усе й усі не можемо бути хімічно чистими, особливо, що маємо поряд себе націоналістичні групи різних "смаків" і твердимо, що частина тих "злих" сил є значною мірою споживана ними, а не нами" (1934. – № 20. – С. 3).

Одним із доказів здорової нації є, на його думку, той факт, що маршалка Ю. Пілсудського вважають вождем всі поляки незалежно від політичних переконань: ліві й праві, націоналісти й консерватори. Це є ознакою єдності народу. Бончковський, характеризуючи стан сучасної Європи, зазначає її духовну розпорошеність, втрату геокультурної цілості. Стосовно епохи зазначає такі світові тенденції, які мілітаризація та мобілізація, протистояння Заходу і Росії. Розглядаючи історично сформовані взаємини Європа-Росія та їх перебіг, Бончковський аналізує принципову різницю в ставленні Польщі до Росії від ставлення Європи. Тому називає найбільшою помилкою Донцова позицію ігнорування досвіду Польщі у реалізації українських інтересів. "І це тоді, коли для українця Польща та її історія дає живий приклад, віру в успішну боротьбу, найдавніші знання про Росію, найсильніші почуття стосовно Москви, найочевиднішу політичну вигоду в опорі на Захід! Треба тільки позбутися українцям того "мрійництва", яке каже шукати кращого "за горами, за долами", яке каже, що там краще, де нас нема, того м'якотилого постійного розчарування. Українцям необхідно сильніше й детальніше вдивлятися в життя того Заходу, з якого Україна свої головні якості Оксиденту почерпнула, з яким поєднують її сотні років безперервного співжиття, з якого частину своїх імпульсів і злетів почерпнула. В Польщі, в тій Польщі знайде українець найвищі, найповчальніші для себе приклади і сьогодні. "Ad Fontes!" (1934. – № 20. – С. 8), – завершує свої міркування публіцист. Постійно звертаючись до польської та української громади, Бончковський прагнув

знайти максимальну кількість аргументів, щоб довести необхідність і взаємовигідність польсько-українського союзу, його політичні перспективи, господарську та культурну користь. Ідея зближення й мирного співжиття двох сусідніх народів – ключова у публіцистиці письменника.

З-поміж проблем, що з'являються у творах Бончковського внаслідок певного сприйняття або несприйняття його думок громадськістю, питання українофільства. Постало воно у статтях письменника в середині 30-х рр. як результат численних звинувачень в українофільстві як із польського, так із українського таборів на адресу колективу "Бюлетину Польско-Українського". Безпосередньо цьому питанню присвячена стаття "Ми не українофіли" (1935. – № 3). Згодом, уже на початку XXI ст., назва статті Бончковського дала назву цілій книзі – антології польської політичної думки XX ст., присвяченій Україні, "Nie jesteśmy ukrajinofilami" ("Ми не українофіли") [9]. З притаманною його публіцистиці логічністю й аргументованістю думки розглядаються джерела і суспільно-історичні підвалини українофільства в XIX ст., сутність його тодішніх виявів і нарешті шкідливість або неактуальність застосування терміна в 30-ті рр. XX ст. Польське українофільство виникло в умовах "політичної і подекуди культурної німоти української маси" XIX ст. у Наддніпрянській Україні, Росії та Польщі. Але, на переконання В. Бончковського, такого явища не було ніколи в Західній Україні (Червоній Русі). На запитання, що ж, як не українофільство, пов'язує їх із українським питанням, письменник відповідає досить несподівано, але цілковито в дусі ідеології прометеїзму: "Єдиним джерелом нашої активності в сфері національних проблем Речі Посполитої є належно, реально зрозумілі Благо і Честь Польщі. І нічого більше. <...> Знаємо, що могутню Польщу збудуємо єдино і тільки великими кроками великої внутрішньої і зовнішньої політики. Знаємо, що наша міць полягає не у поменшенні українських сил (білоруських чи литовських), а в накресленні спільного напрямку руху, у спільному експансивному зусиллі, у спільному піднесенні охопленого нашими національними кордонами балтійсько-чорноморського міжмор'я до ролі всесвітнього. Українізм (білорусинізм і литовськість) трактуємо як свого союзника, його органічний і здоровий розвиток з усвідомленням власної мети й експансії трактуємо як зміцнення наших сил. І тому волаємо: "Україна мусить бути вільною!" І тому питання нашої широти чи нещирості, проблема наших почуттів до українців є питанням наївним та академічним. "Любимо" Україну, за словами Є. Чикаленка, "до глибини власної кишені" і ніхто нам не дорікне відсутністю щирості в турботі про її вигоду" (1935. – № 3. – С. 24). Щодо сприйняття українською стороною, то тут, на переконання Бончковського, для справжніх українських патріотів проблеми немає взагалі. "Всі українці – справжні українці, без фільства і орієнтацій, які захоплені справою українського визволення так, що із дияволом готові укласти

союз, аби тільки їм було до вільної України по дорозі – нас зрозуміють і підуть із нами. Про інших нам не йдеться, з іншими на розмови шкода часу" (1935. – № 3. – С. 25), – завершує свої міркування автор.

Спостерігаючи у хронологічному порядку за публікаціями редактора в бюлетені впродовж 30-х рр., можемо констатувати їх поступову актуалізацію. Після 1935 р. Бончковський практично не публікує матеріали загальнотеоретичного характеру, зникають зі шпальт видання міркування про геополітичну ситуацію в Європі, про стратегію польської національної політики, про спільність польських національних інтересів та українських незалежницьких інтенцій. З'являється значна кількість відгуків на щоденні події польської національної політики та суспільного життя. Редактор пише менше передових статей, віддаючи перевагу іншим авторам, а свої тексти друкує часто не підписаними. Причин, очевидно, було кілька. Насамперед смерть Ю. Пілсудського, після якої поступово змінюється польська внутрішня і зовнішня політика. Загострюється міжнародна ситуація – відчуття близької війни стає все більш очевидним й невідворотним. Нові польські урядовці відходять від засад першого маршалка, внутрішня національна політика стає жорсткішою. Посилюються утиски в сфері освіти, культури, релігії і т. д. Над виданням збираються хмари, посилюється цензура, частішають конфіскації випусків бюлетеня. Назрівають та вибухають численні локальні конфлікти на Волині та Галичині. Негайне вирішення нагальних щоденних проблем у суспільстві відсторонювало питання перспектив. Заклики Бончковського та його однодумців були почуті надто малою кількістю співвітчизників і не почуті політиками. З іншого боку, навіть найглибша та найпереконливіша думка не могла спинити рух світової історичної машини, механізми були вже давно запущені й мали добігти свого кінця.

Другу ідейно-тематичну групу публіцистики письменника становили матеріали, зазвичай менші за обсягом та конкретніші за змістом у тому сенсі, що присвячувалися якійсь окремій події або відгукам на неї. Якщо перша група текстів є викладом концепції прометеїзму Бончковського стосовно перспектив польсько-українського діалогу, то друга група – це незамінне джерело інформації про життя українців у II Речі Посполитій, польську національну політику в дії та перебіг польсько-українських стосунків на тих теренах. Тут менше друкується аналітичних статей, а більше повідомлень, оглядів, дискусій, відповідей, звернень тощо.

Провідна думка публікацій письменника – заклик діяти, впливати на ситуації, змінювати або хоча б коригувати обставини. У "Думках про нову Польщу" В. Бончковський пише про те, що східні землі Речі Посполитої є джерелом її могутності й загибелі. І від самих поляків залежить фінал: "Все, що сталося вже поза нами, все це змушує нас до найвищих дійових зусиль в усіх сферах. Історія дає нам вибір: змарніти чи

бути сильними. Тривати й пливати за течією є для нас неможливим. Неможливим!" [4, 1]. Виділяючи найважливіші слова у тексті та застосовуючи відповідну пунктуацію, публіцист прагнув привернути увагу читачів до найактуальніших проблем. Він це часто використовував не тільки як автор, а й як редактор часопису.

У своїх тактичних пропозиціях і рішеннях Бончковський спирався на ідеї Ю. Пілсудського, які віддавна поділяв. Не випадково представників прометеївського руху, прихильників політики маршалка у міжвоєнній Польщі називали пілсудчиками. Постать політика часто з'являється на сторінках видання як зразок безприкладного патріота, мужньої особистості й мудрого мислителя. Неодноразово Бончковський друкував фрагменти його творів (особливо на початку 30-х рр.), які могли служити програмою дії для будь-якого поляка. Але завжди це були думки про співпрацю, мир, порозуміння, згоду: "Йдеться про те, щоб наш край зрозумів, що свобода, якщо має давати силу, то повинна єднати, мусить пов'язувати, мусить подавати руку сусідам і суперникам, мусить уміти залагоджувати суперечності, а не тільки стояти на своєму. Лише з такої взаємної поступливості, лише з такого взаємного пошанування народжується велика сила в тяжкі хвилини, в моменти державних криз" [10, 3].

Відтоді, як часопис став тижневиком і наповнився більш інформативними та актуальними публікаціями, він вів постійну полеміку з іншими виданнями, друкував відгуки на публікації в українській та польській пресі, віддзеркалював поточне життя суспільства кризь призму польсько-українського діалогу. Вкрай шкідливими для обох громад його редактор вважав впливи крайніх націоналістичних та комуністичних ідеологій, які, загімарюючи розум, оперували емоціями та почуттями людей. Про диверсійні акції УВО (Українська Військова Організація) як вияв екстремістських тенденцій українського націоналізму та більшовизму, про неймовірно великі втрати, які вони завдають суспільству, та відсутність будь-якої користі від них писав у нарисах "На тлі Грудка Ягеллонського" (1932. – № 2), "Тадеуш Голушко в українському питанні" (1932. – № 3), "В річницю трагічної смерті" (1933. – № 18), "Війна чинників розкладу" (1933 № 27), "Черговий фальш ендеків" (1933. – № 33), "Новий міраж" (1935. – № 40), "Москва і гайдамащина ХХ-го століття" (1935. – № 34) та ін.

Нарис "На тлі Грудка Ягеллонського" – це роздуми письменника про події, які сколихнули всю Польщу, які супроводжувалися револьверними пострілами і завершилися новими могилами з обох боків. Півтора року тому це було вбивство польського політика Т. Голушки, тепер це був напад на пошту, внаслідок якого загинуло кілька людей. Учасники нападу, якими були молоді українці, засуджені до смертної кари. Бончковський аналізує ситуацію досить детально – її джерела, сприйняття й оцінки з обох боків та наслідки. Він бачить глибше за

інших і розуміє, що ці трагічні події стали віддзеркаленням суспільно-політичних реалій. Вони стали поштовхом для перегляду усталених поглядів і позицій. Письменник наголошує на головній помилці польської сторони: "Цілі натовпи української молоді завдяки польській національній політиці залишилися усунуті за межі державного життя, не мають можливості для відповідної віддачі своєї життєвої енергії, виявилися заштовхнутими в гетто власного незадоволення і бунту проти існуючого стану справ – хто ж, як не ми самі, полегшили ворогові організувати ту молодь в послушне собі знаряддя..." (1932/1933. – № 2. – С. 33–34).

Розглядаючи різні відгуки в пресі, публіцист розуміє, що з українського і з польського боків сприйняття й оцінки подій не можуть бути однаковими. Для українців це вияв патріотизму, мужності й любові до батьківщини, готовність віддати в боротьбі за її свободу власне життя, протест проти ігнорування їх інтересів. Для поляків – це злочин, вияв "гайдамачини" ХХ ст. У цілому ж вчинок не мав ніякого політичного значення, не приніс жодної користі суспільству, мав лише негативні наслідки. Як і вбивство Т. Голушки, напад на пошту автор приписує УВО, яку він називає "самовбивчою у своїй сліпоті". Бончковський наводить відгуки на цю подію українських політиків, які також засуджували терористичну акцію, що відбулася тоді, коли фактично розпочався процес стабілізації польсько-українського життя в II Речі Посполитій. У нього виникає підозра, що чиясь зла воля прагне не примирення, а постійного протистояння. Найбільшою жертвою у цьому процесі, на його думку, стало життя Т. Голушки, який належав до представників прометеївського руху і був відомий у міжвоєнній Польщі як захисник інтересів українців.

Відгуком на закриття українських націоналістичних та комуністичних часописів на території Польщі була публікація під назвою "Війна чинників розкладу". У ній автор аналізує роль української націоналістичної та комуністичної ідеології в житті української громади II Речі Посполитої. Він зазначає подібність методів, якими вони послуговуються, та певну взаємну толерантність при абсолютній протилежності ідеологій. Бончковський переконаний у шкідливості дій кожного політичного табору, які завдають тільки постійні жертви, тому закриття їх представницьких органів вважає правильним. Будучи прихильником національно-визвольних рухів, письменник був однозначним і категоричним супротивником крайніх екстремістських дій націоналістів, ненависті, бездумного сліпого насильства.

В. Бончковський в публікаціях – і "Виклад засад вирішення української проблеми в Польщі" (1935. – № 7 (94), "Польська ідея" (1935. – № 46 (133), "Проблема польськості на кресах" (1936. – № 144–145), "Справа українців у світлі актуальних проблем" (1937. – № 196–197) та ін. – викладає етапи подолання суперечностей, що ви-

никли в польському суспільстві в зв'язку з українським питанням, зазначає загострення цих суперечностей у другій половині 30-х рр. під впливом зовнішніх чинників і назрівання "саморозв'язання", трагічного як для Польщі, так і для України. До статті "Виклад засад вирішення української проблеми в Польщі" автор навіть додає примітку, в якій зазначає безпосередні джерела ідей його тексту – ідеологія Ю. Пілсудського, праці А. Скварчинського, Т. Голувки, Л. Василевського та ін. Тут письменник розглядає реальну ситуацію в суспільстві та існуючі умови вирішення українського питання. Він прагне знайти способи розв'язання проблеми без заперечення, знищення чи ламання якихось існуючих реалій, а шляхом синтетичного чи еклектичного поєднання інтенцій протилежних сторін. Публіцист детально аналізує політичний, господарський, демографічний і культурно-освітній аспекти проблеми й приходить до висновку, який у цілому не був новим для його матеріалів на українську тематику: "Засада взяття на себе державою ролі головного джерела заспокоєння українських національних жадань із оперттям на політичні інтереси, виокремлена з потоку нинішніх роздумів, стане єдиною можливою формою одночасного врахування вимог двох незнищених і непоборних чинників: політичної омніпотенції Польської держави і українських національних прагнень. Таким чином зреалізується момент всеохопності держави, а також потреба українського культурного і господарського розвитку під егідою держави, яка буде очевидним доказом необмежених можливостей держави в інспіруванні всіх суспільних і масових проявів життя її громадян" (1935. – № 7. – С. 76).

Текст викликав багато відгуків в українській пресі різного політичного спрямування. Підтвердженням цього стала відповідь редактора бюлетеня на ці відгуки під назвою "Перемога" про "Виклад засад вирішення української проблеми в Польщі" (1935. – № 11). Він полемізує з українськими авторами, пояснює власну позицію. Найсуттєвішою з практичної точки зору є наскрізна ідея відповіді, в якій Бончковський вважає найтрагічнішим аспектом ситуації протилежність стратегічних інтересів двох народів. Поляки ведуть політику "стативи" – прагнення зберегти існуючий стан справ, усякий рух на політичній арені тягне зміни, яких поляки не прагнуть. Українцям вигідна політика динаміки – змін, бо це надія на втілення в життя незалежницьких прагнень. У цьому сенсі будь-який політичний союз є для них вигідним, якщо дасть очікувані результати. Письменник детально аналізує ситуацію і визначає аспекти, через які можна поєднати такі протилежні на перший погляд національні інтереси.

До міркувань, що мали конкретний і прикладний характер, можна віднести цілу низку публікацій В. Бончковського у 1936 р. Це "За крок до головної зради", "Що загрожує польським інтересам на південному сході Речі Посполитої", "Проблема польської культури на кресах", "Кресове право прав" та ін. Тактика польської внутрішньої політики розглядалася крізь призму історичних змін та актуальних подій доби.

В останні два роки виходу бюлетеня публікації В. Бончковського набувають критичного, часом навіть категоричного змісту, хоча переважно залишаються ідеологією прометеївського руху. Письменник наголошує на втрачені шанси, на зміни внутрішньої та зовнішньої ситуації, загострення стосунків через посилення терористичної діяльності ОУН та репресивних заходів влади. Частішають передчуття не тільки назріваючого воєнного протистояння у світі, а й масового польсько-українського протистояння, інспірованого третьою силою. Це статті "Українська справа в світлі актуальних питань", "На повороті", "Яким має бути польський націоналізм?", "Йдемо до нової Хмельниччини" у 1937 р. та "Проблема з проблем польських", "Війна чи мир", "Абетка польсько-української проблеми", "Актуалізація української справи" у 1938 р.

Концепція польсько-українських взаємин, викладена в публіцистиці В. Бончковського, заслуговує на окреме ґрунтовне дослідження. Статті аналітичного загальнотеоретичного характеру висвітлюють стратегічний аспект цієї концепції. Публіцист аналізує проблему з огляду на підвалини, підготовлені історичним минулим, та перспективи у світлі геополітичної ситуації міжвоєнної доби. Статті конкретного, прикладного характеру є викладом тактичного аспекту його концепції. У них йдеться про перебіг польсько-українського діалогу передовсім на політичному рівні, про дії представників із обох боків, про причини й наслідки помилок. Бончковський пропонує власне бачення виходу із кожної проблемної ситуації і розв'язання проблеми в цілому. Ідейними засадами поглядів письменника є прометеївські ідеї, які генетично походять від ідеології Ю. Пілсудського та його однодумців. У публіцистиці представлений глибокий і проникливий погляд на стосунки двох великих сусідніх народів крізь призму їх історичної еволюції, специфіки національних менталітетів та перспективи їх державницьких інтересів. Це погляд досвідченого політолога, мислителя, який за перипетіями буденного і суб'єктивного бачив раціональне зерно майбутнього розвитку і вдосконалення.

Традиційним для його стилю є винесення ключової проблеми у назву публікації або її подання у вигляді прозорої і зрозумілої метафори. Зазвичай текст починається також із викладення головного питання, після чого послідовно і аргументовано автор доводить власні міркування до читача. Згідно з законами логіки публіцист завжди завершує свій виступ висновком, де лаконічно й доступно підсумовує сказане. Часто він запрошує до полеміки й обміну думками читачів та колег журналістів. Його публікації зазвичай викликали резонанс у пресі, обговорення в суспільстві, часті дискусії. У кінці 1937 р. за ініціативою В. Бончковського була започаткована анкета "Як вирішити польсько-українське питання?", на яку впродовж 1938 р. відповіло дуже багато авторів, а в процесі оприлюднення їх відповідей відбувалося обговорення, яке в свою чергу перетворилося в палку полеміку. Письменник не

боявся писати відкрито й прямо, називати речі своїми іменами, відкрито вказувати на помилки влади, залишаючись толерантним до всіх інакодумців. Саме його погляди, геополітична концепція, його редакційна політика і публіцистичний стиль великою мірою зумовили журналістський феномен часопису.

1. *Cisek, J.* Włodzimierz Błazkowski // Eurazja. — 1997. — № 1.
2. *Chojnowski, A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządu polskich w latach 1921—1939 / *A. Chojnowski* — Wrocław, 1979; *Paruch, W.* Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowski (1926—1939) / *W. Paruch*. — Lublin, 1997; *Stoczewska, B.* Litwa, Białoruś, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego / *B. Stoczewska*. — Kraków, 1998; *Kloczowski, J.* Jak rozwinąć spór polsko-ukraiński? Publicystyka Włodzimierza Błazkowskiego z lat trzydziestych // *Narody i historia*, praca zbiorowa / pod redakcją Arkadego Rzegockiego. — Kraków, 2000. — S. 207—238.
3. *Błazkowski, W.* Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich // *Niepodległość* — 1986. — T. 19.
4. *Błazkowski, W.* Myśli o nowej Polsce // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. — 1933. — № 21.
5. *Błazkowski, W.* Nie jesteśmy ukrainofilami // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. — 1935. — № 3.
6. *Błazkowski, W.* Rosja wczoraj i dziś / *W. Błazkowski*. — Jerozolima, 1946.
7. *Chojnowski, A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządu polskich w latach 1921—1939 / *A. Chojnowski*. — Wrocław, 1979. — S. 193—233.
8. *Giedroyc, J.* Autobiografia na cztery tony / *J. Giedroyc*. — Warszawa, 1996.
9. *Nie jesteśmy ukrainofilami.* Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy : antologia tekstów / pod redakcją P. Kowala, J. Oidakowskiego, M. Zuchniak. — Wrocław, 2002. — 428 s.
10. *Piłsudski, J.* Myśli // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. — 1934. — № 27.
11. *Stojan J.* Na marginesie "Nacjonalizmu" // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. — 1933. — № 18.
12. *Strona poświęcona Włodzimierzowi Błazkowskiemu: opracowania dotyczące Włodzimierza Błazkowskiego / Benefis polityki federacyjnej* — Rozmowa z Włodzimierzem Błazkowskim // <<http://www.omp.org.pl>>.

Сергій Гаранський,
ж-ст (Київ)
УДК 82-34.21

Роздуми Олега Бабишкіна про історію публіцистики (з ненадрукованого)

Ідеться про можливу доцільність зміни пріоритетів у викладанні курсу "Історія української публіцистики". В основі роботи – аналіз ненадрукованої праці О. Бабишкіна "З історії української критики та журналістики початку ХХ ст.: статті, дослідження".

Ключові слова: публіцистика, О. Бабишкін, дослідження, журналістика.

Speech goes about possible expedience of priorities` changes in teaching of course History of the Ukrainian publicism. In basis of article - analyzing of Oleg Babushkin`s unprinted research "From history of Ukrainian criticism and journalism in the beginning of the XX century: articles and researches".

Keywords: publicism, Oleg Babushkin, research, journalism.

Речь идет о возможной целесообразности изменения приоритетов в преподавании курса "Истории украинской публицистики". В основе работы – анализ книги и разведки О. Бабышкина "Из истории украинской критики и журналистики начала ХХ ст.: статьи, исследования".

Ключевые слова: публицистика, О. Бабышкин, исследование, журналистика.

Актуальність теми зумовлена тим, що викладачі історії української журналістики та публіцистики на сучасному етапі накопичили цінний фактологічний матеріал, який досить детально, ґрунтовно та послідовно відтворює всі етапи розвитку української публіцистики. Але просте перечитування (викладання) зібраних матеріалів не дає достатнього педагогічного ефекту. В таких умовах зрушення на краще може принести публіцистичність викладання публіцистики. Образно цю тенденцію можна охарактеризувати такою тезою: "Від замітки з історії публіцистики і звіту з історії публіцистики до публіцистики історії публіцистики!". Ознаки саме такого підходу до викладання предмета можна знайти у працях О. Бабишкіна "З історії української критики та журналістики початку ХХ ст.: статті, дослідження" та "Олександр Довженко – публіцист". Відкинувши партійно-ідеологічну складову, ці матеріали можна вважати певним зразком викладання предмета.

Новизна цього дослідження полягає в тому, що основний фактологічний матеріал береться з ненадрукованої праці О. Бабишкіна

"З історії української критики та журналістики початку ХХ ст.: статті, дослідження". Книга мала вийти ще у 1958 р. під грифом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Конкретні причини заборони друкувати цю працю поки що невідомі. Часткове висвітлення цього матеріалу є лише в одній з останніх праць І. Забіяки.

Вивчення історії публіцистики як окремої дисципліни певною мірою дозволяє конкретизувати проблеми теорії публіцистики та виховання кваліфікованих публіцистів. Як справедливо зазначав один із теоретиків української публіцистики Ю. Лазерник [3, 7], *остаточна дефініція публіцистики з'явиться тоді, коли буде написано історію публіцистики*. Історія української публіцистики – це велетенський архів ідей та варіантів донесення їх до читача. Розквіт сучасної української публіцистики, уточнення самого феномена публіцистики безпосередньо залежать від якості викладання історії публіцистики на факультетах журналістики. Проте історія української журналістики та публіцистики опинилася перед проблемою, коли дисципліна, *викладаючи все, не викладає нічого*. За І. Михайлиним, історія журналістики висвітлює такі аспекти: "власне історію друкованих політичних видань, <...> електронних ЗМІ; історію критики – літературної, художньої музичної, <...> мистецької; журналістика є річчям, в якому існує і розвивається критика; історію публіцистики як способу реагувати на певні проблеми й відгукуватися на головні події сучасності; історію документалістики як своєрідного різновиду публіцистичної творчості; історію літератури, під якою розуміємо... здебільшого першодруки творів... на сторінках літературно-художніх журналів..., художня література є істотною складовою журналістики; історію науки, для якої журналістика також є важливою трибуною, історія журналістики... – цікава сторінка духовного життя нашого суспільства" [3].

З цього погляду зайвим нагромадженням може видатись звернення дослідників публіцистики до красного письменства. Але, як справедливо зауважував О. Білецький, "українській літературі не доводилося бути тільки "мистецтвом слова", вона була ще в більшій мірі, ніж література російська, зразу всім: політичною трибуною, публіцистикою, філософією, криком, плачем, стогоном поневоленої народної маси" [2].

Тож велика роль літератури і ще більша роль літераторів в українській публіцистиці сумніву не викликає. Тривалий час історія української журналістики та публіцистики була в полоні догматичних стереотипів, у стані міфологізації персоналій та переформування фактів. Тогочасні дослідження вирізнялись достатнім рівнем публіцистичності авторів, науковці не шкодували ні образів, ні метафор. Емоційність, а подекуди і пристрасть, радянських істориків публіцистики є саме тим шляхом, який може привести сучасників до кращого педагогічного ефекту викладання історії вітчизняної публіцистики. Саме відчуженість викладачів від ідейного наповнення предмета, концентрація на

сухих фактах і небажання формувати погляди роблять історію публіцистики хоч і надзвичайно яскравою, але білою плямою для студентів факультетів журналістики. Лекції з історії публіцистики на сучасному етапі більше тяжіють до констатації фактів та простого хронологічного відтворення подій. Але саме аналіз публіцистичних творів різних авторів та історичних періодів дозволяє сформувати відповідний тип мислення у майбутніх журналістів, прищепити публіцистичність, зробити її настільки ж природною, як грамотність чи акуратність.

Праця О. Бабишкіна "З історії української критики та журналістики початку ХХ ст.: статті, дослідження" нині, можливо, і втратила певну наукову новизну в часі. Адже за роки незалежності стало набагато легше говорити, і говорити відверто, про вітчизняну журналістику та публіцистику початку ХХ ст. Але О. Бабишкін писав свою роботу в 50-ті рр. і за абсолютно інших історичних умов. Проте саме якість праць ученого змушує повертатись і повертатись до його творчого доробку. І саме аналіз цього доробку доводить, що прізвище О. Бабишкіна незаслужено викреслене з переліку істориків української преси – М. Шестопаля, В. Рубана, М. Нечиталюка, В. Дмитрука, І. Дорошенка та ін.

Праця "З історії української критики та журналістики початку ХХ ст." здебільшого присвячена детальному аналізу чотирьох друкованих видань на теренах України: "Громадська думка", "Нова громада", "Шершень" та "Українська хата". При цьому знову не зайве наголосити: так, у праці присутні терміни на кшталт "буржуазного націоналізму" та "партійності літератури". Проте абсолютно антинауковими видаються підходи, за якими якісну та детальну наукову роботу варто списувати з рахунків лише через це. Партійна термінологія ніколи не була основним у працях О. Бабишкіна. Підручники науковця про Лесю Українку, наскрізь списані "революційністю" та "партійністю" її творчості, не заважають йому й досі вважатись одним із провідних фахівців у вивченні її творчості. Жодним чином не виправдовуючи ані партійного підходу до науки, ані комуністичного – до влаштування життя, зауважимо: категорично відкидаючи всі наукові праці зі словами "буржуазний націоналіст" чи "ворог пролетаріату", ми позбавляємо себе повноти та послідовності історичного процесу становлення української журналістики, публіцистики та письменства загалом!

Дослідження О. Бабишкіна з перших рядків привертає увагу насиченістю тексту, точністю визначень та лаконічністю людини, яка знає, що каже, і вміє сказати. Розповідаючи історію першої щоденної української газети "Громадська думка" (згодом – "Рада") автор просто і зрозуміло пояснює зв'язок між літературою та публіцистикою, дає в одному реченні вичерпну характеристику чи не всій тогочасній журналістиці. Він пише: "В умовах жорстокої боротьби царського уряду з

проявами соціальних протестів і національно-визвольної боротьби українського народу сама участь письменника в українській газеті була виявом опозиційного ставлення до царату".

Називаючи "Українську хату" та, трохи нижче, журнал "Дзвін" дрібнобуржуазними та націоналістичними, О. Бабишкін далі пише, що в них часом друкувались зразкові з партійної точки зору Леся Українка та Михайло Коцюбинський. І вже на наступній сторінці він пояснює – чому це траплялось! "Цілковита відсутність друкованих органів, що цілком відповідали б своєю програмою світоглядів передових українських письменників-реалістів, змушувала їх друкуватись часом у невідповідних їх поглядам журналах або боротися за свій вплив у журналах часто протилежного політичного і літературно-естетичного напрямку". Твердження, з якого вже можна робити висновки про тогочасний стан справ української журналістики.

О. Бабишкін як дослідник дозволяє собі на рівних дискутувати з найвизначнішими публіцистами того часу. На думку науковця, С. Єфремов надто перебрав у своїй критиці декадентства О. Кобилянської та Г. Хоткевича. "Бажання Єфремова будь-що очорнити письменника призвело до проповіді аскетизму й лицемірного святенництва, до церковницького виступу проти людських пристрастей, почуттів та їх зображення у художніх творах". Після цього майже на 20 сторінках розлого висвітлюється полеміка, присвячена декадентству в українській літературі. Причому позиція С. Єфремова викладається чіткіше і послідовніше за всі інші; наприкінці літератор засуджується як націоналіст. Але донести до адресата у 50-х рр. вартість поглядів С. Єфремова, його оцінку значення літератури та місця письменника в ній важить надзвичайно багато.

Учений у своїй роботі інколи парадоксальний, але від того ще більш цікавий. Розділ, присвячений "Киевской старине", підсумовує доволі дивно, як на автора, який присвятив чимало часу вивченню проблеми: "Найпередовіші діячі української інтелігенції виступали проти ідейних та естетичних настанов "Киевской старины". З часом журнал не міг уже задовольняти і ту частину демократичної інтелігенції, що нездатна була на рішучий поворот у бік пролетаріату". Отже, дослідник третину своєї праці присвятив виданню, засади якого суперечили поглядам передових українських письменників! Більше того, фактично вся робота присвячена виданням "буржуазно-націоналістичним". Суцільне цитування "буржуазних" критиків розбавлене кількома цитатами з праць В. Леніна і все. Текст по суті являє собою повне джерело, за яким можна скласти надзвичайно чітке уявлення про тогочасний "націоналізм" чи "літературу заради літератури".

Здавалося б, в історичних дослідженнях не до узагальнень сутнісного характеру – факти, лише факти, хронологія та достовірність. Але О. Бабишкін примудряється вставляти своє особисте бачення розвитку,

свої особисті естетичні міркування та висновки. Так, все це часто треба навмисно шукати поміж "буржуазних націоналістів", але тим приємніша знахідка!

Роблячи компліменти "Шершневі" за послідовну й безкомпромісну сатиричну позицію, О. Бабишкін наводить приклад із Б. Грінченком. Той, "збираючись висувати свою кандидатуру на чергових виборах, згадав про своє дворянське походження і цим протиставив себе демократично-настроєній інтелігенції". Тут же О. Бабишкін уміщує оригінал вірша, присвяченого цій оказії, де серед іншого є й таке:

*"...Письмак Грінченко – третьюрядний,
То може хоч як дворянин
Він займе пост цілком порядний..."*

Зазначаючи, що С. Єфремов намагався довести недотепність, "скучність" та не народність гумору "Шершня", критик підводить надзвичайно влучну риску: "Особливо влучно він ("Шершень") критикував "Громадську думку" й "Нашу громаду", в яких співробітничав С. Єфремов. Справді, від цього Єфремову було і не смішно, і скучно...".

Проводячи паралель між "Радою" та "Українською хатою", О. Бабишкін демонструє зразки публіцистичних тез: "Це була суперечка не про методи, але про мету. Як "батьки", так і "діти" боролися за "своє" право на панування над українським народом"; "Кожний буржуазний український поет стає політиком. Націоналізм живить хворобливе натхнення декадентів, їх войовничість"; "Поряд з галушками і етнографією, тут заперечується і "щастя всіх", і увага літератури до критики та "нетопленої хати"; "Сприймавши через треті руки чужі теорії про антитенденційність і божественність нового мистецтва, нові митці прийняли позу жерців мистецтва...". Так, ці слова за інших історичних обставин могли зовсім не потрапити до праці О. Бабишкіна, але на їхньому місці не було б пустки. Були б інші слова, наповнені пристрастю і правдою до слова, сказаного українськими публіцистами на початку ХХ ст.

Пристрасність мови завжди викликає емоції у читача. Коли читаєш радянські підручники з історії української журналістики, відчуваєш, що емоції вирують з обох боків: і у тих, хто за партійний підхід, і у тих, хто проти. Ці праці написані на високому публіцистичному рівні, вони не залишають байдужими. Нинішні дослідження значно програють у плані викликання емоцій. Такі оцінні судження, як "зробив значний внесок" або "був одним з найкращих публіцистів", викликають лише опір до ознайомлення із публіцистикою.

Історію публіцистики не можна міняти на статистику чи бібліографію. Саме публіцистичність дослідника історії публіцистики повною мірою дозволяє розкрити всю красу, всю глибину і неоднозначність такого явища, як публіцистика. Історик має бути зразком і прикладом

спадковості, натхненності та практичного використання історії публіцистики. Про публіцистику не можна говорити, як про математику чи анатомію. Математика вимагає точності, анатомія – наочності. Історія публіцистики стомилася чекати публіцистичності своїх дослідників.

1. *Бабишкін, О.* З історії української критики та журналістики початку ХХ ст. : статті, дослідження / О. Бабишкін.

2. *Білецький, О.* Міжнародне значення української літератури / О. Білецький // Літературна газета. – 1946. – 2 берез.

3. *Лазебник, Ю. А.* Публіцистика в літературі / Лазерник Ю. А. – К., 1971.

4. *Михайлин, І. Л.* Історія української журналістики ХІХ століття : підручник / Михайлин І. Л. – К. : Центр навч. літ-ри, 2003.

Марина Свалова,
асп. (Полтава)
УДК 070: 821. 161. 2–92.09

Реалізація професійних етичних принципів у публіцистиці Бориса Олійника

Аналізуються проблеми професійної етики журналістів, розкриваються основні етичні засади публіцистичної творчості. Виокремлено принципи професійної етики журналістів, що порушуються в публіцистиці Б. Олійника. Наголошено на принципах об'єктивності, неупередженості, відповідальності за поширювану інформацію. Публіцистика Б. Олійника розглядається з позицій гуманізму й аналітичного методу роботи журналіста з матеріалом.

Ключові слова: публіцистика, журналістська етика, об'єктивність, мораль.

The article analyses the problem of professional ethics of journalists. This question opens the important ethical foundations of sociopolitical work. The author of article underlines the principles of professional ethics of journalists, which take place in Borys Oliynyk's works. The attention is paid to the principles of objectivity, impartiality, responsibility for the information. The sociopolitical journalism of B. Oliynyk is regarded as humanism and analytical method of the journalist's work with the material.

Keywords: publicism, journalism ethics, morality, objectivity.

В статье анализируются проблемы профессиональной этики журналистов, раскрываются основные этические принципы публицистического творчества. Выделяются принципы профессиональной этики журналистов, которые затрагиваются в публицистике Б. Олійника. Акцентируется внимание на принципах объективности, беспристрастности, ответственности за распространяемую информацию. Публицистика Б. Олійника рассматривается с позиций гуманизма и аналитического метода работы журналиста с материалом.

Ключевые слова: публицистика, журналистская этика, объективность, мораль.

Питання журналістської етики є актуальним для сучасного українського і зарубіжного журналістикознавства. Аналіз поняття журналістської етики та її принципів, а також нормативних документів, що фіксують етичні норми професійної діяльності журналістів, здійснено в роботах Д. Аврамова, Д. Корню, Е. Фіхтеліуса, Г. Лазутіної, О. Кузнецової, В. Іванова та ін. Об'єктом статті є журналістська етика як особистісний аксіологічно-практичний феномен, предметом виступає втілення норм професійної етики в публіцистиці Б. Олійника. Оскільки питання письменницької публіцистики в цілому й публіцистики Б. Олійника зокрема не є ґрунтовно розглянутим у сучасному журналістикознавстві, необхідно звернути увагу на реалізацію норм журналістської етики в публіцистиці митця задля осмислення її як етико-естетичного феномена.

Публіцистична діяльність, покликана якнайповніше відображати стан розвитку суспільства шляхом порушення й аналізу актуальних соціальних проблем, має своїм підґрунтям особистісний моральний вибір, оскільки вплив засобів масової інформації на людей та реалізація імперативної, навчальної, виховної, розважальної та регулюючої функцій пов'язані з професійною етичною відповідальністю авторів за результати взаємодії журналістського тексту з широкою аудиторією. За твердженням В. Здровеги, публіцист "подає на суд читача не лише остаточний результат, висновок з своїх міркувань, а й сам процес знаходження істини, з його болючими пошуками, сумнівами, помилками" [2, 96].

Специфічні умови журналістської етики формувалися поступово, з виникненням і розв'язанням моральних конфліктів і зловживань журналістів свободою слова й свободою преси. Журналістські етичні норми є результатом осмислення професійної моралі й покликані захистити суспільні інтереси від зловживань ЗМІ. На думку Д. Корню, нині кодекси журналістської етики відповідають таким основним критеріям: забезпечення людей точною, достовірною й повною інформацією, на яку вони мають право очікувати; захист зайнятих інформуванням від усіх форм тиску чи примушування, що заважатимуть їм оприлюднювати певну інформацію чи спонукатимуть їх діяти всупереч власній совісті; якнайкраще забезпечення поширення інформації

в суспільстві відповідно до основної місії преси в умовах ліберального суспільства [3, 16].

В українському журналістикознавстві спостерігається розбіжність у трактуванні журналістської етики як такої та в розумінні відповідної наукової дисципліни. "Професійна журналістська етика, – зазначає О. Кузнецова, – своєрідно використовує, поповнює, а не об'єднує журналістикознавство й загальну етику. Це окрема наукова галузь, що має свій предмет – професійну мораль журналістів. Журналістська професійна мораль виступає як практика втілення етичних норм журналістом під час фахової роботи..." [4, 32]. Отже, спостерігається отождолення професійної етики з мораллю журналіста (як особистості й фахівця). Західні дослідники вважають журналістську етику явищем суто практичним, що є предметом відповідної навчальної дисципліни. Етика мас-медіа виступає, таким чином, центральною сполучною ланкою між обмежувальною природою інформації, характером професії журналіста, суспільною довірою до ЗМІ та їх відповідальністю перед спільнотою.

Природно, що в основі системи професійної етики лежить поняття етичної цінності, що виступає як "позитивна властивість, еталон, що виконує роль повсякденного орієнтиру в оцінці людей, колективів, груп, організацій, фактів, подій, явищ, країн, націй та ін. Журналістські етичні цінності – це ідеальна форма суспільної свідомості журналістів, регулятори їхніх вчинків і поведінки" [4, 42]. Система журналістських етичних цінностей включає загальнолюдський, особистісний і професійний фактори, вона складається з: універсальних цінностей (людина, світ, життя); національних, етнічних цінностей (нація, держава, етнос); професійних журналістських цінностей (свобода слова, порядність, чесність); індивідуальних цінностей (самовдосконалення, самозбереження, любов до ближнього). Реалізація моральних категорій у професійній діяльності є етичним надзавданням журналіста, оскільки його моральна культура є не простою сумою чеснот, а усвідомленою лінією поведінки.

Мета будь-якого журналістського твору включає або власне державницький фактор (наприклад, служіння Україні як суверенній, незалежній, демократичній, соціальній і правовій державі), або власне соціальний (служіння людині як найбільшій онтологічній цінності), або професійний (забезпечення громадськості правдивою інформацією). Журналістська етика як система професійних цінностей покликана об'єднувати всі зазначені фактори в цілісному творі, формуючи "високу моральну самосвідомість і поведінку журналіста як комплекс освоєних ним професійних етичних цінностей, норм і правил поведіння, що він втілює у роботі, самосвідомість як усвідомлення й оцінку людиною своїх дій і їх результатів, думок, почуттів, морального обличчя й інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісну оцінку самого себе і свого місця в житті" [4, 34]. Саме тому ціннісною основою журналіст-

ської етики, як і загальної етичної системи, є гуманістична спрямованість та антропоцентризм. Таким чином, журналістська професійна етика як аксіологічно-практична система, за О. Кузнецовою, складається з етичних цінностей; узагальнених етичних норм поведінки, які домінують над службовими обов'язками і правилами; службових етичних заборон; етикетних правил поведінки [4, 21].

Письменницька публіцистика як креативно-імперативна діяльність є насамперед синтезом принципів об'єктивності та полемічності, модальності в професійній діяльності журналіста. Водночас специфіка роботи публіциста передбачає високу відповідальність перед суспільством за свою діяльність. Тому соціальна відповідальність є провідною етичною цінністю, що має не лише професійний, а й особистісний характер.

Публіцистика Б. Олійника відрізняється відкритістю письма, аналітично-критичним підходом до історичних суспільних змін, владних структур, лідерства і лідерів, питань державності й економіки, що викликає неоднозначне потрактування й ставлення реципієнтів. Як усяка журналістська діяльність, публіцистика митця має врегульовувати конфлікт між певним типом аудиторії та поширюваною інформацією. Тому дотримання принципів професійної етики відіграє важливу **комунікативну** роль, оскільки функція професійної моралі полягає, за Д. Авраамовим, у тому, щоб "узгоджувати інтереси читача й видавця, пом'якшувати суперечності між двома видами діяльності, з яких складається журналістика, не допускати конфлікту між потребою аудиторії в правдивій інформації і завданнями впливу на неї..." [1, 33].

Провідною рисою публіцистики Б. Олійника в контексті професійної етики є насамперед **моральна відповідність**, тобто дотримання принципу чесності з реципієнтом та самим собою при висвітленні значущих суспільних питань: "Але є принципи. Чисто людські. Закони предків, універсальні життєві правила, яких не можна зраджувати. Головне з нещастя, яке приніс нам Горбачов, у тому, що зміну принципів він довів до рівня побутового й безкарного вчинку. Більш того, безпринципність доведена до рівня добродійності. Стираються межі між мораллю й аморальністю" [5, 29]. Таке розуміння власного права говорити про моральну деградацію соціуму на основі безпосереднього аналізу діяльності лідера (керівника держави) впливає з усвідомлення Олійником професійної моралі як **індивідуальної свідомості**, про що яскраво свідчать його публіцистичні тексти. Аналіз Б. Олійником себе як автора-публіциста є імпліцитним, він впливає з самого характеру публіцистичного тексту, його аргументованості й етичної наповненості, актуальності та коректності.

"Будь-яку операцію з самоуправління, – зазначає Д. Авраамов, – журналіст здійснює на основі самопізнання і тому одночасно сприймає її як ставлення до самого себе. Моральний сенс самоуправління своєю діяльністю з боку журналіста полягає не лише в тому, що його "фунда-

ментальний інформаційний блок" містить у собі принципи і норми, які виступають у ролі регуляторів його поведінки і є критеріями його оцінок. Цей сенс іще й у тому, що ставлення журналіста до завдань і способів своєї діяльності й до людей, котрі включені в неї, усвідомлюється ним як власне, інтимне, моральне ставлення" [1, 85]. Таким чином, професійні етичні принципи тільки завдяки індивідуальному усвідомленню набувають особистісного характеру, переходять у площину практичної діяльності, формуючи з професійного права говорити правду імператив "я повинен говорити правду".

Принцип моральної відповідності в публіцистиці Б. Олійника органічно пов'язаний із принципом **моральної відповідальності** публіциста за поширювану ним інформацію, за наслідки здійснених ним аналітично-критичних операцій, а також за розвиток подій у тому випадку, коли аналізована ним проблема не була б оприлюднена: "Потрапляючи чи то в Карабах, то в Тирасполь, то в Цхинвал, то до Владивостоку, де вже йшла справжня громадянська війна, все частіше ловив себе на думці, що, незважаючи на національний характер та інші самодостатні прикметні ознаки супротивних сторін, це братовбивство ведеться за... одним сценарієм третього. І коли почалася югославська трагедія, вже з перших уривчастих хронік, з перших телекадрів мені неважко було дійти висновку: знову реалізується сценарій той самий. І цього разу настільки близько від кордонів нашої молодшої держави, що холод тривоги сталеві пройшов під самим серцем" [6, 65].

Відповідальність публіциста є універсальною професійною етичною категорією для Б. Олійника, що реалізується передовсім через принцип **коректності** при висвітленні неоднозначних актуальних проблем. Публіцистика Б. Олійника, для якої загалом характерна відкритість у називанні імен, дат, подій, висвітленні причин і наслідків соціальних негараздів, демонструє коректний підхід у питаннях, що стосуються особистої честі та гідності, професійних таємниць, репутації колективів, небажаної реклами тощо: "Зовсім не збираюся ідеалізувати ситуацію. Молодій демократії властива небезпечна хвороба зростання... Останнім часом у деяких виданнях почали з'являтися "матеріальчики", що принижують національну гідність. Не буду називати ці "видання", аби не робити їм своєрідної реклами, на яку вони, схоже, й розраховують" [5, 33].

Основною професійною засадою публіцистики Б. Олійника є **об'єктивність**, яка дозволяє ширше й масштабніше осмислити предмет і об'єкт аналізу автора, забезпечує ефективну комунікативну взаємодію між публіцистом та аудиторією, розширює коло реципієнтів. Принцип об'єктивності реалізується Олійником на різних рівнях. Насамперед, це з'ясування "передісторії" проблеми, висвітлення причин її виникнення не лише задля глибшого осмислення ситуації, а й для послідовного психологічного введення читачів у суть порушеного питання: "Масова

сатанізація сербів, – аналізує Олійник ситуацію на Балканах 1993 р., – ведеться впродовж століть, оскільки Сербія – аванпост православ'я, що споконвіків стояв на шляху як німецьким замірам на лебенсраум та світове панування, так і на шляху агресивної католизації та османізації Європи. Нині ж вона заважає єдиній на сьогодні наддержаві поставити остаточну крапку в новому світопорядку, де Америка мислить себе не обмеженим хазяїном" [6, 66].

По-друге, принцип об'єктивності реалізується через порушення проблем доступу громадськості до правдивої інформації, неупередженості ЗМІ як, зокрема, в контексті міжнаціональних конфліктів, ідеологічних протистоянь, воєнної агресії, екологічних катастроф тощо. Наприклад, об'єктивно висвітлює Б. Олійник роботу сесії ПА Ради Європи у квітні 2001 р., в якій брала участь Постійна делегація України, зокрема, вирішення косовської проблеми: "Черга дня, як завжди, була переважана проблемами європейського і світового масштабу... Однак, за категоричною вимогою об'єднаних лівих Європи, дискусію було продовжено майже на повний сесійний день. Попри всю жорсткість цензури, коли підзвітні Альянсові мас-медіа подавали в основному тільки інформацію про біженців з Косово-Метохії, фрагменти правди про варварські бомбардування мирних об'єктів і цивільного населення все ж пробивалися навіть до сесійної зали. До того ж, об'єднані ліві запросили до Страсбурга представників Югославії. І хоч керівництво ПАРЄ не дозволило їм офіційно виступити ні в комітетах, ні на сесії, представники лівих допомогли югославам зустрітися з делегаціями, зокрема, й українською, організували прес-конференцію, де вони самі і розповіли, і потвердили документами правду про тактику випаленої землі у виконанні Альянсу" [10, 158].

Соціальна дійсність підлягає всебічному оцінюванню публіцистами, але завжди оцінки порушуваних проблем, аналіз подій, явищ, фактів, осмислення ролі особистості в історії ґрунтуються на масштабності й неупередженості, вмінні автора якнайповніше розкрити суть аналізованого ним питання. Саме тому одним із засобів об'єктивного викладу інформації в публіцистиці Б. Олійника є аргументація конкретними фактами, цифрами, показниками, зафіксованими чи то самим автором, чи за допомогою фахівців. "Краще сказати правду. А правда така, – констатує 1996 р. Б. Олійник, голова Комісії Верховної Ради України з питань зовнішньої політики і зв'язків з СНД, – частина тіньової економіки в Україні зросла з 40 відсотків валового прибутку в 1994 до 60 відсотків у минулому високосному. Себто, ми вже не держава, а фантом, тінь, фата моргана, марево, міраж, майя. Кількість лише зареєстрованих злочинів за роки лібералізації перевищила 2,5 мільйона, а вбивств і замахів на життя сягає 20 тисяч. Наркоманія, соціальні захворювання, сифіліс, туберкульоз, а тепер ще і СНІД сягнули такого рівня, що вже йдеться про невідтворення робочої сили, про катастрофічне зниження

інтелектуального потенціалу нації, а отже, падіння обороноздатності держави. Себто, йдеться до соціальної деградації, до геноциду" [9, 20].

Публіцистичний доробок Б. Олійника є яскравим прикладом втілення ще одного професійного етичного принципу – **боротьба з війнами та іншим злом, що протистоїть люду**. Антивоєнне спрямування властиве при висвітленні етнічних конфліктів, воєнних дій у різних країнах, загалом при осмисленні війни під історіософським кутом зору. Висвітлення етнічних конфліктів також ґрунтується на аналізі морального стану суспільства, спостереженнях внаслідок перебування на місці подій, залученні свідчень очевидців тощо. Унікає Б. Олійник використання фактів, образливих для представників певних національностей, виважено подає історичні описи, аналізує й прогнозує наслідки, особливо увагу приділяючи ролі ЗМІ у правдивому відображенні міжетнічних суперечностей: "Погляньмо, як висвітлюють нині наші мас-медіа події зарубіжжя, особливо кризові в Боснії та Герцеговині, в Сербії, Косові, в Афганістані і, нарешті, в Іраці. Лише окремі видання осмілюються виступити проти слов'янофобії і сатанізації сербів, а нині – проти демонізації мусульман, розв'язаної найнятими кілерами пера. Переважна ж більшість резонує з голосу хазяїв нового світопорядку, оце вам і свобода слова вкупі із цензурою" [8, 12].

Етичний принцип гуманізму й боротьби із загальнолюдським злом набуває в публіцистиці Б. Олійника конкретного втілення в категорії турботи про державність, незалежність і безпеку України, реалізуючись через осмислення морально-етичних, етнічних, політичних, економічних проблем слов'янського світу взагалі: "Схоже, що світове співтовариство вельми толерантно, як до само собою зрозумілого, ставиться до солідарності та взаємопідтримки, скажімо, мусульман, католиків чи євреїв. Але тільки-но заходить мова про таку ж природну необхідність солідарності і взаємопідтримки між слов'янами, навіть у боротьбі з тероризмом, як одразу ж інтонація круто міняється на зловорожу. Тут тобі і панславизм, що чомусь загрожує розколом світу, і "рука Москви", і – що б ви подумали?! – "більшовизм" разом із "тоталітаризмом". При цьому в голосі звинувателів чується не лише лють, а й холодок страху. Ця атака на ідею слов'янської взаємопідтримки, найперше ж – супроти православ'я – ведеться вже не одне століття, особливо посилившись з початком ХХ віку" [7, 10].

Загалом, публіцистика Б. Олійника демонструє втілення принципів журналістської етики насамперед через категорію особистісних етичних цінностей, що, набуваючи значення мотивації професійної діяльності, втілюються в публіцистичному тексті як його змістова складова. Гуманістичне підґрунтя професійної етики журналіста, відповідальність, об'єктивність, коректність і неупередженість є водночас частиною авторської інтенції при висвітленні проблем і явищ різного характеру, виразником авторського світомилення, а також комунікативною площиною, оскільки вплив публіциста на громадську свідомість

здійснюється й на основі дотримання ним норм журналістської етики як особистісно-професійної системи цінностей.

1. *Авраамов, Д. С.* Професійна етика журналіста : учеб. посіб. для студ. вузів, обуч. по направл. и спец. "Журналистика" / Авраамов Д. С. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1999.
2. *Здоровега, В. Й.* У майстерні публіциста: проблеми теорії, психології публіцистичної майстерності / Здоровега В. Й. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1969.
3. *Корню, Д.* Етика засобів масової інформації / С. Гринцевич ; пер. з фр. – К. : К. І. С., 2004.
4. *Кузнєцова, О.* Журналістська етика й етикет / Кузнєцова О. – Львів, 1998.
5. *Олійник Борис* – о Михаиле Горбачеве, жизни и политике : [беседа] / вел Ю. Константинов // Радуга. – 1993. – № 1. – С. 26–40.
6. *Олійник, Б.* Будьмо пильні, слов'яни! Час подвійних стандартів, або Хто і з якою метою сатанізує сербів / В. Олійник // Криниця. – 1993. – № 10/12. – С. 64–76.
7. *Олійник, Б.* Діалог цивілізацій і проблеми єдності слов'янських народів : виступ на Міжнар. конф. "Діалог цивілізацій" [24 травня 2002 р.] / В. Олійник // Персонал. – 2002. – № 6. – С. 9.
8. *Олійник, Б.* Доки не буде своїх національних ЗМІ, доти самі себе захищатимемо / В. Олійник // Віче. – № 12. – С. 11–12.
9. *Олійник, Б.* Ми – п'яте колесо до воза "сімки" / В. Олійник // Віче. – 1997. – № 3. – С. 20–21.
10. *Олійник, Б.* Хто наступний? / В. Олійник // Слов'янське віче. – 2000. – № 1. – С. 158–166.

Наталя Сидоренко,
д. філол. н. (Київ)
УДК 070(477)(09)

Національні риси Антон Коршнівського

У статті простежуються життя і творча доля Антона Коршнівського – журналіста, редактора, видавця, громадського діяча. На підставі архівних матеріалів з'ясовуються окремі деталі творчого шляху цієї непересічної особистості; аналізуються публікації у пресі (Польща, Бразилія).

Ключові слова: еміграція, журналістика, національна справа.

The article deals with the life and creative destiny of the journalist, editor and publisher Anton Korshnivskyy. Some important details of his existence in the Motherland and emigration are defined due to the American archives. Publications in Polish and Brazilian periodicals are analyzed.

Keywords: emigration, journalism, national cause.

В статті прослідковуються життя і творча доля Антона Коршнівського – журналіста, редактора, видавця, громадського діяча. На основі архівних матеріалів уточнюються окремі деталі творчого шляху цієї неординарної особистості; аналізуються публікації в пресі (Польща, Бразилія).

Ключевые слова: эмиграция, журналистика, национальное дело.

Ім'я Антона Леонтійовича Коршнівського належить до тих "чорноробів" української журналістики, які "загубилися у світах". Про нього найчастіше згадувалося поряд із Євгеном Маланюком, коли вони видавали журнал "Веселка" у Каліші, чи в листуванні з Микитою Шаповалом, який опікувався інтернованими українськими вояками на теренах Польщі. Здебільшого навіть дати народження та смерті у принагідних літературних джерелах не позначалися [2]; не згадується це прізвище ні в "Енциклопедії українознавства", ні в англійській "Енциклопедії України".

Проте, А. Коршнівський – не лише активний журналіст, а й співредактор та редактор кількох українських часописів на батьківщині та поза її межами, автор біографічних та історичних нарисів, низки драматичних творів. Свідома національна та громадянська позиція цієї особистості яскраво виявилася у журналістській та видавничій діяльності в Україні, Польщі, Бразилії, де літератор відстоював і поширював ідеї свого народу. Мета цієї публікації – на основі архівних матеріалів "реставрувати" біографічні й творчі віхи забутого на чужині українського публіциста.

Так сталося, що матеріали А. Коршнівського потрапили до архівно-го фонду імені Микити Шаповала, документи були зібрані Савою Зеркалем до охайного альбому і згодом були передані на зберігання до Української вільної академії наук і мистецтва у Нью-Йорку. Саме завдяки автобіографічним начеркам, листуванню, нагородним листам, довідкам тощо можна відтворити деякі штрихи у творчому житті публіциста й редактора А. Коршнівського (псевдоніми і криптоніми – А. К., А. Кор.-ський, Корш, О. Карманюк, Олекса Карманюк).

В автобіографії зазначена дата народження – 18 вересня 1887 р. на хуторі Буча, неподалік Києва (десь 30–35 км на захід від міста). Батьки – безземельні селяни. Вдома навчився російської грамоти та елементарних правил арифметики. Після 12 років потрапив у науку до столярної майстерні, але господар через кілька тижнів дав зрозуміти, що з Антона не буде "доброго столяра" й відмовився навчати цього ремесла. Тоді батько знайшов іншу справу – прилаштував до парфумерно-перукарського закладу. Коли 16-літнім юнаком уже зміг самостійно заробляти гроші, А. Коршнівський вирушив у подорож на Кавказ і в Крим. Поїздка виявилася для нього вдалою, десь через півроку він заробив понад 300 карбованців, які вклав у Києві у відкриття власної перукарні на вулиці Фундуклеївській, 16. Пізніше розширив свою справу, додавши парфумерний та щіткарський відділи, що приносили достатній прибуток для власного існування та забезпечення батьківської родини ("дітей було щось 14 душ, з яких 2 померло, а решта всі довог жили").

У подальшому житті А. Коршнівського траплялися різні приємні та неприємні моменти: він закривав свій бізнес, служив у російській армії на теренах Польщі, був інструктором гімнастики та підстаршинського вишколу. Як молодшого унтер-офіцера, його відіслали в Богучаров формувати "потешні дружини", таким чином "мілітаризуючи" шкільну молодь перед Першою світовою війною. Саме там, на Воронежчині, заприязнився військовий із кількома українцями, які вперше познайомили його з "політичною стороною українського питання". Але зв'язки з "мазепинцями" не минули безслідно, як результат – зі служби звільнено. Попередній парфумерно-перукарський бізнес у Києві тепер налагоджувався мляво й не зовсім вдало, доводилося заставляти в ломбарді "останні резерви" – золотого годинника і святочний одяг.

Наказ про мобілізацію до лав російської армії (у ранзі підстаршини 166-го Рівненського полку) спонукав А. Коршнівського воювати з австрійською кіннотою поблизу Почаєва на Волині, рятуватися від "барабанного вогню" німецької артилерії на річці Вепр, отримувати від полкового начальства бойові відзнаки, медалі і хрест ордена св. Юрія, а також службові підвищення – спочатку хорунжого, а згодом підпоручника. Після одного з боїв А. Коршнівський опинився в полоні. В таборі, як зазначено, він "поринув у продовження самоосвіти й почав

студювати чужі мови, математику, історію України". За власною ініціативою потрапив до українського табору Раштат, але "яскрава германофільська пропаганда" під "політичним зарядом" Союзу визволення України виявилася не до смаку; критична налаштованість змусила тікати до російських таборів – спочатку в Потсдам, пізніше в Бад Стаєр. Щоб не гаяти часу, військовополонений відвідував різні фахові курси, зокрема навчався малюнка й скульптури.

На початку 1917 р., що ознаменувався Лютневою революцією та українською визвольною боротьбою, А. Коршнівський знову переводиться до українського старшинського табору в Мюндені, звідки потрапляє до Києва, звернувся до Міністерства війни з проханням захувати його до українських військових частин. У 1918 р. поручник А. Коршнівський перебував під командою полковника Миколи Шаповала, боровся з більшовицькими частинами у складі Синьої дивізії, пройшовши бойове хрещення, "поставивши ворогові своє чоло за ідею визволення рідного Краю". Після тяжкої хвороби на тиф став зв'язковим старшиною від Українського уряду отамана С. Петлюри.

Почалася нова сторінка – разом із інтернованою армією УНР на теренах Польщі. Низка документів із архіву А. Коршнівського засвідчує його діяльність цього часу: був співробітником часопису "Син України" (1920), виконував обов'язки начальника культурно-освітнього відділу 1-ї Запорізької стрілецької дивізії (1921), нагороджений відзнакою "Хрест залізного стрільця" як лектор Спільної державної юнацької школи у Каліші (1923) тощо. Юнаки кінного дивізіону Спільної юнацької школи в день їхнього іменування на старшин вручили своєму наставнику пам'ятний лист за "велику працю у вихованні національного духу". Зі щирими словами подяки вони писали: "Ви завжди повний енергії були найліпшим зразком... Ми цілком свідомі того, чому Ви нас учили і свідомо віддамо своє життя за волю свого краю. Соборність і Державність це провідна думка всіх Ваших лекцій і вона стала метою нашого життя..." (Каліш, 28 серпня 1923 р.).

У Польщі А. Коршнівський активно писав. У Варшаві одна за одною з'явилися у світ три маленькі брошури: біографічні нариси "Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра" і "Начальник Польської Держави Йосип Пілсудський", а також розвідка "Т. Шевченко й А. Міцкевич jako сучасні провідники своїх народів". Допомогав і попередній досвід, адже український вояк був співредактором газети "Українське слово" (Рівне, Житомир, Кам'янець-Подільський, Станіслав). Статті, нариси, замітки, огляди А. Коршнівського друкувалися на сторінках таборової преси, що виходила у Вадовицях, Каліші, Щипіорно, Александрові Куявському, Петрокові: в часописах "Запорожська думка", "Залізний стрілець", "Спортсмен", "Релігійно-науковий вісник", "Наша зоря", "Тернистий шлях", "Український сурмач" та ін. Про таборове життя писав також до "Громадського вісника" та журналу "Нова Україна", що видавалися у Чехії.

Але найбільше опікувався сотник Коршнівський видавничими справами літературно-артистичного товариства "Веселка" (1923). Разом із інтернованими українськими старшинами Є. Маланюком та І. Зубенком він закладав організаційний підмурівок журналу "Веселка", відповідаючи за "видавничі, грошові і всілякі інші" справи, а прибутки "розподіляючи по рівній долі", був постійним членом редколегії та співредактором. Саме це видання сприяло підвищенню "національної температури в таборі", прагнуло згуртувати українських письменників (передусім молодшої генерації) в еміграції, "удосконалюючи національні риси" тогочасного мистецтва, "прищеплюючи на цьому ґрунті найліпші здобутки західноєвропейської і світової культури" [1, 57].

Ця "екзотична квітка" на чужині, як називали інтерновані журнал "Веселка", поєднав досить різних – за світовідчуттям і стилем письма – митців одного покоління: Є. Маланюка, Ю. Дарагана, В. Поліщука, М. Чирського, А. Монтрезора, М. Селегія, М. Обідного та ін., які на "фронті національної культури" стали вправними "робітниками мистецтва", пером і пензлем відстоюючи суверенність нації і майбутньої державності. Напевно, для А. Коршнівського це був "зоряний час" його творчого натхнення, адже він не тільки залагоджував видавничо-фінансові справи, водночас був відповідальним редактором місцевого видавництва "Чорномор", завідував газетним і книжковим кіоском "Веселки" у Каліші; передусім він випробовував власне письменницьке вміння (друкував свої драми, рецензії, історичні нариси).

Але на чергових зборах літературно-артистичного товариства "Веселка" у Каліші 3 липня 1923 р. нарізала певна криза. Виголошуючи доповідь, А. Коршнівський зупинився на негативних моментах у діяльності та стосунках Товариства і редколегії, закликав замислитися над їхніми ролями, становищем, завданнями. Лектор намагався об'єктивно оцінити не тільки ситуацію, що склалася у колі літературно-мистецьких особистостей на інтернації, він зазирнув у глибини історії, віднайшов "генетичні лінії у житті нашої нації". Традиційне поєднання "європейських гасел" та "азіатських методів" знайшов доповідач у діяльності "Веселки" [4]. Загострювалося протистояння, виникли деякі непорозуміння між співробітниками журналу, зокрема між Є. Маланюком (він від'їздив до Чехії) та А. Коршнівським, який завідував друкарнею, доклав чимало зусиль для удосконалення поліграфічних можливостей та інтенсифікації праці на цьому виробництві. Саме йому пропонувалося у відсутність Є. Маланюка, підписувати журнал "Веселка" як "відповідальному редактору в рамені видавництва "Чорномор"", але він не згодився. Збереглося листування між трьома визначальними людьми в долі літературного часопису: Є. Маланюком, А. Коршнівським та М. Шаповалом (він мав стати суддею цього конфлікту). "Вибухи злості й невихованості", "грубіянства" та образ згодом ушухли, редакційний портфель знайшов застосування, але літературно-мистецький місячник

у Каліші поволі відходив до історії (у листопаді–грудні 1923 р. побачило світ останнє число "Веселки").

Табори поступово розформувалися, колишні вояки шукали долі в інших країнах. Наприкінці 1923 р. А. Коршнівський остаточно вирішив переселитися до Південної Америки. Він вболівав за справи видавництва "Чорномор", пропонував кандидатів, які б могли гідно підтримати розпочаті серії, щоб розвивалася розпочата поліграфічна справа на чужині.

Одна з довідок у справі А. Коршнівського засвідчує, що Рівненське товариство "Просвіта" уповноважує його "на закладання в Бразилії громадських комітетів, улаштування вистав і концертів, переведення збірок за підписними листами" і т. д. (цей документ датований 26 січня 1926 р.). Тож почався новий етап життя на американському континенті. В бразильському посвідченні нового мешканця Сан-Пауло з'явиться запис імені та прізвища іспанською мовою: Antonio Korszniwski, національність – українець. Віднині він стає активним членом Спільки вільної України в Сан-Пауло, засновує українське кооперативне видавниче товариство "Зоря", до складу якого (як "уділовці") також входили: Христофор Барановський, Ілля Гладчук, Йосип Сорока, Петро Кибальчич, Андрій Мазай, Василь Кожух, Іван Мазепа, полковник Михайло Садовський, Василь Довгий, Микола Дніпровський та ін.

Важливою віхою в біографії А. Коршнівського залишається видавничо-редакційна діяльність, він засновує і редагує суспільно-інформаційний, науково-популярний та літературний журнал "Зоря" ("одинокий в Південній Америці поступовий ілюстрований журнал", що видавався від 1 травня 1936 р. до 20 листопада 1938 р.). На завершення другого року існування часопису, редактор стверджував у передовій статті: "Ми даємо правдиве, безстороннє, а тому й наукове, освітлення українського минулого й сучасного життя" (1938. – Ч. 23/24). Неодноразово пристрасні, одверті, часом грізні дискусійні статті А. Коршнівського відкривали журнал. Він писав замітки і кореспонденції "на актуальні теми", повідомляв про наукові та мистецькі досягнення українців, сповіщав про "дар бразильських українців – Україні", турбувався питаннями освіти, виховання молоді, моральними та духовними принципами в українському середовищі. Повідомлення з Бразилії за підписом А. Кор.-ський з'являлися в американській пресі, передусім у газеті "Народна воля" (Скрентон). А в Каліші вийшла ще одна брошура – "Бразилія: загальні відомості про Бразилію для української еміграції" (1930).

Водночас А. Коршнівський опікувався будівництвом Українського народного дому ім. М. Драгоманова в Бразилії, підтримував збір коштів, писав відозви, звертався особисто до багатьох співгромадян, роз'яснюючи потребу спорудження такого національного осередку. На

далекій чужині він залишався в лавах борців за українське визволення, протестуючи проти будь-якої тодішньої диктатури: комунізму чи фашизму. Володіючи різними професіями, здобутими ще на батьківщині, маючи "сприт до підприємства", А. Коршнівський міг би стати багатою людиною. Але, певно, був саме тим патріотом, про якого писав Є. Чикаленко: "Любив Україну до глибини власної кишені". Українську справу, здобутки для України ставив понад усе. Він жив, як міг: самотньо, в поганенькому бараку, часом голодно, ощадливо для себе, щедро для громади. Невиліковна хвороба (рак) не відпустила його. А. Коршнівський помер у шпиталі 17 лютого 1945 р., залишившись фактично без засобів на існування ("для громадської справи не соромився просити, а для себе – язик не повертається, як сам висловлювався").

У посмертній згадці, опублікованій на сторінках американської газети "Народна воля", Українська демократична колонія у Бразилії "переживала тяжку втрату". Його однодумці писали: "Все, що не робив, мав завсіди на увазі, яка користь для українців, української справи, чи й Україні буде з його праці. Щоб досягти ту чи іншу намічену мету для національного добра, він не зупинявся перед засобами, не перебирав людьми. Коли громадою не міг досягти чогось, удвох чи втрох продовжував або сам докінчував намічене" (1945. – 15 берез.).

Доля дарувала йому лише 57 років життя – час, сповнений відповідальною національно-патріотичною працею в ім'я України.

1. *Веселка* (Каліш). – 1923. – № 4–6.

2. *Сидоренко, А.* Коршнівський Антоній / Сидоренко А. // Сидоренко А. Українська журналістика в іменах : матеріали до енцикл. слов. / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2001. – Вип. 8. – С. 139–141.

3. *Сидоренко, Н.* Національно-духовне самоствердження : у 3 кн. / Сидоренко Н. М. – К., 2000. – Кн. 2: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924). – С. 122–152.

4. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* – Ф. 4007, оп. 1, спр. 12, арк. 4–6.

Олена Пода,
к. філол. н. (Запоріжжя)
УДК 070–055.1/2

Проблема гендерних ролей і стереотипів у пресі на межі ХХ–ХХІ ст.

Аналізується проблема функціонування гендерних стереотипів і ролей у суспільстві. Розглядаються специфіка трансляції через друковані мас-медіа стереотипів жіночого ряду, вплив на цей процес ідеологічного чинника.

Ключові слова: гендер, гендерний чинник, жінка, журнал, мас-медіа, преса, роль, стаття, стереотип.

The problem of the functioning of gender stereotypes and gender roles in the society is analyzed in the article. Specificity of transference through mass media of female stereotypes, influence of ideologic factor on this process are also examined.

Keywords: article, gender, gender factor, magazine, mass media, press, role, stereotype, woman.

В статтє анализируются проблема функционирования гендерных стереотипов в обществе. Рассматриваются специфика трансляции через печатные масс-медиа стереотипов женского ряда, влияние на этот процесс идеологического фактора.

Ключевые слова: гендер, гендерный фактор, женщина, журнал, масс-медиа, пресса, роль, статья, стереотип.

Проблема гендерних ролей і гендерних стереотипів, їх продукування, використання, маніпулювання ними на рівні свідомості через ЗМК, зокрема друковані медіа, є назрілою, злободенною й такою, що вимагає вирішення не тільки в межах кількох галузей наукового знання, а й на їх межі.

Порубіжжя ХХ–ХХІ ст., межа тисячоліть є гідним ілюстратором реакції ідеологій різних суспільств на подієвий дискурс культурного, економічного, політичного, духовного життя країн, які пережили миттєвий крах чи поступову руйнацію одних формацій і відновлюються за зразком інших. Одним із маніпулятивних факторів таких ідеологій виступає гендерний, який у кожному конкретному випадку має чітко визначене поле, способи і засоби, канали й технології використання.

Технології і техніка використання гендерного фактору в пресі є малодослідженими як на рівні національного журналістикознавства,

так і на рівнях пострадянському й світовому. Відповідно, подібна ситуація спостерігається й щодо вивчення процесу стереотипізації й наповнення змісту ролей у контексті гендерної теорії.

Українське журналістикознавство не може похвалитися довгим списком прізвищ учених, які досліджують особливості використання гендерного фактору в пресі, на жаль, їх кількість замала для вивчення такого масштабного питання – це Н. Сидоренко, М. Скорик, В. Сліпчук, Т. Старченко, О. Сушкова, Л. Таран, Н. Остапенко та ін. Серед російських учених (а згадуємо їх тому, що російський науковий гендерний ресурс є найдоступнішим з усіх наявних на сьогодні закордонних ресурсів) – Н. Ажгіхіна, Г. Альчук, С. Виноградова, О. Вороніна, А. Кириліна, Б. Місонжников, Л. Ригіна, І. Юкіна та ін. Теоретична складова порушеної проблеми частково розглядається в роботах С. Айвазової, О. Вороніної, І. Головащенко, О. Іванової, А. Кириліної, Б. Місонжнікова, Л. Малес, Т. Мельник, С. Оксамитної, Н. Пушкарьової, Н. Сидоренко, Л. Смоляр, Л. Таран, С. Ушакіна, І. Чикалової, Н. Чухим, О. Ярської-Смирнової та інших авторів.

Проблеми стереотипів і ролей загалом й у полі ЗМК зокрема порушувалися в працях таких науковців, як Н. Ажгіхіна, Т. Бендас, П. Бергер, Л. Бондаренко, С. Гриффін, Ю. Гусєва, А. Дворкін, І. Жеребкіна, Р. Зобов, О. Кісь, І. Кон, Д. Міхель, Дж. Плек, Г. Сілласте, Ж. Спенс, П. Талеров, І. Тартаковська, Е. Томпсон, Г. Турецька, Г. Тьомкіна, С. Ушакін, М. Фуко, О. Хашковський та ін. Частково питання стереотипізації ЗМК, зокрема на прикладі чоловічого дискурсу, порушувалося нами в статтях "Побудова гендеру через ЗМК (на матеріалі чоловічих журналів)" [35], "Репрезентація маскуліності як особливої форми соціальної ідентичності в засобах масової комунікації" [36].

Отже, мета статті полягає у стислій характеристиці теоретичної складової питання ролей і стереотипів, у спробі вивчення думок і поглядів соціологів, психологів, економістів на не надто популярні сьогодні стереотипи жіночого ряду – працюючої жінки, жінки-матері і жінки-маргіналки та усвідомлення суті рольового дискурсу статево маркованої преси межі тисячоліть.

І досі "сучасні українська й російська ментальності зберігають патріархатний характер (патріархат від грец. рбфс – батько, бсчз – влада), тому, незважаючи на шалені кроки прогресу в будь-якій галузі людського життя, жінку все сприймають за століттями виробленими й усталеними стереотипними моделями. Зміна гендерних стереотипів – процес тривалий і складний" [34, 3].

Патріархатна парадигма мислення відображає сприйняття світу як якоїсь структури, елементи якої полярні й вибудовані у вигляді ієрархічної моделі. "Чоловіче" і "жіноче" начало сприймається також як полярні категорії. "Чоловіче" ототожнюється з духом, логосом,

культурою, активністю, силою, раціональністю, світлом та ін. "Жіноче" – з матерією, хаосом, природою, пасивністю, слабкістю, емоційністю, п'тьмою... До того ж, "чоловічий" символічний рід оцінюється в цій парадигмі як більш значимий..." [10, 32]. З точки зору чоловічого канону й норми, жінка повністю залежить від чоловіка, бо є істотою неповноцінною, дефективною, як "друга стаття" (французька феміністка Симона де Бовуар свою знамениту книгу назвала саме так, "Друга стаття" [15]). Такі уявлення про себе жінці насаджувались століттями.

"На сьогодні виникла потреба взаємодії та взаємозбагачення чоловічого й жіночого досвідів. Патріархатний тип стосунків між статтями, за прогнозами вчених, поступово має перейти до егалітарного (від франц. *egalite* – рівність). Реалізація егалітарного типу стосунків передбачає усунення гендерної асиметрії, встановлення особистісного взаємодоповнення жінок і чоловіків як у суспільстві, так і в родині. Але це в майбутньому. На сучасному етапі розвитку багатьох розвинених країн актуальні проблеми гендерних ролей і гендерних стереотипів" [34, 4].

Зауважимо, що до сьогодні все ще відсутня єдина теорія гендерних ролей. Їх аналіз здійснюється в межах соціологічних, психологічних, біосоціальних теорій. За визначенням О. Мітіної та В. Петренко, гендерні ролі – це прийнятні у різних культурах норми, які дозволяють жінкам і чоловікам поводити себе так чи інакше, відігравати певні ролі в родині та суспільстві [29, 68]. О. Іванова уточнює, що гендерні ролі є одним із видів соціальних ролей, вони – "набір очікуваних зразків поведінки (або норм) для чоловіків і жінок" [18, 327]. Про проблему чоловічих і жіночих ролей читаємо також у Ю. Альошиної та А. Волович [3]. О. Мітіної й В. Петренко тлумачать також і термін "гендерні стереотипи" – це уявлення про гендерні ролі, прийнятні в даній культурі, сформовані представниками інших культур, країн, етносів [29, 68] і звертають увагу на такий термін, як "гендерні автостереотипи" – це сприйняття гендерних ролей представниками цієї ж культури (тобто про самих себе) [29, 68].

Більш точним нам здається визначення О. Іванової: "гендерні стереотипи – культурно і соціально обумовлені уявлення про якості і норми поведінки чоловіків і жінок" [18, 336] (зауважимо, що існує безліч найрізноманітніших стереотипів, гендерні – лише одні з них. Стереотипи в соціумі виконують кілька функцій: когнітивну (інформація упорядковується), афективну (протиставлення "свій" – "чужий"), соціальну (розмежовуються внутрішньогрупові і зовнішньогрупові явища). А оскільки гендерні стереотипи мають безпосереднє відношення до чоловіків, жінок і суспільства, то, як вважає А. Кириліна, дослідники повинні аналізувати їх завжди з двох позицій: по-перше, у чоловічій і жіночій самосвідомості; по-друге, у колективній суспільній свідомості [19, 97] (про психологічні й соціальні функції статеворольових стереотипів можна прочитати також у В. Агєєвої [1]).

О. Іванова, посилаючись на дослідження американських учених, зазначає, що гендерні стереотипи є сильнішими за расові і що існують досить сильні гендерні стереотипи, які приймаються і тими членами групи, стосовно яких вони діють [18, 336], та, спираючись на наукові розробки західних учених, зокрема С. Бьом та Дж. Плека, наголошує, що "не існує "суто" чоловічої чи то жіночої особистості... стереотипи не є чимось природним", вони створюються суспільством, "жіночий рух і феміністська ідеологія значно похитнули більшість гендерних стереотипів" [18, 338].

Тут варто згадати концепцію Сандри Бьом і поняття "андрогінії", покладене в її основу: незалежно від статі людина може мати риси як маскулітності, так і фемінності, що "дозволяє людям менш жорстко дотримуватися статеворольових норм і вільно переходити від традиційних жіночих занять до традиційно чоловічих" [18, 328]. Американська дослідниця поділила параметри чоловіків і жінок на чотири групи: маскулітний (індивіди, чи то чоловіки, чи то жінки з яскраво виявленими традиційно чоловічими якостями, наприклад, честолюбство, рішучість та ін.); фемінний, в якому виражені такі традиційно жіночі якості, як лагідність, емоційність тощо; андрогіні – це особи, у котрих поєднуються і традиційно жіночі, і традиційно чоловічі риси; і четверта група – люди, позбавлені як рис маскулітності, так і рис фемінності.

Дж. Плек, спираючись на думку С. Бьом, наголосив на розщепленості, або фрагментарності гендерних ролей, тобто на відсутності єдиної ролі чоловіка чи то жінки: кожний із них виконує цілу низку різнорідних ролей (наприклад, жінки, чоловіка, матері, батька, подруги, студентки тощо). Подеколи ці ролі не збігаються, що зумовлює рольовий конфлікт. Цей конфлікт може стосуватися ролей ділової жінки і турботливої матері. О. Іванова констатує, що "традиційно психологи пояснювали рольовий конфлікт низькою самооцінкою" [18, 329]. (Яскравий приклад такої точки зору – стаття Ю. Альошиної та О. Лекторської "Рольовий конфлікт працюючої жінки" [4]). Нині, на думку О. Іванової, варто говорити про те, що виконання багатьох ролей сприяє психологічному добробуту людини. Російська дослідниця переконана, що "багатоманітність гендерних ролей, наявних у різних культурах і в різних епохах, свідчить про те, що наші гендерні ролі формуються культурою" [18, 329].

О. Іванова, посилаючись на працю Г. Хофстеда ("Culture's consequences: international differences in work-related values" (1984) [18, 330], поділяє його думку щодо залежності відмінностей гендерних ролей від ступеня гендерної диференціації в культурі або ступеня маскулітності/фемінності тієї чи іншої культури. Відповідно до цього доміантами маскулітної культури (чоловіче начало) є висока цінність матеріальних речей, влади, репрезентативності. Головна ж цінність

жіночої культури – сама людина, її виховання. Детальнішу інформацію надає І. Кон, посилаючись на Г. Хофстеда ("Masculinity and femininity. The Taboo Dimension of National Cultures" (1998)) і визначаючи ключові відмінності між фемінними і маскулініними суспільствами [23, 590–592].

Подібний погляд знаходимо й у Н. Лебедевої. Вона зазначає, що прикладом фемінних культур можуть бути Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція (тут низька дистанція влади, особистісно орієнтовані родини, які сприяють засвоєнню рівності в гендерних ролях), а маскулініні культури представляють Греція, Японія, Мексика та ін. (тут висока дистанція влади, яскраво виявлена маскулініність, родини, орієнтовані на гендерну диференціацію, тобто жорсткі гендерні рольові позиції: батько – це авторитарна фігура, панує ієрархія у відносинах) [26, 141–142]. Водночас проблема гендерних ролей пов'язана не тільки з розвитком культури. Значний вплив має також й історична доба.

Обговорюючи питання формування і функціонування гендерних стереотипів, завжди варто пам'ятати, по-перше, про фактори історичні, соціальні, культурні, релігійні, політичні, вікові та інші, а надто про фактор гендерної ідеології суспільства (наприклад, соціально й економічно високорозвинені країни орієнтуються на гендерну рівність, країни з низьким рівнем життя і традиційними культурами – на гендерну асиметрію). По-друге, не треба ігнорувати можливість пертурбацій стереотипів (чоловічі фемінізуються, а жіночі, навпаки, стають прерогативою чоловіків). Водночас і тут варто бути обережними. Н. Лебедева згадує Японію – високорозвинену країну, проте з традиційною гендерною ідеологією: "двісті років тому японські жінки не відповідали за виховання дітей і більшість сімейних рішень приймалися чоловіками. Зараз турбота про дітей – головна робота японської жінки, освіченої настільки, що може навчати своїх дітей від школи до університету... Жінок у Японії робота часто не приваблює тому, що це сфера життя чоловіка, і жінка може там відігравати тільки допоміжну роль..." [26, 39–40].

Недооцінювати або нехтувати гендерними ролями, стереотипами, автостереотипами не можна, адже вони тісно пов'язані з соціальними настановами, які регулюються на глибинному ментальному рівні суспільної свідомості й самі впливають на нього (вони стабільні й своїм корінням сягають далекого минулого, передаються від покоління до покоління і зазнають найменших змін під час розвитку суспільства). Як вважає більшість західних і вітчизняних учених, саме жіночі гендерні ролі й стереотипи відбивають глибинний менталітет етносу.

Подібні й інші проблеми висвітлюються Н. Ажгіхіною [2], С. Барсуковою [7], Т. Бендас [8], Л. Бондаренко [9], І. Грабовською [13], у вже цитованій статті О. Мітіної та В. Петренко [29], Д. Міхелем [30], Г. Сілласте [37], І. Тартаковською [41], Г. Турецькою [42] та ін. Спробуємо розібратися, якою ж уявляється і як сприймається сучасна

українська жінка (зауважимо, що проблеми російської жінки значно повніше висвітлюються науковцями Росії, а тому говоритимемо й про неї).

Н. Омельченко у статті "Гендерна політика в контексті соціальних змін" називає кілька аспектів, характерних для сучасного соціуму як патріархального суспільства: "глобальна тенденція будувати світ, розрахований на "чоловіка" як центральну фігуру цього світу; очікування від індивіда відповідно до уявлень суспільства про "чоловіче" та "жіноче"; наявність у суспільстві структур, які змушують людей наслідувати соціостатеві ролі; гендерні стереотипи як стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, відповідні до уявлень про "чоловіче" та "жіноче" [32, 216]. Щодо патріархату, на наш погляд, варто звернути увагу на думку Є. Кононенко, яка говорить про осучаснений цивілізований патріархат (йдеться про західне суспільство), який не має нічого спільного з традиційним патріархатом: "Це жінка, яка користується достатньо великими правами, можливо, їй навіть догоджають, їй дозволяють навіть вередувати. Але остаточне рішення приймає чоловік. А якщо застосувати гендерну термінологію, осучаснений варіант гендерних стосунків – це коли чоловік має змогу регулярно виявляти свою маскулініність, а вдячна жінка охоче виявляє свою фемінність. А справа в тому, що сучасна західна жінка втратила свою традиційну фемінність! І що робити чоловікові з його маскуліністю, на яку вже немає попиту?" [24, 146]. Адже, за прогнозами вчених, чоловік майбутнього – це чоловік, який відмовиться від стереотипного розподілу ролей у родині. Однозначно, Україні такий варіант ще довго не буде загрожувати. Отже, в ідеалі в майбутньому на нас чекатиме період егалітарності. А поки що в Україні, як і на більшій частині пострадянського терену, спрацьовує жорстоке гасло З. Фрейда "анатомія – це доля".

У переважній більшості випадків національні ЗМК є віддзеркаленням тієї гендерної асиметрії, що склалася в нашому суспільстві. Одразу ж зауважимо, що ця асиметричність вибудовується на прикладі двох гендерів: чоловічого і жіночого (а де ж поділися ще три?). З одного боку, спостерігається захоплення проблемами українського жіноцтва, дослідженнями такого типу досить часто і підмінюються гендерні. З другого – ігнорується безпосередньо гендерна проблематика.

Рівень розвиненості суспільства визначається ставленням до жінки. Здавалося б, що українцям нема на що жалітися, але статистика і соціологічні дослідження доводять зовсім інше: українки майже так само, як і колись, перебувають у полоні соціальних ролей і стереотипів, різновидом яких є гендерні; українське суспільство є статеві диференційованим, а тому в ньому зберігається дискримінація (звернімо увагу, прихована!) і не тільки жінки. Так, наприклад, І. Грабовська зазначає, що за 2001 р. в Україні в результаті звичайних

побутових конфліктів загинуло дванадцять тисяч жінок різного віку; Закон України "Про попередження насилля в сім'ї" містить унікальну норму, "що фактично виправдовує насильника-чоловіка, який б'є дружину "з її вини"" (йдеться про віктимну жінку); у країні "розквітає" торгівля жінками і проституція; 30–40–45-літні жінки "відчувають потужний опір не лише з боку чоловіків, а й суспільства загалом у сфері соціальної самореалізації, особливо коли мова йде про кар'єру у сфері політики чи бізнесу" [13, 72].

Наголосимо, що невиконання зростання жіночої залученості до сфери суспільного виробництва доводить необхідність перегляду соціального статусу жінок. Це об'єктивна реальність сьогодення. І в першу чергу увагу варто зосереджувати на питанні стереотипів і факторах їхньої підтримки або зміни.

Цікавою, на наш погляд, є стаття М. Степанянц "Образ жінки в релігійній свідомості: минуле, сучасне, майбутнє", в якій аналізуються жіночі й чоловічі стереотипи в контексті релігійної свідомості, а це дуже актуально в наші часи, коли спостерігається нова хвиля "реанімації", більше кон'юнктурної, віри в Бога. По-перше, домінуюча позиція чоловіка пов'язана з тим, що образ Бога – "чоловічий", хоча "у Старому заповіті" Бог не має статі [40, 70] (протягом століть церква очолювалася чоловіками; при тлумаченні Святого Письма завжди вживалися займенники чоловічого роду; Свята Трійця – тільки "чоловічі" терміни – Бог Батько, Бог Син і Бог Святий Дух), все це і закріпило у суспільній свідомості уявлення про те, що Бог чоловічої статі. По-друге, підпорядкована позиція жінки була визначена Божою волею, коли він створив жінку з ребра Адамового з метою служіння чоловікові. По-третє, "у християнській символіці жінка представлена у двох іпостасях: Єви і Святої Марії. Перша уособлює Зло, оскільки відповідальність за гріхопадіння чоловіка покладена на Єву, в іншій – абсолютна цнота, вічна жіночість" [40, 70].

Російська дослідниця посилається на американських феміністок Дж. Хоул та Е. Левін ("Rebirth of feminism", 1971), які вважали, що християнська теологія сприяла поширенню символіки, що відбиває чоловічий ідеї про секс: сексуальне зло – розпусниця, сексуальна чистота – незаймана, сексуальне виробництво – мати. По-четверте, докази Бога щодо нижчої, ніж чоловіча, жіночої природи – у посланнях апостола Павла ("чоловік не повинен покривати свою голову, оскільки він є образ і слава Бога; а його дружина є слава чоловіка. Адама не чоловіка створено від дружини, а дружину від чоловіка" тощо) [40, 71]. Від зародків християнства минуло надто багато часу, проте сприйняття жінки і чоловіка в цілому не змінилося, хоча дещо модифікувалося. Питання чоловічої і жіночої соціалізації в контексті теології розроблялося й Е. Мольтманн-Вендель у статті "І створив Бог чоловіка і жінку" [31].

На перебудовчому етапі розвитку України, Росії та інших країн колишнього СРСР дуже важливим є впровадження моделей соціально ухваленої поведінки жінки та чоловіка, пов'язаних якнайтісніше із виконуваними ними гендерними ролями та сформованими ними же та соціумом стереотипами. Соціологи у своїх дослідженнях виділяють цілі групи "нездоланних" і нових стереотипів, зафіксованих на основі об'єктивної реальності та опитувань, а також характеризують моделі соціальної поведінки, використовуючи генетичну пам'ять людства, в якій, так чи інакше, фіксується ухвалена чи то засуджена поведінка, тобто фольклор – міфи, легенди, саги, казки, про це можна прочитати в роботах С. Барсукової [7], О. Кісь [20], М. Красикова [25] та ін.

Так, Л. Бондаренко у статті "Роль жінки: від минулого до сучасного" аналізує стереотипи, пов'язані з образом працюючої жінки. Для більшості жінок робота сьогодні – це не тільки засіб самоствердження, це життєва необхідність: здебільшого жінка повинна працювати, аби вижила її родина. Спираючись на результати опитувань, дослідниця доводить, що при певній можливості чимало б жінок погодилися бути домогосподарками, але на таке рішення передусім вплинули б такі фактори, як рід занять, освіта. Наявність дітей на цей вибір не впливає [9, 166].

Отже, майже всі стереотипи, пов'язані з образом працюючої жінки (та це й з успішною кар'єрою), негативні. З одного боку, проблеми на ринку праці "реанімують" ідеологію природного призначення жінки – народжувати, виховувати, опікати. Л. Бондаренко вважає, що свого часу досить успішно була використана ідеологія емансипації жінки, така необхідна для індустріалізації молоді соціалістичної країни. Особливо успішна практика миттєвих позитивно/негативних переорієнтацій стереотипів відбувається під час війн та воєнних конфліктів, на цьому наголошують О. Демидова [16], Ж. Папіч [33], А. Цимбаєва [44] та ін. Отже, таких негативних стереотипів налічується чотири. Перший стереотип: якщо жінка працює, то це негативно позначається на дітях (цю думку поділяють 57 % чоловіків і 37 % жінок).

Проте реальність ілюструє трохи іншу картину. Посилаючись на роботи Б. Фрідан та О. Гріна, Л. Бондаренко зауважує, що "діти працюючих матерів менше впадають у крайнощі (вони не так агресивні й не так пригальмовані), у школі краще вчатьсЯ і мають більш розвинене почуття власної гідності, ніж діти домогосподарок; а робота жінок із вищою освітою негативно не впливає ані на родинні стосунки, ані на психологічний клімат у сім'ї, ані на кількість і серйозність дитячих проблем" [9, 167]. Другий стереотип: жінка не варта схвалення, коли працює заради кар'єри (його підтримують кожен другий чоловік і кожна четверта жінка). Третій стереотип: існує прямий зв'язок між зайнятістю жінки на роботі й зростанням злочинності в суспільстві (чоловіки і жінки одногосні – 39 % перші

і 38 % – другі). Цей стереотип у негативному ключі більше сприймається людьми середнього і похилого віку. Четвертий стереотип: жінка не може бути гарним керівником (підтримують 24 % чоловіків і 17 % жінок). Підстави – "більшість жінок навіть при наявності здібностей до управління позбавлені внутрішнього налаштування на обіймання керівної посади" [9, 168].

Статті Г. Турецької "Ділова активність жінки і родина", Г. Сілласте "Зміни соціальної мобільності й економічної поведінки жінки" та Т. Бендас "Гендерні дослідження лідерства" доводять сучасну трансформативність самого образу ділової жінки і відповідного стереотипу. Зокрема, Г. Турецька визначає такі типи ділових жінок, як інноваційний (характеризуються не тільки діловою активністю, а й значним особистим внеском у свою роботу; самостійні, відповідальні, виконують керівні ролі й найчастіше виступають економічним лідером у родині – їхня зарплата – 70 % сімейного бюджету [42, 68] (про гендерні особливості мотивації підприємницької діяльності можна прочитати також і в статті Н. Комих [22]); професійний (внутрішні мотивації, наявність кар'єрних прагнень, не здійснює керівних функцій, статус найманої робітниці); вимушений тип (мотиватори праці найчастіше зовнішні матеріальні, відсутня ідентифікація з роботою і потребою в професійній самореалізації, не здійснює керівних функцій, статус найманої робітниці).

Вартий уваги і негативний стереотип іншого типу соціально активної жінки – жіноче лідерство, зокрема політичне, культурне, у промисловій, науковій і освітній галузях тощо (звертали увагу О. Кісь [21], І. Мажак [27], М. Малишева [28], О. Скнар [38], О. Ярьска-Смирнова [45; 46] та ін.). Вибудовується штучно, аби не випустити "слабку стать" за межі трьох "К". Саме тому жінок-лідерів досить часто змальовують агресивними, віроломними, бездушними, жорстокими й самозакоханими. Якщо таке лідерство і допускається чоловічим каноном, то воно не виходить за межі материнства, дитинства, благодійності й подеколи здоров'я та легкої промисловості. Аналіз гендерного лідерства, проведений Т. Бендас [8] на основі різномірних західних концепцій, довів, що жінці на шляху до лідерства, на відміну від чоловіка, ще довго ставатиме на заваді суспільство. Дослідниця згадує про "glass ceiling", тобто про непомітну, але реальну перешкоду, з якою стикається жінка-лідер на шляху до верхівки успіху (для чоловіків такої перешкоди не існує).

У країнах Західної Європи та в Америці намагаються подолати "glass ceiling", але це швидше декларативний жест, оскільки чоловічий опір залишається надто сильним [8, 93]. Жінки-лідери позбавляються доступу до інформації, а також мають меншу можливість, порівняно з чоловіками, учитися в чоловіків-лідерів. Головною ж перешкодою Т. Бендас вважає ставлення оточення: незважаючи на те, що жінки-

лідери майже "не відрізняються від своїх колег-чоловіків, уявлення про їх непридатність для лідерської ролі є стійким. Воно проявляється в осуді близьких і друзів, у наданні переваги підлеглим чоловікові в ролі боса й у скептицизмі чоловіків-адміністраторів щодо жінок-лідерів" [8, 93]. Аби вижити в такому світі зневаги і перешкод, жінка починає використовувати захисні стратегії, так звані "гендерний менеджмент", що передбачає: "а) надфункціонування на роботі (за часом і зусиллями); б) використання специфічних жіночих способів ділових переговорів з чоловіками (кокетування, приниження своїх здібностей); в) використання "маски" – намагання приховати своє емоційне й особисте життя, щоб не дістати ярлик неефективної працівниці" [8, 93]. Але, незважаючи на все це, жіноче лідерство – реальність, дуже часто пов'язана з соціальним замовленням – гуманістичні підходи до управління примушують орієнтуватися досить-таки значну кількість компаній на жіноче лідерство.

Зауважимо, що постать працюючої жінки, жінки-лідера по-різному висвітлюється жіночими журналами межі тисячоліть, радянської доби та перших років перебудови. Так, у радянські часи на першому плані завжди була жінка-активістка, яка, в першу чергу, ударниця на виробництві, що бере на себе підвищені зобов'язання з виконання чергового річного чи п'ятирічного плану, комсомолка чи партійна, а вже, по-друге, і це як обов'язкове, мати (чим більше дітей, тим краще) і дружина. Саме в такому плані розповідав журнал "Работница" про своїх героїнь, наприклад, про ткалю Л. Бякову, що передала свою Державну премію СРСР дитячому будинку; І. Кожевникову – студентку, ленінську стипендіатку, громадську діячку, маму (перераховується в такому ж порядку, як і в статті) та Людмилу Нікітіну, заступника генерального директора з виробництва об'єднання "Атлантика" (1983. – № 4).

Про виробничі проблеми жінки-керівника і жінки-підприємця нового типу активно писав журнал "Крестьянка" ("Розповім, як я стала головою кооперативу" (1989. – № 2), "Живуть же люди" (стаття про Н. Лемешеву, голову колгоспу у Вітебській області) (1984. – № 4), "Показуха чи перспектива: життя доручає нову роль" (стаття про делегатку XIX партконференції, молоду жінку-орендаря) (1984. – № 4). Звернімо увагу, що писали в ті роки і про жінок-лідерок на виробництві, і про депутаток, і делегаток, але жінка сприймалася як успішний лідер лише за умови свідомого надання у своєму житті домінуванню факторам суспільному і громадському. Усе інше вона повинна була встигати й робити так, як усі (тобто народжувати дітей, дбати про чоловіка, господарювати та ін.). І це під невинним контролем і безпосереднім керівництвом партії. В іншому разі – така лідерка нікому не була би потрібна. Експлуатувався своєрідний стереотип жінки-надмашини.

На початку 90-х рр. журнал "Крестьянка" на незначний час відмовився від зображення образу жінок-робітниць, лідерок. Імовірно, це була спроба відходу від кон'юнктури і пошук нового. Так, наприклад, випуск за березень-квітень 1992 р. – це чоловічі погляди на жінку, мода, проза, корисні поради, рукоділля, тест, дитяча сторінка, а жіноча постать одна – англійська принцеса Діана. Натомість "Радянська жінка" на хвилі національного відродження доводила самодостатність української жінки як лідерки і особистості, воскрешаючи факти минулого і констатуючи сучасне. Це, зокрема, стаття "Клейноди нашої душі", в якій подано інформацію про місце і роль жінки в українському суспільстві XV–XVII ст. (1991. – № 8). Але, без будь-якого сумніву, всі ці часописи не "дотягували" до закордонних видань цього періоду (наприклад, "VOGUE"), які й сьогодні можна переглядати із зацікавленням і, незважаючи на час виходу, зіставляти з сучасною жіночою періодикою пострадянського простору (адже вони навряд чи досягли рівня "VOGUE" 80-х рр. XX ст.!).

Перебудовчі роки подарували читачкам такий журнал, як "ОНА" (чоловікам – "ОН"). На диво, жодного слова про політику. Мода, зачіски, гороскоп, проблеми здоров'я жінок різного віку, кулінарні поради (останні у мінімальній кількості). Увесь інший матеріал – жінки-інтелектуалки, акторки, малярки. Успішні жінки радянські й жінки світу: ймовірно, задум полягав у тому, аби довести, що десятиліття завіси і відмежування від "цивілізації" не знівельювали в нашої прекрасної статі природних жіночих якостей, що ця половина так само успішно може соціологізуватися і визначати свою роль і місце в соціумі. Жінка на шпальтах цього видання постає в усіх іпостасях у синхронічному і діахронічному аспектах: як кохана (листки М. Бердяєва до майбутньої дружини), як коханка (розповідь про долю Лілі Брік), як творча особистість (актриси Т. Васильєва та К. Лучко), як сформована, хоча й закордонна, бізнесвумен (Есте Лаудер і Джейн Фонда) (1990. – Весна).

Образ активної жінки – підприємниці, політика, провідної робітниці підприємства, актриси, співачки, художниці, модельєра – обов'язкова складова українського жіночого журналу нової доби – "Натали". (До речі, в одному з чисел "Натали" наводяться думки чоловіків з приводу того, чи хотіли б вони, аби їх дружини працювали чи були домогосподарками (1997. – № 12): більшість чоловіків вважає, що жінка повинна працювати, задля реалізації себе як особистості.) Це і відомі актриси О. Сумська та І. Розанова, відома гімнастка І. Дерюгіна, співачки В. Степова, Н. Могилевська, Т. Повалій, політик і підприємниця О. Кужель, художниця О. Стратійчук, лікарка О. Богомолець та ін. Про ділових жінок пише і "Женский журнал". Це розповідь про Є. Губську – президента "Фаворит Преміум Клубу" та Клубу ділових жінок "Модус вивенді" (2003. – № 3), головного редактора "Работницы" З. Крилову. "Cosmopolitan" знайомить із відомою українською письменницею, філософом О. Забужко (2003. – № 3).

Як уже зазначалось, у радянські часи до соціально активних жінок ставили певні вимоги. На сучасному етапі вони не зникли, а кардинально змінилися, вимагаючи внутрішньої і зовнішньої відповідності (стиль життя, спортклуби, одяг, парфуми, автомобілі, школи та виші для дітей тощо). Тут показовою є стаття М. Смирнкової "Перші леді бізнесу", вміщена в журналі "Office" [39].

Негативним відтінком функціонування позначаються стереотипи маргінального дискурсу – повій, наркоманок, алкоголічок та жінок нетрадиційної сексуальної орієнтації (частково висвітлено в роботах А. Дворкіна [14], Д. Міхеля [30], Н. Фрейджер [43] та ін.). Сюди ж можна віднести (з позиції сприйняття чоловічим каноном, водночас і жіноча традиція неоднозначно оцінює цих жінок) і феміністок або інших представниць громадських рухів і організацій, що підтверджує І. Жеребкіна [17]. Але найчастіше, не беручи до уваги останніх, ними займаються психологи, що з'ясовують причини девіантної поведінки (як приклад, стаття Ю. Антояна "Повія очима психолога" [5]). На жаль, українські ЗМК все ще обминають ці проблемні категорії жінок (звичайно ж, що про феміністок не йдеться). На сторінках глянцевого часопису про них не пишуть (винятком хіба що може бути матеріал журналу "Натали" "Наркоманія: політ тривалістю в падіння" (1999. – № 4). Як "смакову приправу", подібну інформацію залюбки друкує "жовта" преса або ж регіональна в контексті кримінальних подій. Соціальний аспект цієї проблеми, здається, не хвилює нікого.

Позитивно вибудовується образ матері (досить часто метафоричний, із символічним підтекстом). Активно експлуатуються кілька стереотипів, пов'язаних із ним: мати-домогосподарка, що повністю поклала себе на вівтар родині; мати – просто працююча жінка (ці два типи надто активно експлуатуються "тонкими" журналами "Ліза", "Даша" і т. п.; мати-ділова жінка (про цей стереотип йшлося раніше); мати-маргіналка (алкоголічка, наркоманка тощо); багатодітна або одинока мати (останні два образи на зламі XX–XXI ст. змальовували переважно в негативному або маргінальному плані), проте на метафоричному рівні – це стереотип матері-батьківщини. Слушною є думка О. Гапової, яка зазначала в статті "Гендерні політики в національному дискурсі": "Коли жінці віддають простір між материнством і уособленням матері-батьківщини, її особистісність зникає: усі інші жіночі ідентичності виявляються підпорядкованими іпостасі "матері нації". Але тоді дуже легко виправдати право нації на жінку й на її репродуктивну свободу" [11, s30]. Не погодитися з цим дуже важко. У даному контексті варта уваги і стаття Є. Балабанової "Залежність жінки: теоретичні підходи до вивчення" [6], де йдеться, зокрема, про кілька рівнів жіночої залежності: рівень соціального обміну, рівень домашнього господарства, соцієнтальний рівень (бенефіціарний статус), а також роботи Т. Герасимової [12] і Д. Міхеля [30].

Порушуючи проблему стереотипів, не можна не сказати про чи не один із найстійкіших стереотипів на сьогодні – еталон жіночої краси, який так активно "розкручується" за допомогою засобів масової комунікації. У його межі "не вписуються" пухленькі дівчатка і жіночки, адже на часі модифіковані в бік зменшення параметри відомої Венери (90–60–90), тому не тільки молоді дівчатка, а й жінки різного віку активно "борються" із зайвою вагою. Про ідеал доби Відродження – жінку з картин Рафаеля, Мікеланджело (за неофіційними зізнаннями саме такі "форми" і подобаються більшості чоловікам (Натали. – 1998. – № 1), але на рівні публічному вони їх засуджують), здається, забуто назавжди. Щодо аналізу проблеми жіночого хворобливого бажання схуднути з позицій гендерної теорії привертає увагу вже згадувана стаття Д. Міхеля ""Жахливі" віддзеркалення материнського тіла".

Як зазначає дослідник, "гендерний статус проблеми Anorexia Nervosa має подвійне підґрунтя... анорексія – це закономірний ефект, зумовлений руйнуванням традиційних жіночих стереотипів і зміною напрямів жіночої активності в межах нашої культури... анорексія – це спосіб тематизації застарілого маскулінного непокою перед фантомним образом Жінки, в якій поєдналися голос, сексуальне незадоволення і невмотивованість учинків" [30, 218]. У цьому, по-перше, виявляється опір чи протест жінки уподібнювати своє тіло лише моделі материнського тіла, яка тривалий час була панівною серед традиційних поглядів на роль жінки в культурі. По-друге, як наголошує Д. Міхель, багатовікова європейська естетика сприймала худе жіноче тіло як алегорію монструозного. "Якщо справність і лагідність незмінно асоціювалися з поступливою домашньою жінкою, то анорексійне тіло викликало у глядачів жахливі почуття. Цей образ помножувався в кризові часи, коли розгорталася "Війна з Дияволом" і починалося "Полювання на відьом" [30, 219]. Ще на одному досить цікавому моменті наголошує дослідник. Протягом багатьох століть саме дієтика і піст були найголовнішими елементами культури, але насамперед, як бажання душі. Сьогодні – це засіб "підігнати" себе під стандарт, а крім голоду, підключаються ще фізичне навантаження, пластична хірургія, фармакологія. От і маємо те, що маємо, звичайно ж, не без активної участі в тиражуванні такого образу ЗМК.

Отже, зважаючи на опрацьований матеріал, варто зазначити: сьогодні все ще триває робота вчених над розробкою теорії гендерних ролей, стереотипів, автостереотипів; в українському журналістикознавстві (за винятком кількох робіт) відсутні спеціальні ґрунтовні дослідження, присвячені аналізу гендерної асиметрії, продукуючої національним медіаринком; варто наголосити на "розмитості" у визначенні гендерного культурного типу України (своєрідний проміжний тип із домінантою маскуліною культурою, проте подеколи простежуються й сильні позиції елементів фемінного типу), що обумовлює відповідне моделювання

жіночого світу в жіночій пресі, а надто в чоловічій періодиці, за патріархатним каноном; з одного боку, жіночі видання ілюструють ті позитивні зрушення в житті жінок, зумовлені змінами в політичному, економічному, соціальному житті країни, з другого – є зразком дуже повільної реалізації політики гендерної рівності, проголошеної в нашій державі; і, мабуть, саме тому жіночий світ у жіночих журналах обмежується сім'єю, зацікавлюється на проблемах красивої фігури, привабливої зовнішності, модного одягу; проблеми жіночої соціалізації майже не обговорюються, натомість занадто часто декларативно проголошуються успіхи "гендерної ходи", завдяки "розкрутці" образів ділових і успішних жінок, наявність яких, зазвичай, є винятком, а не практикою повсякдення.

У перспективі дослідження зазначеної проблеми – з'ясування механізмів зародження гендерного стереотипу й гендерної ролі, вивчення особливостей їх побудови на шпальтах газет і журналів, транслявання через друковані мас-медіа та виконання в реальному житті.

1. Агеев, В. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов / Агеев В. // Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 15–22.
2. Ажгихина, Н. Гендерные стереотипы в современных мас-медиа / Ажгихина Н. // Гендерные исследования. – 2000. – № 5. – С. 261–273.
3. Алёшина, Ю. Проблемы усвоения роли мужчины и женщины / Алёшина Ю., Волович А. // Вопросы психологии. – 1991. – № 4. – С. 74–82.
4. Алёшина, Ю. Ролевой конфликт работающей женщины / Алёшина Ю., Лекторская Е. // Там само. – 1989. – № 5. – С. 80–88.
5. Антонян, Ю. Проститутка глазами психолога / Антонян Ю. // Общественные науки и современность. – 1993. – № 2. – С. 35–41.
6. Балабанова, Е. Зависимость женщины: теоретические подходы к изучению / Балабанова Е. // Гендерные исследования. – 2000. – № 4. – С. 266–277.
7. Барсукова, С. Модели успеха женщин советского и постсоветского периодов: идеологическое мифотворчество / Барсукова С. // Социс. – 2001. – № 2. – С. 75–82.
8. Бендас, Т. Гендерные исследования лидерства / Бендас Т. // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 87–95.
9. Бондаренко Л. Роль женщины: от прошлого к настоящему / Бондаренко Л. // Общественные науки и современность. – 1996. – № 6. – С. 163–170.
10. Габриэлян, Н. Ева – это значит жизнь / Габриэлян Н. // Вопросы литературы. – 1996. – Вып. 4. – С. 31–71.
11. Гапова, А. Гендерные политики в национальном дискурсе / Гапова А. // Гендерные исследования. – 1999. – № 2. – С. 24–36.
12. Герасимова, Т. "Другим голосом": в поисках утраченной истории / Герасимова Т. // Там само. – 2000. – № 4. – С. 227–245.
13. Грабовська, І. Україна – простір гендерних утопій чи реальних проблем? / Грабовська І. // Сучасність. – 2002. – № 6. – С. 71–79.

14. Дворкин, А. Порнография: мужчины обладают женщинами / Дворкин А. // Гендерные исследования. – 2000. – № 4. – С. 6–17.
15. Де Бовуар С. Друга стать : у 2 т. / Де Бовуар С. ; пер. з фр. – К. : Основи, 1994.
16. Демидова, О. "Героические женщины России": русская революция и гражданская война глазами женщин / Демидова О. // Гендерные исследования. – 2000. – № 4. – С. 140–148.
17. Жеребкина, И. Двойная ловушка демократии: постсоветский феминизм между универсализмом и локализацией / Жеребкина И. // Там само. – 1999. – № 2. – С. 37–47.
18. Иванова, Е. Гендерная проблематика в психологии / Иванова Е. // Введение в гендерные исследования / под ред. И. Жеребкиной. – Х. : ХЦГИ ; С.Пб. : Алетейя, 2001. – Ч. 1. – С. 312–389.
19. Кирилина, А. Гендер: лингвистические аспекты / Кирилина А. – М. : Ин-т социологии РАН, 1999. – 189 с.
20. Кись, О. Украинская ведьма : эскиз социального портрета / Кись О. // Гендерные исследования. – 2000. – № 5. – С. 274–285.
21. Кись, О. Кар'єра жінки-науковця: в облозі гендерних стереотипів / Кись О. // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – К., 1999. – С. 57–59.
22. Комих, Н. Гендерні особливості мотивації підприємницької діяльності / Комих Н. // Гендер і культура : зб. ст. / упор.: В. Агеева, С. Оксамитна. – К. : Факт, 2001. – С. 209–214.
23. Кон, И. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире / Кон И. // Введение в гендерные исследования. – С. 526–605.
24. Кононенко, Є. Різні бажання і різні думи. Які з тих доданків складуться суми? / Кононенко С. // Гендер і культура. – С. 145–150.
25. Красиков, М. Слобжанские народные сказки о злых и ленивых женах (в сопоставлении с другими фольклорными жанрами) / Красиков М. // Гендерные исследования. – 1999. – № 2. – С. 220–233.
26. Лебедева, Н. Введение в этническую и кросскультурную психологию / Лебедева Н. – М. : Ключ, 1999. – 230 с.
27. Мажак, І. Роль сімейного лідера у збереженні психічного здоров'я родини / Мажак І. // Гендер і культура. – С. 192–201.
28. Малышева, М. Политика финансирования науки в зеркале гендерной асимметрии / Малышева М. // Гендерные исследования. – 1999. – № 2. – С. 108–122.
29. Митина, О. Кросскультурное исследование стереотипов женского поведения (в России и США) / Митина О., Петренко В. // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 68–82.
30. Михель, Д. "Ужасные" отражения материнского тела: примеры гендерных политик на Западе в современную эпоху / Михель Д. // Гендерные исследования. – 2000. – № 4. – С. 203–226.
31. Мольтманн-Вендель, Е. И сотворил Бог мужчину и женщину: феминистская теология и человеческая идентичность / Мольтманн-Вендель Е. // Вопросы философии. – 1991. – № 3. – С. 91–104.

32. Омельченко, Н. Гендерна політика в контексті соціальних змін / Омельченко Н. // Гендер і культура. – С. 215–220.
33. Папич, Ж. Национализм, война, гендер. Экс-феминность и экс-маскулинность экс-граждан экс-Югославии / Папич Ж. // Гендерные исследования. – 1999. – № 2. – С. 5–21.
34. Погребна, В. Л. Гендерний аналіз художнього твору : метод. посіб. зі спецкурсу / Погребна В. Л., Пода О. Ю. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 42 с.
35. Пода, О. Ю. Побудова гендеру через ЗМК (на матеріалі чоловічих журналів) / Пода О. Ю. // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер.: Літературознавство. Журналістика. – 2003. – Вип. 6. – С. 87–94.
36. Пода, О. Ю. Репрезентація маскулінності як особливої соціальної ідентичності в засобах масової комунікації / Пода О. Ю. // Держава та регіони : наук.-вироб. журн. Сер.: Гуманітарні науки. – 2006. – № 1. – С. 113–120.
37. Силласте, Г. Изменение социальной мобильности и экономического поведения женщин / Силласте Г. // Социс. – 2000. – № 5. – С. 25–35.
38. Скнар, О. Жінка в політиці: гендерний аспект / Скнар О. // Гендер і культура. – С. 202–208.
39. Смирнова, М. Первые леди бизнеса / Смирнова М. // Office. – 2003. – № 3. – С. 14–18.
40. Степаняц, М. Образ женщины в религиозном сознании: прошлое, настоящее, будущее / М. Степаняц // Феминизм. Восток. Запад. Россия. – М. : МЦГИ, 1999. – С. 66–76.
41. Тартаковская, И. Мужчины и женщины в легитимном дискурсе / Тартаковская И. // Гендерные исследования. – 2000. – № 4. – С. 246–265.
42. Турецкая, Г. Деловая активность женщин и семья / Турецкая Г. // Социс. – 2001. – № 2. – С. 67–73.
43. Фрейджер, Н. От перераспределения к признанию? Дилеммы справедливости в "постсоциалистическую" эпоху / Фрейджер Н. // Гендерные исследования. – 2000. – № 5. – С. 85–114.
44. Цимбаева, А. "Гендер" как категория исторического анализа / Цимбаева А. // Вестн. Москов. ун-та. Сер. 8: История. – 1999. – № 3. – С. 130–141.
45. Ярская-Смирнова, Е. Гендерное неравенство в образовании: понятие скрытого учебного плана / Ярская-Смирнова Е. // Гендерные исследования. – 2000. – № 5. – С. 295–301.
46. Ярская-Смирнова, Е. Одежда для Адама и ЕВЫ : очерки гендерн. исслед. / Ярская-Смирнова Е. – М. : ИНИОН РАН, 2001. – 254 с.

Вікторія Черняхівська,
студ. (Київ)
УДК 070.316.774:821.161.2.09

Творчий профіль літературного покоління "двотисячників" у дзеркалі ЗМІ

Аналізуються способи висвітлення творчої діяльності наймолодшого українського літературного покоління та формування іміджу "двотисячників" в українських ЗМІ.

Ключові слова: сучасна українська література, літературне покоління, "двотисячники".

Different ways of informing about creative activities of the authors of the youngest Ukrainian literary generation in Ukrainian media are analyzed.

Keywords: modern Ukrainian literature, literary generation, authors of the "Generation 2000".

В статті аналізуються способи подачі інформації о творческой деятельности самого молодого украинского литературного поколения и формирования имиджа "двухтысячников" в украинских СМИ.

Ключевые слова: современная украинская литература, литературное поколение, "двухтысячники".

В українському літературному процесі традиційно виокремлюються окремі літературні покоління. Так, характеризуючи українську літературу ХХ ст., згадують про "Розстріляне Відродження", про шістдесятників, сімдесятників, покоління 90-х рр. Уже склалася традиція розмежовувати окремі покоління поетів десятиліттями. Тому з початком ХХІ ст. виникла проблема становлення літературного "покоління-2000" – так званих "двотисячників".

"Двотисячники" – це молоді поети, які почали писати й оприлюднювати свої твори з 2000 р. Точиться дискусія щодо самого існування покоління: чи є підстави вирізняти групу молодих митців як окреме і вагоме явище в літературному процесі. Тим більше, що "двотисячники" не мають чітких спільних ознак, засад творчості. Навпаки, однією з особливостей наймолодшої генерації митців називають повну їх несхожість між собою. Отож, актуальність теми дослідження зумовлюється потребою в сучасних оцінках "покоління-2000", яке ще остаточно не сформоване, але перебуває у стадії розвитку. Об'єкт дослідження – сучасні українські ЗМІ. Предмет дослідження – висвітлення в ЗМІ творчої діяльності літературного покоління "двотисячників".

До теми діяльності літературного "покоління-2000" зверталися І. Бондар-Терещенко, В. Даниленко, однак комплексного дослідження творчого профілю наймолодшого українського літературного покоління в дзеркалі ЗМІ не проводилося. Методика цього дослідження – системний підхід, системно-структурний аналіз, порівняльний аналіз, семантико-комунікативний зв'язок.

Отож, проаналізуємо, як ЗМІ висвітлюють творчу діяльність "двотисячників". У 2005–2006 рр. питання самого існування "покоління-2000" постало надто гостро. Цій темі навіть було присвячено круглий стіл "Покоління двотисячників – міф чи реальність", що відбувся на Семінарі творчої молоді в м. Ірпінь 2006 р. (організатор – видавництво "Смолооскип").

Прозвучали різні погляди, часом різкі: "... покоління кожного десятиліття – це така сама дурниця, як п'ятирічний план на заводі" [11], "Інертне поширення "десятиліток" на весь літературний процес сьогодні засвідчує свою неспроможність дати бодай якісь притомні оцінки художньому явищу..." [2]. Учасниця круглого столу В. Балдинюк зазначила, що хоч і не слід штучно поєднувати низку імен у літературне покоління, керуючись лише віковим принципом, але "сама генерація, яка іменує себе двотисячниками, усіяло підкреслює свій статус молодняка і навіть наполягає на оцінюванні власної творчості виключно представниками своєї ж генерації".

З іншого боку, спільнота молодих літераторів, яка формується на наших очах, наразі не має спільних естетичних чи ідеологічних засад творчості (якщо вони існують у межах творчих груп "Неабищо", "Весло слова", "Zacharpolis", то такі творчі одиниці, як Г. Ткачук, О. Мамчич, К. Бабкіна, К. Калитко, П. Коробчук, Д. Лазуткін, М. Леонівич, Б. Матіяш їх ніяк публічно не озвучують). Об'єднує молодих митців літературний дискурс, сформований довкола "Гранослова", "Смолооскипа", "Молодого вина" і "Культреваншу", деякі з них отримали премію ім. Б.-І. Антонича "Привітання життя" [2]. Було згадано і про деякі аспекти комунікативно-рецептивних вимірів покоління: "Нехай двотисячники не збирають стадіонів, не влаштовують розкручених презентацій чи майстер-класів тощо – але навіщо це їм? Це зайва витрата часу, енергії, самості врешті-решт: це розпилення, нікому насправді не потрібне. Двотисячники збирають віртуальні мінливі стадіони, презентації їх – якщо не щоденні – то щотижневі, їх поезія та проза втілені в Bookman Old Style чи там Courier New. Про них не пишуть ні в поважних літвиданнях, ні в попсових молодіжних журналах, проте про них пишуть в ЖЖ (www.livejournal.com)" [6].

У 2007 р. дискусія продовжилася, а головним питанням стала мистецька цінність творів наймолодшого покоління ("Двотисячники чи "нулячники"?") [12]). Однак незабаром покоління було "легітимоване" в очах громадськості: 1 березня 2007 р. у Київському міському Будинку

вчителя відбувся поетичний вечір "Двотисячники", присвячений поезії наймолодшого покоління. А у вересні 2007 р. у видавництві "Маузер" вийшла друком книга, позиціонована як "антологія поезії двотисячників "Дві тонни"". Видає назвала антологію першою фундаментальною спробою скласти список найкращих наймолодших поетів України: "Двотисячні роки, дві тисячі кілограмів живої ваги усіх поетів, представлених в антології, дві тисячі її примірників – все це не просто збіг – це хитре сплетіння сенсів, концепція мистецького захоплення влади над серцями любителів поезії" [7].

Українські ЗМІ швидко зреагували на появу книги. Одна з причин такої швидкої реакції журналістів – продумана піар-кампанія "Двох тонн". Адже інформаційними партнерами видання стали: радіостанція "ЕгораFM", журнал "ШО", інтернет-видання "СУМНО", "АртВертеп", видавництво "Смолокип", громадська організація "Мистецьке об'єднання "Остання барикада"".

ЗМІ сприйняли появу антології поезії "двотисячників" по-різному. Серед основних підходів до висвітлення події можемо виділити такі: нейтральний підхід ("суха" інформація); схвалення (доброзичливі відгуки про книжку, аналіз діяльності "покоління-2000", конструктивна критика); осуд (критика без елементів конструктивності). Розглянемо кожен підхід окремо.

Так, нейтрально подав інформацію "Корреспондент": "В Києве прошла презентация антологии современной Украинской поэзии – "Две Тонны". Название символическое, говорят организаторы акции. Сборник поэзии включает в себя произведения современных украинских молодых поэтов, которые, по мнению авторов сборника, спустя некоторое время войдут в историю украинской литературы под именем поэты-двотысячники" [4]. Також беземоційно про вихід антології розповів Б. Логвиненко (інтернет-видання "СУМНО"): "Усього 32 автори. Їм було запропоновано надіслати свої найкращі твори за всю творчу "кар'єру", отже, маємо проміжний підсумок їх діяльності. Кількість сторінок – 304, з післямовою Ростислава Семківа. Упорядники – Горобчук і Романенко" [13].

Автори інших публікацій привертають увагу читачів до певних проблем: аналізують творчість покоління "двотисячників", оцінюють концепцію антології. Журналісти суперечливо сприймають акцентування упорядників книжки на вимірюванні фізичної ваги поетів: поряд із критичними зауваженнями, мовляв, "...субстанцію можна вимірювати лише кілограмами. Тому учасників антології ретельно зважили, – весь гурт затягнув рівно дві тонни. А тих, хто в ці 2000 кг не вмістився, вивели за межі антології та найкращої молоді поезії як баласт, котрий цю поезію тільки обтяжує" [16] Водночас бачимо і схвалення мовної гри з фізичними термінами: "Не менш вдалим видається обрання найголовнішим показником саме ваги, адже наразі

тільки позахудожній, позаестетичний критерій може стати об'єднаним для огрому (не побоюся цього слова) всього, що могло б бути названим "сучасною українською молодією поезією". Не випадково на обкладинці "Двох тонн" зображено сітку, напхом напхану рибинами: саме на такі рибинки скидаються численні молоді митці, які безжально забувають своїми юними тілами приміщення, де кояться всілякі літвечори, і, штовхаючись, тиснучись, мов шпроти в банці, очікують на свою чергу нарешті щось почитати зі сцени" [9].

І. Самохін (інтернет-видання "СУМНО") вважає за необхідне уточнити термін "двотисячники": "Тут слід було б дати невелику дефініцію, аби далі не плутатися в поняттях. Отож, двотисячники – це автори, які почали активну творчу діяльність у 2000-х роках. Далі, це – лише поети; прозаїків у нас взагалі не прийнято ділити саме на покоління (частіше – на "школи" чи навіть "феномени"). Нарешті, двотисячники – означення суто формальне, воно не означає певної поєднаності їхніх представників стилістично/тематично/метрично чи якимось іще. Тому двотисячником може стати будь-хто з нас, треба тільки написати вірш чи краще декілька. І тому можливо, що дехто з нас – згідно з цими критеріями – вже є двотисячником. Але досі про це не підозрює" [15]. Автор зазначає посилену увагу до антології з боку ЗМІ: "...Тут книжка підкріплена агресивною піар-кампанією (не факт, що грамотною, не факт, що ефективною, але агресивною – а отже, помітною), цю книжку вже добре знають. І це робить не тільки можливим, але і необхідним про неї говорити – про неї і про покоління двотисячників узагалі. (Хоча про двотисячників мовиться вже вельми давно, і мовиться переважно самими двотисячниками.)" [15].

Подібний позитивний підхід бачимо у статті В. Жежери ("Газета по-українськи"): "Про саму цю книжку можна сказати кілька хороших слів ще навіть до її прочитання. По-перше: серед нас завжди є певна кількість людей, яким хочеться знати щось про сучасну поезію. Але сучасна поезія – це та, якої не вивчають у школі. Отже, ця книжка втішить тих, кому завжди мало шкільної хрестоматії. По-друге: кажуть, поет вимірюється не окремими віршами, а цілими книжками. Так само – і поетичне покоління. Отакі антології здатні показати поезію однієї генерації як певну цілісність. ... Компанія "двотисячників" у ній постає як певна мистецька очевидність, різні голоси тут перегукуються й взаємодоповнюються. Зрозуміло, не всі вони згодом увійдуть до шкільних хрестоматій – але саме це надає книжці додаткового драматизму. У цьому сенсі молодість завжди драматична – ніхто не знає, де згодом опиняться багатообіцяючі імена. Коли вони поважчають – поезія полегшає..." [8].

Своє особисте враження від поезії молодих поетів висловлює А. Захара ("Новости Украина: ОБЗОР"): "Это вне сомнения талантливо и кра-

сиво. Не все, конечно, но очень многое. Но это уже было. Много экзистенциализма, потоки сознания, сплетение несплетаемого, свободное построение стиха, не зажатого в рамки. Все это было, и было именно в украинской поэзии. О чем можно говорить, так это о гипертрофированной зрелости стихов. Когда: вы же только вот жить-то начали, а уже безумно устали. Сразу от всего. Много презрения, много боли. Эти поэты не пытаются поднять общеполитические и социальные темы. Не пытаются играть по правилам и против правил. Ведь против правил – тоже догма, только наоборот" [10]. Журналістка також висловлює сподівання, що покоління "двотисячників" – це одне з нових культурних явищ, які творять історію.

Журналіст "ТелеКритики" О. Алексеев навіть певним чином допомагає видавцям розповсюджувати книгу, зазначаючи в статті: "Купити "Антологію" після презентації можна буде у мережі "Книжковий супермаркет", у книгарнях "Знання", "Смолоскип", "Абзац", "Науковий думці". ... Плануються тури-читання поезій у містах України, зокрема у Харкові, куди "двотисячників" запросив "дев'яностик" Сергій Жадан" [1].

Однак не всі поділяють радість із приводу виходу антології. О. Стусенко ("ЛітАкцент") називає "Дві тонни" "братською могилою" і запевняє: "Про поезику та естетику мало б ітися там, де присутня поезія, там, де є не просто текст, а твір. Натомість упорядники антології – Богдан-Олег Горобчук та Олег Романенко – схарактеризували те, чим наповнили своє видання, як "2000 кілограмів (себто дві тонни) найкращої, найбільш яскравої та оригінальної поетичної субстанції України". Проте з цієї антології (якщо якому-небудь божевільному філологу стане снаги прочитати її всю) можна зробити висновок, що "двотисячники" – це такий собі натовп випадкових людей, які, варячись у власному соку, спроможні не на поезію та вже й не на її сурогат, а лиш на те, що інакше як субстанцією не назвеш" [16]. О. Стусенко критикує принцип добору авторів (мовляв, "більшість із них є лавреатами літературного конкурсу видавництва "Смолоскип" і бере активну участь у його ірпінських семінарах" [16]) і віршів ("невідомо чий (авторів чи упорядників) суб'єктивний підхід до відбору текстів зіграв не на руку як першим, так і другим. Бо ж і в Катерини Калитко, й в Олесі Мамчич, і у Світлани Богдан є значно сильніші, яскравіші вірші, ніж ті, що представляють їх в антології" [16]). Насамкінець автор висловлює думку, що "...антологія поетичної субстанції "Дві тонни" буде цікава насамперед усім причетним до смолоскипівської тусівки, а також особам, які надто міцно зрослися з вітчизняною філологією" [16].

Безперечно, антологію поезії "двотисячників" ідеалізувати не варто. Як стверджує у своїй публікації І. Самохін, "потрібно бути маніяком, щоби полюбити все чи хоча б дві третини з того, що увійшло до анто-

логії. Але потрібно бути повним ненависником поезії, щоби не вподобати собі нічого й нікого" [15].

З виходом антології творча діяльність покоління "двотисячників" лише поживалася: вони пишуть, беруть участь у літературних фестивалях, друкуються в альманахах, презентують власні книги. "Там, у дворіку Музею Ідей, під величезним тентом, молоді поети вихлюпували свої бажання, страхи, комплекси, таланти, кохання у схоłodжене дощем осіннє повітря і вірили, що вони роблять це даремно" [14], а чого насправді варта творчість "покоління-2000" – аудиторія має змогу вирішувати самостійно, хоча й не без допомоги преси. Саме ЗМІ беруть участь у формуванні суспільної думки, отож, ставлення українського суспільства до поезії молодого покоління залежить не лише від творчості самих поетів, а й від висвітлення цієї творчості в мас-медіа. Тому потрібне належне інформування аудиторії про події культурно-мистецького життя України та світу.

1. Алексеев, О. Ціла бочка поезії / Алексеев О. // ТелеКритика. – <<http://www.telekritika.ua/daidzhest/2007-10-08/34254>> [13.03.2008].
2. Балдинюк, В. Про покоління 2000. Вступ у проблематику / Балдинюк В. // Знак : літ. дод. до бюл. "Смолоскип України". – <<http://smoloskyp.org.ua/content/view/132/195/1/2/>> [01.06.2008].
3. "Бурлюк-літфест": спроба культурного прориву. Суми пережили "нашесть" молоді української поезії та прози // В двух словах : сумская област. общ.-полит. газ. – <http://www.2words.com.ua/index.php?id=100&no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=1128&tx_ttnews%5BbackPid%5D=100> [13.03.2008].
4. В Києве презентували Две Тонны // Корреспондент.net. – <<http://korrespondent.net/kyiv/213039>> [13.03.2008].
5. Вийшла антологія молоді української поезії // Оглядач. – <<http://oglyadach.com/news/2007/10/4/173158.htm>> [13.03.2008].
6. Горобчук, Б. Дерево над безоднею / Горобчук Б. // Знак : літературний дод. до бюл. "Смолоскип України". – <<http://smoloskyp.org.ua/content/view/132/195/1/4/>> [01.06.2008].
7. Дві тонни : антол. поезії двотисячників / упоряд. Б.-О. Горобчук, О. Романенко. – К. : Вид-во Романенка "Маузер", 2007. – 304 с.
8. Жежера, В. "Двотисячники" міряють поезію кілограмами / Жежера В. // Газета по-українськи. – <<http://www.gpu-ua.info/index.php?&id=209675&rid=10>> [13.03.2008].
9. Зарудний, Б. Дві тонни свіжого поетичного тіла / Зарудний Б. // Майдан-ІНФОРМ. – <<http://maidan.org.ua/static/news/2007/1192014759.html>> [13.03.2008].
10. Захарова, А. Символика нового искусства / Захарова А. // Новості України: ОБЗОР. – <<http://obzor.ua/ru/Afisha/2007/10/5/39781>> [13.03.2008].
11. Захарченко, О. Бирка "покоління" / Захарченко О. // Крейда : літ.-мист. газ. – <<http://krejda.org.ua/news.php?newsid=309>> [1.06.2008].

12. *Левицький, В.* Двотисячники чи "нулячники"? / Левицький В. // УНІАН Культура. – <<http://culture.unian.net/ukr/detail/185226>> [2.04.2008].

13. *Логвиненко, Б.* Видано "Дві тонни" молоді поезії / Логвиненко Б. // СУМНО : інтернет-видання. – <<http://sumno.com/content/view/2265/1/>> [13.03.2008].

14. *Мартин* Лютий Кінь. 14 Форум видавців у Львові пройшов на ура! // COLORADIO. – <<http://www.coloradio.com.ua/index.php?nma=news &fla=stat&nums=1079>> [1.06.2008].

15. *Самохін, І.* Ще раз про "Дві тонни" та надмірну жовч ІБТ / Самохін І. // СУМНО : інтернет-видання. – <<http://sumno.com/content/view/2378/1/>> [13.03.2008].

16. *Стусенко, О.* 2 (дві) тонни субстанції / Стусенко О. // ЛітАкцент: Світ сучасної літератури. – <<http://www.litakcent.com/index.php?id=169>> [13.03.2008].

17. *Харківська* барикада // Остання барикада. – <<http://ostbar.com.ua/plan/5>> [6.01.2008].

18. *Шевцова, О.* Книжка, що важить як маленький броневичок / Шевцова О. // Золота Доба : літ.-мист. журн. / голов. ред. О. Максименко. – К., 2007. – Жовт. – С. 13.

19. *Яковлева, І.* Поети-двотисячники: як живеш, так і пишеш / Яковлева І. // Молодь України : загальноукр. патріотична газ. – <http://www.molod-ukraine.com/index.php?option=com_content&task=view&id=21> [18.05.2008].

Оксана Сидоренко,
студ. (Київ)
УДК 070(477)(09)

Дитячі та пластові видання у європейських таборах переміщених осіб (Німеччина, Австрія, 1945–1950)

Розглядаються періодичні видання для дітей і пластунів, що виходили на території Німеччини та Австрії після Другої світової війни, аналізуються їх зміст та авторське коло.

Ключові слова: діти, пластуни, періодика, табори переміщених осіб.

Children's periodicals, published in Germany and Austria after the Second World War, are analyzed in the article, as well as their context and author's circle.

Keywords: children, "plastuny", periodicals, displaced persons camps.

В статті розглядаються періодичні видання для дітей і пластунів, які видавалися на території Німеччини та Австрії після Другої світової війни, аналізуються їх зміст та авторський колектив.

Ключевые слова: дети, пластуны, периодика, лагеря перемещенных лиц.

Після завершення Другої світової війни на території Німеччини та Австрії були створені табори переміщених осіб (Ді-Пі – від англійських слів displaced persons), в яких перебувало майже два мільйони осіб різних національностей [2, 142], серед яких виявилось мало не 140 тисяч українців [2, 115]. За даними В. Кубійовича, "вікова структура" нашої еміграції теж була різномірною – від тих, хто подолав пенсійний рубіж (понад 60 років), до тих, хто народився на чужині; причому рік у рік зростала кількість дітей. Скажімо, у 1946 р. діти до 5 років становили 6,2 % всього українського населення таборів, а в 1948 р. – уже 15, 2 % [2, 121]. Зіставивши деякі цифри, можна прийти до висновку, що дітей та молоді до 19 років у таборах (за станом на січень 1946 р.) було приблизно 14,5 %. Таким чином, сегмент читацької аудиторії був достатнім.

Якщо простежити кількісні показники дитячої періодики у таборах переміщених осіб після Другої світової війни (1945–1950) за показником Н. Сидоренко та О. Сидоренка, то знайдемо часопис для української дівчини "Вовченята" (Мюнхен, Фрайман, 1946, 2 числа), збірник-журнал "Нашим дітям" (Мюнхен, 1947), газету для малят "Сонечко" (Ельванген, 1947). Шкільний часопис табору Коріген "Дзвінок" (1946) вийшов лише у двох числах, публікуючи матеріали про Україну, поезії Т. Шевченка і Я. Щоголева. Журнал для старших дітей і юнацтва "Юні друзі" (Мюнхен, 1947) був додатком до газети "Українська трибуна". В оглядах часописів "Малі друзі" та "Біблос" згадується український журнал для 5–7-річних дітей "Школяр" (Регенсбург, 1945), що видавався торговельною спілкою "Українське мистецтво", можливо, за редакцією Леоніда Полтави [1].

Журнал для української дівчини "Малі друзі" (Авгсбург, 1947–1948) з'явився під егідою часопису "Наше життя". Редакція засвідчила "пекучу потребу у дитячій лектурі" і необхідність видання додатка для українських школярів, сподіваючись, що згодом зможе не тільки збагатити його обсягом і змістом, а й видавати як окреме періодичне видання. Пізніше "Малі друзі" і "Молоде життя" об'єднали свої видавничі зусилля, залишаючись під дахом концерну "Наше життя" як серія Б.

Серед низки часописів, спрямованих здебільшого на дитячу аудиторію, варто згадати пластові видання: "Новак" – журнал для українських пластових новаків (Авгсбург, Мюнхен, 1946–1950), "Ватра" – орган пластової і громадської думки (Регенсбург, 1947–1948),

"Сеніорська ватра" – орган пластової думки (Регенсбург, Мюнхен, 1947–1949), "Молоде життя" – часопис українського пласту, згодом – офіційний орган українських пластунів-емігрантів (Мюнхен, Регенсбург, 1946–1953), місячник пластового юнацтва "На сліді" (Байройт, 1947–1948), бюлетень "Слідами Орлика" команди 8-го пластового куреня ім. Пилипа Орлика (Ашаффенбург, табір "Артилерія", 1949).

Існували два часописи з однією назвою: "Скоб" – журнал пластового коша в Карльсфельді (Мюнхен, Карльсфельд, 1945–1946) і двотижневий інформаційний листок українського пласту, додаток до газети "Нові дні" (Зальцбург, 1948), на сторінках яких друкувалися пластові новини, твори українських письменників, цікаві матеріали про історію, географію, світопізнання, зокрема у рубриках "Чи знаєте ви, що..." і "Добрі діла".

Виходили також пластові інформаційні видання "для внутрішнього вжитку проводів, з'єднань, пластових частин" – це "Вісті Булави" (Мюнхен, 1948–1949) і "Вісті Булави головної команди пластунок" (Мюнхен, 1948. – Ч. 1); друкувалися вони циклостилом невеликим накладом – 100–200 примірників. Подібну місію виконував неперіодичний вісник головної пластової старшини, внутрішньоорганізаційний вісник пластових розпоряджень "Пластові вісті" (Мюнхен, 1947–1948).

Різні підзаголовки мав журнал "Пластун": "інструктивно-розпорядча часопись українського пласту", "інструктивно-розваговий журнал українського пласту", "журнал для молоді" (Авгсбург, 1945–1947). Редакція визначила основні принципи пластового життя: "засади чесноти з собою, засади вірності вселюдським ідеям та дідівській традиції". Зокрема на обкладинці другого випуску можна було ознайомитися з "пластовим законом", засвоївши основні чесноти пластуна, якому притаманні такі риси, як: 1. Словний. 2. Совісний. 3. Точний. 4. Ощадний. 5. Справедливий. 6. Чемний. 7. Братерський і приятельський. 8. Зрівноважений. 9. Пожиточний. 10. Карний. 11. Пильний. 12. Дбалий про здоров'я. 13. Дбалий про красу. 14. Все доброї гадки" (1946. – Ч. 2).

На шпальтах "Пластуна" були такі рубрики: "Що нового в пластовому світі", "Історичний календар", "Наше минуле", "І чужому научайтесь", "Чужими краями", "Рідними краями", "Історія України", а також "Сторінка розваги", "Словник пластуна" та ін. Читачі мали змогу довідатися щось нове про літературу, мистецтво, географію, інші галузі знань; звернутися до освітніх матеріалів, навчитися практичних справ ("Назустріч сонцю" – курс літунства; "Репортерський курс" – як писати); пройти школу пластуна ("Гутірка біля ватри", "Пластун в терені", "Пластун мандрує", "Пластун серед природи") тощо. Багатьом були до вподоби художні твори В. Барки, В. Петрова, П. Феденка, В. Софроніва та ін.

Редакція українського місячника "Новак" (керуючий редактор Н. Щербина, відповідальний редактор М. Григоріів) також зверталася до літературних імен Я. Славутича, О. Степового, Ганни Черинь, П. Чубенка, С. Жука, О. Варави, В. Переяславця та інших авторів віршів, новел,

оповідань, переказів, сенок. Пропонувалися також пісні з нотами, записи ігор, усмішки та різноманітний матеріал для дозвілля. Місячник "На сліді", що друкувався в таборі "Леопольд-Казерне", акцентував увагу на історико-патриотичних публікаціях, розповідав про пластову дружбу й народні традиції, виховував національні почуття завдяки матеріалам, які потрапляли до рубрик "Любіть її во время люте", "Із мандрівок по рідному краю" тощо.

На сторінках журналу "Ватра", що виходив у світ технічними засобами видавничої спілки "Українське слово", обговорювалися загальні проблеми існування пласту на чужині, завдання еміграційної української спільноти, подавалися огляди преси, повідомлення й листи з різних місцевостей. Так, Сірій Лев звертався до сеніорів пласту, наголошуючи на історично-національних моментах: "Ми творили пласт з нутра нашої нації і для нас, а не на експорт. Він є витвором нашої духовності, він, отже, може мати й дійсно має свої власні завдання", що ґрунтуються на засадах чесності, ширості, відвертості, великого побратимства й довіри, "свободі й обережності, жертвності, розуму й святого запалу" (1947. – Трав./черв.). А. Фіголь писав про обов'язки пластунів на еміграції, сеніор В. Р. радив, "як протиставитись закидам", др. Є. Ю. Пеленський наголошував на зацікавленнях молоді. Леонід Бачинський, Я. Кужіль, Шерш., Бельзибут, М. Михайлів розповідали про пластовий рух та газетні повідомлення з різних місць.

"Сеніорська ватра" підтримувала загальні пластові ідеї, закликала всіх підтверджувати їх ділами, не забуваючи про любов до Бога, України і до Близького. Загальна мета журналу – "стояти на сторожі високого рівня і повновартості у кожній роботі пластуна", плакати пластовий світогляд (1947. – Берез.). Публікації М. Михайліва, С. Комара, М. Іваненка, Я. Кужеля, Кривоносенка, Беркута та ін. закликали "широко відкрити очі", осмислити віхи нового шляху поза батьківщиною, дотримуватися принципів пластового виховання.

Більшість пластових часописів на теренах Німеччини та Австрії повоєнного часу були щедро ілюстрованими, на кольорових обкладинках найчастіше зображені символи пластунського життя: вогнище, орел, намети серед ялинок, мужній пластун, державні ознаки – тризуб, жовто-блакитний прапор.

Згадуються у деяких джерелах також пластові журнали "Вогонь Орлиної ради" (Мюнхен, 1948), "Гартуйсь" (Гайденау, 1948, ч. 1), "Го-лос пластуна" (Мітенвальд, 1946, ч. 1), неперіодичний часопис "Записки українського пластуна" (Мюнхен, Авгсбург, 1948–1950), часопис гуртка "Калина" 2-го пластового куреня "Калина" (Мітенвальд, 1946, ч. 1-2), пластовий бюлетень "Косар" загону "Червона калина" (Ашаффенбург, 1948, ч. 1), пластовий двотижневик "Новий шлях" (Зальцбург, 1946–1949), одноднівки (пластові журнали) "Ювілейне свято весни" (Мітенвальд, Вірфельн, 1947) і "Ялинка" (Ганновер, 1945), місячник "Юнак" (Ляндек,

1946) тощо. Виходили також одноднівки: видання гуртка "Пугач" під назвою "Під пластовими пра-порами" (Берхтесгаден, 1948, Різдва) та "Пластова зустріч" (Ганновер, 1948). Курінь юнаків ім. Володимира Великого видавав юнацький (пластовий) журнал "Трембіта" (Авгсбург, 1948). Три-валу історію має орган пластової думки "Пластовий шлях", заснований у Львові, продовжив свій шлях у середовищі емігрантів (Мюнхен, 1950–1951), а згодом виходив у Торонто.

Пласт як "ідея гармонійного фізичного і духовного виховання в душі моральних чеснот" знайшов своє активне відображення на сторінках періодики. Сьогодні, на жаль, не всі видання для дітей та молоді, зокрема й пластові газети, журнали й бюлетені, наявні в Україні. Здебільшого ця преса видається за кордоном – частково в Канаді, США, Німеччині, Франції, Австрії, тож дослідникам залишається ще багато можливостей для її вивчення.

1. *Малі друзі*. – 1947. – Ч. 5/7. – С. 304; Біблос. – 1955. – Ч. 1. – С. 6.

2. *Маруняк, В.* Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні / Маруняк В. – Т. 1.: Роки 1945–1951. – Мюнхен : Академічне вид-во д-ра Петра Релея, 1958. – 429 с.

3. *Сидоренко, Н.* Журналістська "Планета Ді-Пі": українська преса у таборах військовополонених, переміщених осіб і біженців у Європі після II Світової війни (1945–1950) / Сидоренко Н., Сидоренко О. – К., 2000. – 175 с.

Юлія Кайстренко,
студ. (Київ)
УДК 070.930.85

Мотиви рекламних повідомлень

Досліджуються типи мотивів у рекламних повідомленнях, зокрема раціональні, емоційні, моральні. Український медіа-простір демонструє безліч прикладів рекламних повідомлень, у яких можна знайти кожен із мотивів. Проте для досягнення кращого ефекту рекомендується використовувати кілька мотивів в одному рекламному повідомленні.

Ключові слова: мотив, рекламне повідомлення, потреби, раціональні мотиви, емоційні мотиви, моральні мотиви, український медіа-простір.

The article is research of reasons in publicity reports. Most researchers emphasize three types of reasons in publicity reports: rational, emotional, moral. Ukrainian media space gives us a great number of examples of publicity reports

where each of these reasons takes place. But it is recommended to use a few reasons in one publicity report for achievement of the best effect.

Keywords: reason, publicity report, necessities, rational reasons, emotional reasons, moral reasons, Ukrainian media space.

В статті досліджуються типи мотивів у рекламних повідомленнях, в частині раціональні, емоційні, моральні. Українське медіапространство приводить багато прикладів рекламних повідомлень, в яких можна знайти кожен із мотивів. Для досягнення кращого ефекту рекомендується використовувати кілька мотивів в одному рекламному повідомленні.

Ключевые слова: мотив, рекламное сообщение, потребности, рациональные мотивы, эмоциональные мотивы, моральные мотивы, украинское медиапространство.

Сучасний світ неможливо уявити без інформації, згґ стала важливою складовою нашого життя. А з переходом України до ринкової економіки значно зросла конкуренція, яка дала потужний поштовх до розвитку реклами, що, у свою чергу, спричинила створення неймовірної кількості рекламних повідомлень. Для того щоб людина запам'ятала певний продукт, послугу чи компанію з усього різноманіття, представленого сьогодні на ринку, споживачеві необхідна мотивація. Саме тому рекламисти створюють мотив у кожному рекламному повідомленні.

Метою дослідження є з'ясування мотивів, що спонукають споживачів до купівлі певних товарів. Об'єктом цієї публікації виступає сукупність мотивів у рекламних повідомленнях. Предмет – рекламні звернення в українських засобах масової інформації.

Цим питанням значну увагу приділяли такі дослідники, як М. Блюм, Н. Молоткова, Т. Лук'янець, Аджив Батра, Джон Дж. Майерс, Девід А. Аакер, І. Вікентьев. Зокрема, закордонні фахівці з реклами пропонують оцінювати рекламні звернення з погляду їхньої необхідності, значущості та вірогідності.

Аби краще зрозуміти мотиви в рекламних повідомленнях, варто дізнатися, що взагалі являє собою поняття мотиву. За визначенням "Великого тлумачного словника сучасної української мови", "мотив – це підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина" [2, 1247]. Тож мотивом у рекламному повідомленні виступає спонукання до купівлі рекламованого товару або ж до використання певної послуги.

Загаломі, мотивація, на думку дослідників О. Кузьміна, О. Мельника, "ґрунтується на двох категоріях: потреби – відчуття фізіологічної або психологічної нестачі чого-небудь і винагороди – те, що людина вважає цінним для себе... Потреби породжують у свідомості людини інтерес, а він – мотиви (усвідомлене спонукання до дій)" [3, 156–157].

Дослідник А. Маслоу, створивши піраміду потреб, розділяє їх на дві групи: первинні, які вимагають першочергового задоволення, та вторинні. До першої групи належать фізіологічні потреби та потреби без-

пеки і захищеності, а до другої – соціальні потреби, потреби поваги та самовираження. Тож на верхівці піраміди Маслоу – потреби інтелектуальні та моральні.

Інший дослідник К. Альдерфер "засвідчує рух не лише від нижчих потреб до вищих, а й у зворотному напрямі, який демонструє посилення мотивуючої дії нижчих потреб за неможливості задоволення вищих" [3, 161].

Отже, потреби людей різні дослідники класифікують по-різному, вважаючи, що кожна особа сама вирішує, які потреби їй задовольнити спочатку. Та беззаперечним фактом є те, що саме потреби викликають мотиви до певних дій.

Більшість науковців вирізняють три типи мотивів у рекламних повідомленнях: 1) раціональні; 2) емоційні; 3) моральні.

Раціональні мотиви включають у себе: економічний мотив (мотив придатковості), який ґрунтується на природному бажанні споживачів доцільно витратити свої кошти, заощаджувати; мотив здоров'я, який використовується для рекламування здорового способу життя, корисних продуктів, особистої гігієни; мотив надійності та гарантії, зумовлений прагненням людства захистити себе від небезпечних, непередбачуваних ситуацій; мотив зручності та додаткових переваг передбачає полегшення певної роботи, створення додаткових зручностей [4, 323–325].

Емоційні мотиви – відчуття або емоції, які можуть виникати без ретельного обдумування і виявляються в необґрунтованих (нераціональних) рішеннях після перегляду реклами стосовно придбання товарів або послуг споживачами. До такого типу мотивування належать: мотив страху, незважаючи на те, що це обмежено Міжнародним кодексом рекламної практики; мотив значущості й самореалізації; мотив свободи; мотив відкриття, який ґрунтується на бажанні людини весь час пізнавати щось нове, щось для себе відкривати; мотив гордості та патріотизму; мотив любові; мотив радості [1, 109–112].

Моральні мотиви закликають суспільство бути порядним, чесним, справедливим. До таких мотивів можна віднести: екологічний мотив; мотив справедливості; мотив порядності, що ґрунтується на основоположних моральних цінностях (чесності, доброти, охайності); мотив співчуття, що визначається ставленням до горя або гострих проблем інших людей.

А інший фахівець у галузі реклами А. Політць вважає, що рекламне повідомлення повинне мати новий, оригінальний характер.

Український медіапростір подає нам безліч прикладів рекламних повідомлень, в яких можна знайти кожен із мотивів. Так, прикладом економічного мотиву може стати реклама миючих засобів та пральних порошків "Gala". Рекламні ролики цієї компанії, в яких чи то мати, чи то сусідка закликають заощаджувати, використовуючи у відео такий слоган: "Гарний результат – без переплат".

Надзвичайно активно нині почав використовуватися мотив здоров'я, який присутній у рекламі майже всіх харчових продуктів та сфер, що стосується здоров'я людини. Наприклад, у рекламі шоколадної пасти "Nutella" наголошується на тому, що вона не містить консервантів та барвників. Торгова марка "Vici", яка спеціалізується на морепродуктах "думає про Ваше здоров'я". У рекламному повідомленні зубної пасти "Blend-a-med" нагадується про шкідливий вплив цукру. А з "Blend-a-med антикарієс" скажемо карієсу: "Стоп!".

Мотив надійності та гарантії найбільше використовується в рекламі страхових компаній та банків. Серед них страхова компанія "Оранта", яка стверджує, що оберігає Україну. Гасло Укрпромбанку: "Надійність. Конфіденційність. Професійність".

Мотив зручності та додаткових переваг використав гіпермаркет електроніки "Мегамакс": "Отримайте прибутки за свої покупки! Мегамакс – мегавибір, максимум послуг".

Мотив страху, який належить до іншого типу мотивів, певний час використовувала компанія, яка виробляла шампуні "Sunsilk". Але вони, певно, зрозуміли, що така реклама більше відлякує потенційних споживачів, аніж їх приваблює, тому почали використовувати інші мотиви. Суть рекламного ролика полягала в тому, що було зображено дуже брудне волосся, а по ньому повзали страшні створіння.

У своїх рекламних повідомленнях використовує мотив значущості та самореалізації косметична компанія "L'oreal". Як відомо, косметика цієї торгової марки досить дорога, але, як наголошено в рекламному зверненні, "Ви цього варті!".

Мотивом радості часто користуються, створюючи рекламу пива "Рогань". Це рекламне повідомлення зображує гарне проведення вільного часу з друзями, закликає діставати задоволення від дружби: ""Рогань" – дружба, як вона є".

Отже, можемо зробити такі висновки. На жаль, моральні мотиви не так часто використовуються в рекламних повідомленнях. Лише іноді в соціальній рекламі, яка за останні два роки все частіше стала з'являтися, але ще не набула широкої популярності, та в рекламі благодійних фондів. Серед соціальної реклами поширена нині реклама-заклик до всиновлення дітей-сиріт із дитячих будинків.

Останнім часом люди все більше приділяють увагу своєму здоров'ю. Цього, звичайно, не могли не помітити рекламисти і почали найчастіше використовувати мотив здоров'я, створюючи рекламне повідомлення.

Друге місце посідає мотив зручності та додаткових переваг, який також досить часто фігурує, як у рекламних роликах на телебаченні, так і в інших видах реклами.

Інші мотиви у сукупності теж присутні в рекламних зверненнях українських ЗМІ, що неабияк стимулює купівлю рекламованих товарів.

Тож для досягнення кращого ефекту рекомендується використовувати кілька мотивів в одному рекламному повідомленні. Тоді реклама обов'язково спрацює. Адже якщо один мотив не стимулює споживача до купівлі, то поряд буде ще один, на який людина має звернути увагу.

Не секрет, що рекламисти активно діють на свідомість споживача для досягнення позитивних результатів. Отже, творцям рекламних повідомлень слід знати, на яких мотивах треба наголошувати, щоб дістати бажаний ефект від рекламного повідомлення. Для цього слід уважно вивчити споживацьку аудиторію, адже ефективна дія рекламного повідомлення може бути лише тоді, коли рекламисти знають психологію споживацьких мотивів.

1. *Блюм, М. А.* Основы использования средств рекламы в коммерческой деятельности : учеб. пособ. / М. А. Блюм, Н. В. Молоткова. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. – 160 с.

2. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.

3. *Кузьмін, О. Є.* Основы менеджменту : підручник / Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. – К. : Академвидав, 2003. – 416 с.

4. *Лук'янець, Т. І.* Рекламний менеджмент : навч. посіб. / Лук'янець Т. І. – 2-ге вид., доп. – К. : КНЕУ, 2003. – 440 с.

Наталя Сидоренко,

д. філол. н. (Київ)

Олена Школьна,

к. філол. н. (Київ)

УДК 89–92

Світ української преси

Понад 15 років існує відділення "Науково-дослідний центр періодики" при Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаника НАН України. За цей час підрозділ взяв на себе складну місію координатора та основного виконавця кількох проектів, пов'язаних із дослідженням історії української преси: це й матеріали до енциклопедичного словника "Українська журналістика в іменах" (досі вийшло 15 випусків), і традиційні конференції "Українська преса: історія і сучасність" (проведено 11 таких зібрань і видано 11 книг матеріалів конференцій), і низка анотованих покажчиків і списків періодичних видань кількох регіонів чи міст України (Північної Буковини, повітових міст Галичини, Ужгорода, Катеринославської, Полтавської і Подільської губерній, української еміграційної преси на теренах Польщі, Франції і т. д.), і тематичні покажчики (жіночих видань Галичини, преси учнівської молоді Східної України). Варто згадати й окремі монографії – дослідження М. Романюка, Л. Сніцарчук, М. Комариці, В. Качкана, Ю. Шаповала, І. Зайченка, хрестоматію (у двох книгах), упорядковану М. Нечиталюком. Окрім зазначеного – щорічні випуски "Збірника праць Науково-дослідного центру періодики". Тож, зрозуміло, що ця серйозна, послідовна й інтелектуально напружена видавничо-конференційна продукція вимагає неабияких організаційних і творчих зусиль колективу співробітників ЛННБ.

Останнім досягненням Центру стала книга "Українська преса в Україні та світі XIX–XX століття: історико-бібліографічне дослідження" (т. 1: 1812–1890 рр.), видана у Львові 2007 р. Укладачами виступають д. і. н., проф. М. М. Романюк (керівник проекту), ст. наук. співробітник М. В. Галушко і к. філол. н. Л. В. Сніцарчук (вона ж – відповідальний редактор).

Книга відкривається вступною статтею "Українська преса XIX–XX ст. як нарративне історичне джерело" М. Романюка. Автор не випадково наголошує на використанні набутків минулого, звертається до проблем періодизації та персоніфікації історії української періодики, опираючись на досвід відомих діячів на цій ниві: О. Маковея, І. Франка, В. Щурата, І. Кривецького, В. Ігнатієнка, А. Животка, Ю. Тернопільського, П. Федченка, а також наших сучасників – М. Нечиталюка, І. Михайлина, В. Качкана, І. Крупського та ін.

У статті Л. Сніцарчук "Українська преса 1812–1890 рр. – достойне свідоцтво культурної та народної свідомості" подано коротку характеристику розвитку національної преси на тлі історичних перипетій XIX ст., визначено роль авангарду українства у становленні різнотипологічних видань. Зокрема тут можна знайти відомості про літературно-наукові часописи ("Вечерниці", "Основа", "Боян", "Галичанин", "Правда", "Друг"), гумористичні ("Клепайло", "Жельман", "Страхопуд", "Сова", "Зеркало"), дитячі ("Ластовка", "Дзвінок", "Приятель дітей"), педагогічні ("Учитель", "Газета школьна", "Народна школа", "Руска школа") та інші тематичні видання, що започатковували пласт спеціалізованої періодики й увійшли до першого тому.

Загалом у першому томі представлено анотації 176 видань, серед яких харківські ("Харьковский еженедельник", "Харьковский вестник", "Украинский журнал"), київські ("громадниця", "Помиїниця", "Самостайне слово", "Киевский телеграф", "Киевская старина"), чернігівські ("Черниговский листок"), петербурзькі ("Основа"), чернівецькі ("Буковина", "Буковинская зоря", "Зозуля", "Лопата"), ужгородські ("Новий світ", "Сова", "Карпат", "Листок"), численна львівська преса (від "Зорі Галицької" до "Діла" та "Життя і слова"), а також українська періодика, що з'явилась у світ у Відні, Будапешті, Женеві, Коломиї, Станіславові, Бережанах. Тут бачимо "Зорю Галицьку" – перший національний політичний часопис, що вийшов рідною мовою і задекларував спільність українського народу (в "Одозві до руского народу" редактор А. Павенцький закликав "іншим життям жити", відчувати себе вільним народом). Подана широка інформація про першу щоденну українську газету "Діло", яка "концентрувала й відображала громадянські настрої нації", стала справжньою енциклопедією народних справ, почувань і пошуків XIX – початку XX ст. Власне, жодне важливе українське видання 1812–1890 рр. не залишилося поза увагою упорядників. Авторами анотацій стали співробітники ЛННБ – М. Романюк, Л. Сніцарчук, М. Галушко, М. Комариця, В. Габор, О. Дроздовська, Л. Кульчицька, У. Чубай, Я. Сенік та ін.

Періодична преса, що виходила на етнічних українських територіях у складі Росії та Австро-Угорщини, а також українські видання XIX ст. на різних континентах, подані в книзі за хронологією, при цитуванні та описах авторський колектив дотримувався історичного варіанту правопису. В основу бібліографування покладено схему, що була розроблена співробітниками ЛННБ. Не всі видання досі вдалося розшукати і переглянути – їх описано на підставі опублікованих бібліографічних і літературних джерел та архівних матеріалів (варто згадати відомі праці І. Левицького та В. Ігнатієнка, фонди центральних та обласних архівів, відділів рукописів). Передбачається, що новознайдена інформація надалі вміщуватиметься у додаткових томах цього дослідження.

При підготовці репертуару української преси упорядники звертали-ся до фондів найбільших бібліотек та архівів України (Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, Державна наукова архівна бібліотека у Києві, Харківська обласна наукова бібліотека ім. В. Короленка, Одеська наукова бібліотека ім. М. Горького). Використовувалася інформація краєзнавчих музеїв, обласних та університетських бібліотек Запоріжжя, Вінниці, Одеси, Чернівців. Водночас були встановлені зв'язки з працівниками книгосховищ інших країн – Великої Британії, Чехії, Польщі. Ці ділові контакти, на переконання упорядників, "набудуть позитивного розвитку і сприятимуть успішнішому дослідженню української періодики".

Книга завершується додатками, до яких увійшли: щорічний реєстр часописів, алфавітний покажчик видань, іменний покажчик редакторів і видавців, покажчик місць видання часописів, список умовних скорочень. На сторінках історико-бібліографічного дослідження присутні ілюстрації – більшість газет і журналів, бюлетенів і вісників представлені логотипами або фрагментами перших сторінок, що дає можливість дізнатися про привабливість оформлення того чи того часопису, його верстку, шрифти та інші поліграфічні тонкощі. У вступних статтях подані також портрети визначних українських видавців, редакторів і публіцистів, серед яких Г. Квітка-Основ'яненко, М. Максимович, М. Пашкевич, О. Духнович, В. Білозерський, Л. Глібов, В. Антонович, М. Устиянович, П. Куліш, М. Драгоманов, Ю. Романчук, Ю. Федькович, І. Франко та ін.

Упорядники та автори видання нового репертуару української преси, що виходила в Україні та у світі від початку XIX ст., прагнуть нагородити важливу наукову інформацію, що дозволить зберегти історичні цінності для майбутніх поколінь дослідників. Вивчення подієво-фактичного матеріалу, зафіксованого на шпальтах періодики, введення "живих документів часу" у контекст пресознавства, дозволяє розпізнати події та ідеї у процесі розвитку української духовності, простежити долю українського народу, його прагнення до національного самоствердження, збереження і розвитку рідної мови і культури, відстоювання своїх інтересів як нації.

Володимир Пузій,
асист. (Київ)
УДК 89–92

"Темна" сторона Рея Бредбері

Є книги, з якими пов'язані найтепліші, "домашні" спогади. Книги дитинства не обов'язково написані про дітей або для дітей, це ті твори, на яких ми всі колись вирости. Кожен має, зрозуміло, свій список таких книг. Та я навряд чи помилюся, припустивши, що серед згаданих у цьому переліку авторів часто фігуруватиме Рей Дуглас Бредбері. "Марсіанські хроніки", "451° за Фаренгейтом", "Вино з кульбаб", "Золоті яблука Сонця"... Ми звикли вважати, що цей життєрадісний, усміхнений чарівник існував завжди – і водночас мимоволі забули: він досі живий і досі пише. Як завжди – пише блискуче.

Утім, коли говорити про те, яким уявляється Бредбері читачам, то виявиться, що він у чомусь подібний до слонихи зі східної притчі: один опише його як автора наукової фантастики, інший – як романтика та вигадника, котрий прославляє дитинство, третій згадає про його реалістичну прозу...

Тим часом існує ще один Бредбері – маловідомий більшості тих, хто виріс на "Марсіанських хроніках" і "Фаренгейті", оповіданнях "Вельд", "І гримнув грім" або "Сунічне віконце". Цей Рей Дуглас – теж "родом із дитинства", більше того, згаданий аспект його творчості цілком закономірний. Зрештою, саме за це далеко родичку Бредбері 1692 р. спалили на багатті під час Салемського процесу над відьмами!..

Не секрет, що Америка – країна, позбавлена давніх міфів і повір'їв, позбавлена тисячолітніх традицій: усі більш-менш вагомні "містичні" свята й легенди були експортовані туди самими переселенцями. Якись із вірувань прижилися, інші – ні. Чи не найпопулярнішим виявився Хелловін – переддень Дня Усіх Святих, для сучасних американців – свято всілякої погані, остання ніч року, коли злі сили ще мають владу. Подібно до середньовічного карнавалу, що передує початку посту, Хелловін перевертає буденний світ із ніг на голову, точніше, випускає з голів і душ людей те темне, що встигло накопичитися за рік. Утім, сенс Хелловіна для пересічного американця полягає у можливості по-жартувати та попустувати, полякати себе та рідних. Ну а для дітей Хелловін – найулюбленіше після Різдва свято. В цьому полягає ще один уявний парадокс, адже, власне, Хелловін і Різдво – дві сторони однієї монети, два часових пункти, у яких річний цикл робить поворот: спершу від рясних осінніх врожаїв, від свята життя до холодів і запустіння, далі – до народження нового року й нового життя.

Тож нічого дивного в такій любові немає – і чи варто дивуватися, що "жахіттячка" так полюбляють саме в сучасній Америці. Історії про перевертнів, відьом, вампірів, чудовиськ із одержаної шафи та підвалу... Їх із захватом переказують один одному хлопчачки, їх із не меншим захопленням вигадують письменники. Традиція літературного жахіттячка в Америці налічує трохи більше ста років, але які автори вважаються її засновниками! Едгар По, Вашингтон Ірвін, Натаніель Готорн, а також Роберт Говард, Говард Ф. Лавкрафт, Стівен Кінг...

І, звісно, Рей Бредбері. Мало хто знає, що його перша авторська збірка "Темний карнавал" (1947) складалася саме з містичних новел. За радянських часів цей аспект творчості метра критики свідомо замовчували або ж таврували як ранню, невдалу, учнівську. І це цілком зрозуміло! Адже ще одна збірка Бредбері мала назву "Жовтнева країна" (1955). Причому була написана вже після знаменитих "Хронік" і "Фаренгейта", тож ні учнівською, ні ранньою вважатися не могла. Тим часом сам Бредбері – фантаст, автор жахіттячок, детективіст і письменник-реаліст – ніколи не обмежував політ своєї фантазії обранням певного літературного напрямку.

Хелловін, а разом із ним світ примар і смерті завжди хвилювали Бредбері. Не як зручна з комерційного погляду тема, а як одна з ключових у житті кожної людини. Його повість для підлітків "Дерево Хелловіна" (1972) (у перекл. рос. – "Октябрьское дерево", "Канун Дня Всех Святих") – якраз про дослідження історії Хелловіна і, ширше, історії поклоніння духам померлих предків. Смерть не страшна, як стверджує Бредбері, а ті, кого ми боїмося, чіпляючи на них вискалені машкари, насправді – люди, завдяки яким ми нині живемо. Їхня мудрість, збережена у століттях, – найбільший дар.

"У Зла є лише одна сила, та, якою наділяємо його ми", – зазначає Бредбері у своєму романі "Насувається лихо" (1962). Книга ця була вперше перекладена російською у 90-х рр. і, здається, трохи загубилася на тлі повноводної фантастичної ріки новинок, що ринула тоді з-за океану. Історія про Карнавал, який приїхав напередодні Хелловіна у глухе містечко і приніс із собою зло, написана легко, із властивою Бредбері поетичністю. Нині вона аж ніяк не є застарілою, напевно, тому, що присвячена тим самим вічним темам. Перефразуючи Достоевського, добро і зло здатні набувати різних форм, але поле їхньої битви – душі людей, а не уявні Neverland'и. Піддатися спокусі легко: "Тільки почни, і вже не зупинишся. Ще коло і ще одне. А опісля почнеш друзям пропонувати покататися, і іншим теж..."

Нарешті, роман "Із праху повсталі. Сімейні спогади" (2001), що знову повертає нас у світ привидів і містики. Постійним читачам Бредбері деякі розділи здадуться відомими: справді, вони колись виходили як окремі оповідання. Але від початку – а початок цьому покладено далекого 1945 р. – Рей Дуглас уявляв собі їх як цілісну книгу про

дивну сім'ю в не менш дивному будинку. Перша розповідь, "Сімейна зустріч", була навіть ілюстрована Чарльзом Адамсом – тим самим, котрий уславився коміксами про екзотичну сімейку Адамсів (більш відому нам із фільмів). Примітно, що журнал *Weird Tales* для "Сімейної зустрічі" змушений був змінювати концепцію номера і замовляти матеріали відповідного змісту.

А самі "Повсталі з праху" збиралися по крихтам, оповідь за оповіддю. Напередодні Великої Ночі (так-так, звісно, ця ніч настане наприкінці жовтня) у Будинок злітаються і сповзаються дивні родичі: дядечки та тітоньки, племінники та племінниці – крилаті, восьмилапі, зовсім безногі й навіть невидимі. Світ людей відкидає їх, адже в чудовиськ із підвалу та вампірів перестали вірити. Ось що каже про це один із Сімейки: "Іудео-християнський світ лежить у руїнах. Неопалима купина більше не запалає. Христос більше не прийде, зі страху, що Хома невіруючий його не визнає. Тінь Аллаха тоне під полуденним сонцем. <...> І все це, майте на увазі, вкрай важливо для нас, адже ми суть зворотна сторона монетки, підкинutoї в повітря – орел чи решка? Що переможе – святість чи нечестивість? Та, бачте, головна проблема не в тому, що переможе, а в тому, чи переможе щонебудь – а чи ніщо. Не в тому, що Ісус самотній і Назарет лежить у руїнах, а в тому, що значна частина населення повірила в Ніщо. Що не залишилося місця ні для прекрасного, ні для страхітливого".

Дивна річ: 80-річний патріарх фантастики у своєму новому романі зумів не лише витримати рівень своїх найкращих книг, а й звести воедино нові та старі новели, створивши не просто збірку розповідей, а й цілісну історію. Книги Бредбері, як і раніше, беруть за душу, він поетичний і точний у порівняннях (ось, наприклад: "І вони сміялися, і в такі моменти в її простуватому обличчі прорізувалася краса, як меч, вихоплений із піхв"). І навіть коли він пише про чудовиськ, насправді герої Бредбері – люди, темні та світлі сторони їхнього ества.

Ну а темною стороною цю частину творчості Рея Дугласа можна назвати лише тому, що донедавна вона залишалася для нас у тіні. Насправді ж – придивіться, вчитайтеся! – його "жахливі" книги несуть у собі не менше світла, ніж "Фаренгейт" і "Золоті яблука Сонця". І, як завжди у Бредбері, світло це не позичене, відбите, а власне. Неяскраве світло чарівного ліхтаря, в якому оживає дитинство і стають можливими будь-які дива.

Журналістика

Щорічний науковий збірник

Випуск 8 (33)
2009

Електронні версії видання:

<http://www.nbuv.gov.ua> (Наукова періодика України);

<http://www.journ.univ.kiev.ua>

(Бібліотека: наукові періодичні видання)

Над випуском працювали:

Редактор Ганна Дзюбенко

Редактор російських текстів Марина Слов'янова
Редактор англійських текстів Світлана Вернигора
Коректори Анастасія Волобуєва, Ірина Ковальчук
Комп'ютерне редагування Анастасії Волобуєвої
Комп'ютерний дизайн та верстка Оксани Красненко
Художній редактор Олена Поліщук
Технічний редактор Вікторія Шевченко

Підписано до друку 11.06.09
Формат 60x84/16. Гарнітура UkrainianSchoolBook.
Обл.-вид. арк. 10,0. Ум. друк. арк. 9,7.
Друк трафаретний.
Наклад 500 прим.

Набір, верстку та друк здійснено
навчально-видавничою групою та
навчально-поліграфічною лабораторією
Інституту журналістики

Адреса редакції:
04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут журналістики, кімн. 103-А,
тел. 481-45-48, факс: 483-09-81.
e-mail: vydav_grup@ukr.net